SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

POLİTİK EŞİTLİK İDEALİ AÇISINDAN DEMOKRASİ KURAMININ ELEŞTİRİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Oğuzhan DEMİRCİ

Sivas
Aralık 2022

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

POLİTİK EŞİTLİK İDEALİ AÇISINDAN DEMOKRASİ KURAMININ ELEŞTİRİSİ

Yüksek Lisans Tezi

Oğuzhan DEMİRCİ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Fatih ERTUGAY

Sivas
Aralık 2022

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;

2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;

3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;

4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

…/…/2022

Oğuzhan DEMİRCİ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **i**
ÖZET ..... **iii**
ABSTRACT ..... **v**
GİRİŞ **1**
BİRİNCİ BÖLÜM **5**
1. EŞİTLİK OLGUSUNUN SOY KÜTÜĞÜ **5**
1.1. Bir İdeal ve Olgu Olarak Eşitlik 5
1.2. Eşitlik Türleri: Birden Fazla Ya Da Farklı Eşitlikler 8
1.2.1. Varlıksal-Özsel Eşitlik 9
1.2.2. Fırsat Eşitliği 10
1.2.3. Şartlarda Eşitlik 11
1.2.4. Sonuçlarda Eşitlik 11
1.2.5. Politik Eşitlik 12
1.3. Politik Eşitlik ve Demokrasi Olgularının Tarihsel Arka Planı 15
İKİNCİ BÖLÜM **35**
2. DEMOKRASİLERDE POLİTİK EŞİTLİK: BİR İDEAL Mİ ÜTOPYA MI? **35**
2.1. Demokrasi ve Politik Eşitlik İlişkisi 35
2.2. Politik Eşitliğin Ekonomik Eşitlik İle İlişkisi 45
2.3. Demokrasi ve Politik Eşitliğin Ölçümü 50
2.4. Politik Eşitlik Talebinin Göstergesi Olarak Siyasal Katılım 56
2.5. Politik Eşitliğe Karşı Umursamaz Tavır: Siyasal Kayıtsızlık 65
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **71**
3. POLİTİK EŞİTLİĞİN SORGULANMASI VE DEMOKRASİ ELEŞTİRİLERİ **71**
3.1. Modern Liberal Demokrasilerin "Radikal" Eleştirisi: Müzakereci ve Çatışmacı Demokrasi Teorileri 71
3.1.1. Liberal Demokrasinin Krizi: Eşitlik ile Özgürlük Çatışması 72
3.1.2. Müzakereci Demokrasi 77
3.1.2.1. Müzakere Yöntemleri 79

3.1.2.2. Müzakereci Demokrasiye Yönelik Eleştiriler 83
3.1.3. Çatışmacı (Agonistik) Demokrasi 85
3.2. Modern Liberal Demokrasilerin Liberteryen Eleştirisi 90
3.2.1. Kamu Tercihi Teorisi 90
3.2.1.1. Kamu Tercihi Teorisinin İlkeleri 92
3.2.1.2. Kamu Tercihi Teorisinin Demokrasi Eleştirileri 95
3.2.1.2.1. Oylama Sistemlerinin Dilemması: Arrow'un İmkânsızlık Teoremi 95
3.2.1.2.2. Seçmenlerin Bilgisizliği: Rasyonel Cehalet ve Rasyonel İrrasyonellik 97
3.2.1.2.3. Demokrasi Piyasasının Metası: Logrolling ve Oy Ticareti 100
3.2.1.2.4. Demokrasinin Ekonomik Tahribatı: Rant Kollama ve Politik Miyopluk 102
3.2.2. Politik Eşitliğin Reddi: Brennan'ın Epistokrasisi 105
SONUÇ 113
KAYNAKÇA 127

ÖZET

Etik-politik bir değer olarak eşitlik olgusu insanlığın kadim, fakat bir sonuca bağlanamamış tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Eşitlik kavramı hakkında yapılan farklı yorumlar siyasal ideolojilerin de farklılaşmasına temel teşkil eden bir unsur olarak sosyal ve siyasal tarihi derinden etkilemiştir. Modern dönemde ise her ne kadar demokrasi ile birlikte hem varlıksal hem de politik haklar açısından insanların eşitliği genel olarak kabul edilir hale gelse de demokrasinin bu ideali ve insanlığa vermiş olduğu vaatleri pratikte ne derece gerçekleştirebildiği sorgulanır hale gelmiştir. Bu çalışmada eşitlik ve politik eşitlik olguları farklı açılardan irdelenerek, demokrasinin eşitliği ne derece gerçekleştirdiği veya gerçekleştirmesi gerektiği hakkındaki tartışmaları konu edinmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde eşitlik tanımları, eşitlik türleri ve kavramın tarihsel arka planı incelenmiştir. İkinci bölümde eşitlik ile demokrasi arasındaki ilişki ele alınarak eşitliğin gerçekleşmesi mümkün bir ideal mi yoksa ulaşılamayacak bir ütopya mı olduğu sorgulanmıştır. Son bölümde ise öncelikle mevcut demokrasilerin politik eşitlik hususundaki yetersizliğine ve politik eşitliğin daha da genişletilerek toplumun geneline yayılması gereğine vurgu yapan radikal demokrasi kuramı savunucuları ile karşıt görüş olarak modern dönemdeki siyasal sorunların kökeninde aslında politik eşitliğin bizzat kendisinin olduğunu iddia eden bazı liberteryen isimlerin görüşlerine yer verilmiştir. Söz konusu tartışmalar insanlığın ideal yönetim sistemi arayışında demokrasi ile politik eşitliğin geleceği konusunda önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Politik Eşitlik, Demokrasi Eleştirileri, Radikal Demokrasi, Kamu Tercihi Teorisi.

ABSTRACT

The phenomenon of equality as an ethical-political value constitutes one of the ancient but unconcluded discussion topics of humanity. Different interpretations of the concept of equality deeply affected social and political history as a basis for the differentiation of political ideologies. In the modern era, although the equality of people in terms of both existential and political rights has become generally accepted with democracy, it has become questionable to what extent democracy can actually fulfil this ideal and its promises to humanity. In this study, equality and political equality phenomena are examined from different perspectives, as well as the debates about the extent to which democracy achieves or should achieve equality. In the first part of the study, definitions of equality, types of equality and the historical background of the concept are examined. In the second part, the relationship between equality and democracy is discussed, and it is questioned whether equality is an ideal that can be realized or an unattainable utopia. In the last part, the views of the advocates of the radical democracy theory, who emphasize the inadequacy of the existing democracies in terms of political equality and the need to expand political equality to the whole society; are compared to the views of some libertarian scholars, who argue the political equality itself is at the root of the political problems in the modern period. These discussions are important for the future of democracy and political equality in humanity's search for the ideal system of government.

Keywords: Political Equality, Criticism of Democracy, Radical Democracy, Public Choice Theory.

GİRİŞ

Doğaya bakıldığında topluluk halinde yaşayan hemen hemen bütün hayvan türlerinde bir çeşit hiyerarşinin olduğu görülmektedir. Grup üyelerinden birinin liderin karşısına çıkarak onunla mücadele ettiği durumlarda dahi bu davranış tüm üyelerin eşit duruma gelmesi için değil sadece liderin ayrıcalıklı yerini almak içindir. Oysa insanlık tarihinde antikitenin köle isyanlarından günümüz sivil toplum örgütlerinin barışçıl eylemlerine kadar pek çok mücadele toplumdaki her ferdin eşit hak ve özgürlüklere sahip olmasını amaçlamaktadır. O halde etik bir değer olarak eşitlik kavramının doğal olmayan fakat insani bir olgu olduğu iddia edilebilir.

Eşitlik fenomeni farklı yansımaları ve boyutları olan bir kavram ve olgudur. Toplumsal olandan iktisadi olana dinsel olandan politik olana pek çok alanla mikro düzeyden makro düzeye kadar ilgili ve ilişkilidir. Eşitlik olgusu ve kavramının politik düzlemdeki yansımaları da tıpkı onun diğer alanlara yansımalarında olduğu gibi farklılaşmaktadır. Eşitlik, politik düzlemde siyasal ideolojilerden siyasal sistemlere kadar geniş bir yelpazede karşılaşılan ve tartışılan bir kavram halini almaktadır. Bu bağlamda siyaset teorisi tartışmalarında eşitlik, bir kavram olarak öncelikle politik hakların kullanımındaki eşitlik anlamında demokrasi ile özdeşleşmiş ve modern dönemde eşitlik ve özgürlük gibi değerlerin ilineği olarak görülen demokrasi düşüncesi neredeyse tüm dünyada kutsanan bir ideal, bir meşruiyet kaynağı halini almıştır. Fakat Antik Yunan'dan günümüze yaklaşık 2500 yıllık tarihi boyunca demokrasinin doğrusal bir gelişim göstermediği bilinmektedir. Sadece son 200 yılda bile eşitlikten eşitsizliğe, demokrasiden otoriter rejimlere geri dönüş örneklerine pek çok coğrafyada rastlanmaktadır. Amerikalı siyaset bilimci Samuel Huntington[1] küresel çapta her demokratlaşma dalgasını onunla kesişen bir ters dalganın takip ettiğini savunmaktadır. Huntington'un eseri insanlığın eşitlik ve özgürlük mücadelelerinin iki ileri bir geri şeklinde seyir izlediğine dikkat çekerken yaşanmakta olan devri tarihin sonu olarak ilan etmenin ne derecede yanlış olacağını da gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda eşitlik ve özellikle politik eşitlik tartışmaları da bir sonuca bağlanarak tarih disiplinine terk edilebilecek konular olmayıp güncelliğini halen koruyan ve

[1] Samuel P. Huntington, *Üçüncü Dalga Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, çev., Ergun Özbudun, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993, s. 11-22.

öngörülebilir gelecekte koruması muhtemel olgulardır. Bu nedenle günümüzde artık doğal birer fenomen olarak görülecek derecede kanıksanmış olan politik eşitlik ve onun pratik yansıması şeklinde ifade edebileceğimiz demokrasi kavramlarının gerçekte ne anlama geldiği, bunlara atfedilen ideallere ne derece yaklaşıldığı ve alternatif fikirlere göre avantaj ile dezavantajlarının neler olduğu gibi soruları yanıtlayabilmek için söz konusu olgular hakkındaki çalışmalar önem arz etmektedir.

Bu çalışma da kısmen siyaset felsefesi ve genel olarak da siyaset teorisi bağlamında politik eşitlik olgusu hakkında yapılmış ve yapılmakta olan tartışmaları ve bunların ışığında demokrasiye yöneltilen eleştirileri incelemeyi amaç edinmektedir. Konu ile ilgili geliştirilen ampirik yöntemlere kısaca değinilmiş olsa da çalışmanın teorik düzeyde kalmasına özen gösterilmiştir. Son bölüm olan politik eşitlik bağlamında demokrasiye yöneltilen eleştiriler hususunda literatürde pek çok düşünür ve akademisyenin çalışmaları yer alsa da bu çalışma politik eşitlik taraftarı görünüm sergileyen radikal demokratlar ile karşı kutup olarak politik eşitliğe karşı temkinli ve eleştirel yaklaşım sergileyen bazı liberteryen isimlerin görüşleri ile sınırlandırılmıştır. Yine Anthony Giddens, Jacques Ranciere gibi isimlerin demokrasi eleştirilerine de çalışmanın daraltılması adına yer verilmemiştir. Demokrasi rejimini seçimden seçime oy vermeye indirgeyerek aslında *de facto* olarak yok etmeye çalışan otoriter politikacılar ile ona taşıyamayacağı değerler atfederek tabu haline getiren romantiklerin bakış açılarından uzaklaşılarak, objektif ve eleştirel bir yöntemle kavramın araçsal niteliğine odaklanan çalışmaların literatürde daha fazla yer almasına küçük de olsa bir katkı yapması halinde bu çalışma amacına ulaşmış olacaktır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde eşitlik kavramının tanımlanmasındaki zorluğa değinilerek, ilgili literatürde bu konuda yapılan tanım ve değerlendirmeler ele alınmıştır. Ardından adalet olgusu ile ilişkilendirilen eşitlik kavramı hakkındaki modern dönem tartışma konuları değerlendirilerek, eşitlik kavramının alt türleri olarak varlıksal-özsel eşitlik, fırsat eşitliği, şartlarda eşitlik, sonuçlarda eşitlik ile çalışmamızın merkezi ilgisini oluşturan politik eşitlik olgusu incelenmiştir. Bu değerlendirmelerin kendi bağlamlarında anlamlı olacağı düşüncesi ile ilgili bölümde eşitlik kavramının tarihsel arka planı irdelenmiş; eşitlik kavramının anlaşılmasında *mefhumu muhalifi* olması açısından önemli olan eşitsizliğin Antik Çağ'da ortaya çıkışı ve kurumsallaşmasından modern dönemde -en azından teorik

olarak- yıkılmasına kadar geçen süreç kısaca incelenmiş ve bu konuda dikkate değer açıklamalar ve düşünceler gözden geçirilmiştir.

İkinci bölümde etik-politik bir değer olarak eşitlik ile demokrasi arasındaki ilişkiye yoğunlaşılarak, politik eşitliğin gerçekleşmesinin mümkün olup olmadığı yolundaki tartışma merkeze alınmaktadır. Bu noktada siyasal hakların kullanımı ve yönetim faaliyetine etki edebilmede ekonomik farklılıkların ne tür sonuçlar doğurduğu hususu öncelikli olarak değinilen konulardan birisi olmuştur. Ardından politik eşitlik ve demokrasi kavramlarının nesnel olarak derecelendirilmesi için geliştirilen yöntemler incelenmiş ve günümüz demokrasilerinde politik eşitlik talebinin göstergesi olarak siyasal katılım ile politik eşitliğe karşı umursamaz bir duruş olarak yorumlanan siyasal kayıtsızlık davranışları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölüm politik eşitlik bağlamında modern liberal demokrasiye yöneltilen birtakım eleştirileri kapsamaktadır. İlk olarak liberal demokrasilerin insanlara sunmuş olduğu eşitlik ve özgürlük alanını yetersiz bularak bunların radikal şekilde genişletilmesini savunan radikal demokrasi teorisyenlerinin görüşlerine yer verilmiştir. Radikal demokratların demokrasi eleştirileri genel olarak politik eşitliğin yetersizliği üzerinedir. Çok sayıda radikal demokrasi modeli söz konusu olsa da bu çalışmada müzakereci ve çatışmacı demokrasi modelleri üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümün son kısmında ise liberal demokrasiye bazı liberteryen isimlerce yöneltilen eleştirilere yer verilmiştir. Bu kapsamda öncelikle liberal ekonomi politikalarının başarısızlığı iddiasına karşı siyaset ve devletin başarısızlığı düşüncesini ortaya koyan kamu tercihi teorisi mercek altına alınmıştır. Bu ekolün temsilcilerine göre demokratik seçim sistemleri bireysel tercihlerin toplumsal kararlara dönüşmesine izin vermemektedir. Ayrıca eşit olarak seçme ve seçilme hakkı verilen vatandaşların büyük bölümünün kendisini doğrudan ilgilendirmeyen çoğu toplumsal sorun hakkında bilgisiz kalmayı tercih etmesi ve bu nedenle gerek çıkar grupları gerekse politikacılar tarafından aldatılması, seçmen veya temsilcilerin tercihlerinin oy ticareti unsuruna dönüşmesi, rant kollama ve politik miyopluk gibi olgular da kamu tercihi teorisyenlerinin günümüz demokrasilerine yönelttikleri temel eleştiriler arasındadır.

Modern düşünürler genellikle demokrasinin aksayan yönlerine dikkat çekerken bazı liberteryen isimler demokrasi ve politik eşitliğin bizzat kendisini eleştirmektedir.

Bunlar arasında önde gelen isimlerden biri olan Jason Brennan, temel insan hak ve özgürlükleri arasında sayılamayacağı iddiasıyla politik hakların kısıtlanması gerektiğini savunmaktadır. Politik eşitlik ilkesinin başarısız ve kötü yönetimlere neden olduğunu vurgulayan yazara göre demokrasinin liberal kazanımları korunurken sisteme epistokratik bir müdahalenin gerekliliği açıkça ortadadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. EŞİTLİK OLGUSUNUN SOY KÜTÜĞÜ

İnsanlık tarihi aynı zamanda bireyler, sınıflar ve toplumlar arası eşitlik-eşitsizlik mücadelesinin tarihidir. Tüm bu mücadele süreci boyunca eşitlik olgusu defalarca yeniden tanımlanmış, türlere ayrılmış, diğer kavramlarla ilişkilendirilmiştir. Konuya herkesin farklı bir açıdan yaklaşması tartışmaların anlaşılmasını da bir yere varmasını da zorlaştırmaktadır. Bu nedenle çalışmanın ilk kısmı eşitlik olgusunun tanımlanmasına, türlerinin, teorik ve pratik tarihinin yani soy kütüğünün incelenmesine ayrılmıştır.

1.1. Bir İdeal ve Olgu Olarak Eşitlik

Antik çağlardan günümüze tüm düşünce sistemleri ve ideolojiler kendi eşitlik tanımlamalarına göre şekil alarak farklılaşmışlardır. Söz konusu eşitlik yorumlarının vardığı noktalardaki birbirlerine olan zıtlıkları, kavramın herkesçe kabul edilebilir objektif bir tanımının yapılmasının da ne kadar güç olduğunun göstergesidir. Bu hususta Bryan Turner[2] -her önemli modern siyasal kuramın temel yasalarına kazınmış durumda olan belli bir eşitlik fikri olmasından dolayı- eşitliği net olarak tanımlamanın, onu gerçekleştirmekle kıyaslanabilecek derecede zor olduğunu söylemektedir.

Türk Dil Kurumuna göre eşitlik, iki veya daha fazla şeyin özdeşliğini, eş değerliliğini, aynı özellikteliğini, denkliğini vurgulayan bir kavramdır.[3] İslam Ansiklopedisi'nde ise eşitlik, "insanların temel hakları bakımından ve insan olma niteliği itibariyle eşit kabul edilmesini ifade eden ahlak ve hukuk ilkesi" şeklinde açıklanmaktadır.[4] İnsanların aynı insan doğasına sahip olmalarından dolayı aynı konum ve değerde olmaları hali olarak da tanımlanan eşitlik, ahlaki ve toplumsal bir ideal, tüm insanların birbirleriyle eşdeğerde olduğu ve bu nedenle insanlar arasında ayrım yapılmaması gereğini ifade eden bir ilkedir.[5] Siyaset teorisi açısından ise eşitlik

[2] Bryan Turner, *Eşitlik*, çev., Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost Kitabevi, 1997, s. 35.
[3] Güncel Türkçe Sözlük, "Eşitlik", Erişim 16 Eylül, 2021, https://sozluk.gov.tr.
[4] İlhan Kutluer, "Eşitlik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Erişim 16 Eylül, 2021, https://islamansiklopedisi.org.tr/musavat--esitlik.
[5] Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2010, s. 596.

genel olarak insanların değer, hak, özgürlük ve sorumluluk gibi açılardan eşit olduğu/olması gerekliliği şeklindeki normatif bir durumu ifade etmektedir.

Bu normatif temelden hareketle eşitliği olgusal bir düzleme taşımaya çalışan Montesquieu eşitliğin, birine uygulanan yasanın herkese uygulanması veya birine uygulanmayan yasanın hiç kimseye uygulanmaması olduğu düşüncesiyle hukuksal eşitliğin önemine vurgu yapmıştır.[6] Sartori için ise doğal hayatın içinde kendiliğinden olmayıp elde tutmak için sürekli bir çaba gerektiren eşitlik kavramı; kadere, şansa, haksız güce ve ayrıcalıklara karşı insanların protesto idealini simgelemektedir. Ona göre eşitlik, ulaşıldığında farklı eşitsizlikleri doğurmasından dolayı insani idealler arasında en tatmin edilemez olanıdır. Eşitlik ideali insanoğlu için sonu olmayan bir yarıştır. Eşitliğin aynılık ile olduğu kadar adaletle de ilişkili olduğunu vurgulayan Sartori, insanların eşitliğinin bilardo toplarının birbirine olan eşitliğinden farklı bir anlama geldiği düşüncesiyle, siyaset felsefesinde eşitliği adalet kavramı ile birlikte irdelemiştir.[7] Isaiah Berlin de benzer şekilde, "Equality" adlı makalesinde eşitlik-adalet kavram çiftini birlikte değerlendirmiştir:

> *"*Eğer ben toplumun kaderinin belirlenmesinde bir söz hakkına sahipsem, toplumun diğer bütün üyelerinin de aynı söz hakkına sahip olmaması hakkaniyete uymaz, gayr-i adil olur. Eğer ben mal-mülke sahipsem ve onu kendi çocuklarıma bırakmama izin veriliyorsa, başkalarının da aynı fırsata sahip olmaması hakkaniyetsiz olur. Eğer benim serbestçe okuyup yazmama ve görüşümü ifade etmeme izin veriliyorsa, başkalarının da aynısını yapmasına izin verilmemesi yanlış, haksız veya adaletsiz olur."[8]

O halde insani bir değer ve bir ideal olarak eşitlik olgusu, nesnelerin eşitliği söz konusu olduğundaki gibi somut anlamda benzerliği, aynılığı değil yine insani bir erdem olan adalet ilkesi gereğince insanlar arasında ayrım yapılmaksızın herkesin aynı hak ve özgürlüklere sahip olması gerekliliğine işaret eder. Siyaset teorisi açısından da eşitlik kavramı neredeyse hiçbir zaman soyut veya somut olarak özdeşlik anlamında kullanılmamaktadır. Zira insanların fiziksel, zihinsel ve sair ölçülerde eşitsizliği nesnel

---

[6] Orhan Hançerlioğlu,"Eşitçilik", *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar Cilt II (E-I)*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1977, s. 87.
[7] Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, çev. Tunçer Karamustafaoğlu - Mehmet Turhan, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993, s. 365-366.
[8] Isaiah Berlin, "Equality", *Concepts and Categories: Philosophical Essays*, London: The Hogarth Press, 1978, s. 81-3.

veriler neticesinde yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Özdeşlik anlamında bir eşitliğin gerçekleştirilmesi, herkesin aynı kalıba sokulması için bütün toplumun Procrustes'in yatağına[9] yatırılması talebi de söz konusu değildir. Pek çoklarınca ideal olarak kabul ve talep edilen eşitlik, bu anlamda bir tek biçimlilik olmayıp aksine onunla kastedilen maddi ve manevi değerlerin, bireylere veya topluluklara dengeli şekilde paylaştırılması[10] yani insanların, insan onuruna yakışır şekilde hayatlarını sürdürebilmeleri için elzem olan sosyo-ekonomik gerekliliklerin aynı seviyeye getirilmesidir.[11] Teori ve pratikteki tüm eşitlik mücadelelerinin temel hedefi de bu idealin gerçekleştirilmesidir.

Eşitsizlik, ilk çağlardan beri var olan bir sosyal gerçeklik iken, 18. yüzyıldaki düşünsel kırılma ve beraberinde yaşanan kitlesel hareketler neticesinde artık doğal bir kurum olarak görülmekten çıkmıştır. İnsani bir ilke olarak eşitlik, özellikle Fransız ve Amerikan devrimleriyle zirvesine ulaşan toplumsal değişim ve değerlerin yeniden paylaşımına yönelik toplumsal hareketlerin teorik altyapısını oluşturmaktadır.[12] Günümüz dünyası da bu devrimlerin ruhu ile şekillendiği için, eşitlik ilkesi, artık genel olarak sorgulanmayan evrensel bir değer olarak kabul edilmektedir. Bakıldığında, modern siyaset ve ahlak teorilerinin neredeyse tamamı insanların eşit olduğu ve eşit değerde olmaları gerçeğinin sosyal, siyasal ve ekonomik yapılarda pratiğe dökülmesi gereği hususunda görüş birliğindedirler.[13] Her ne kadar günümüz dünyasında da her alanda insanların eşitsizliği pratik bir gerçeklik olsa da, geçmiş devirlerden farklı olarak artık bu durum zorunlu, doğal veya tanrısal bir yazgı olarak kanıksanmamaktadır. Heywood'un[14] ifade ettiği gibi modern dönemdeki mücadeleler, eşitliği kabul ve ret edenler arasında değil, eşitliğin kime, nasıl, ne şekilde uygulanması gerektiği konusundaki anlaşmazlıklardan doğan fikir ayrılıklarındadır.

---

[9] Procrustes, Yunan mitolojisinde sadist ruhlu bir dev. Söylenceye göre Procrustes, konuklarının boylarını demir yatağına uydurmak için onların uzuvlarını çekerek uzatmakta veya keserek kısaltmaktadır. Bkz. Encyclopaedia Britannica, "Procrustes", erişim, 14 Mart, 2021, https://www.britannica.com/topic/Procrustes.

[10] Veli Urhan, "Siyaset Felsefesinde Adalet, Eşitlik, Özgürlük", *Kaygı*, 26 (2016), s. 109.

[11] Andrew Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, çev., Hızır Murat Köse, İstanbul: Küre Yayınları, 2014, s. 350.

[12] Turner, *Eşitlik*, s. 19.

[13] Ahmet Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi 5. Cilt*, Ankara: Ebabil Yayıncılık, 2007, s. 753.

[14] Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s. 349.

Modern düşünürlerin hemen hepsi insanların eşit olduğu ve bu eşit değere sahip olmanın toplumsal yapılara yansıtılması gerektiği konusunda birleşseler de somut olarak neyin hangi temelde eşitlenmesi gerektiği meselesinde farklı fikirler ve tartışmalar konunun derinliğini de gözler önüne sermektedir. İnsanlar, insan olma bakımından eşit değerdedir fakat bu soyut düşünce somut dünyaya nasıl yansıtılmalıdır? Eşit fırsatların sağlanması, dezavantajlı grupları geri düşürürken, eşit sonuçlar elde etmek için yapılacak müdahaleler ise doğuştan avantajlı gruplara haksızlık olacaktır.[15] Kadın-erkek, yetişkin-çocuk, güçlü-zayıf, çalışkan-tembel, zeki-ahmak gibi sayısız fiziksel, zihinsel veya davranışsal farkı göz ardı ederek bütün insanları aynı şartlarda yarıştırmak adalet duygusunu zedeleyecektir. İşte modern eşitlik tartışmaları da bu noktadan hareket etmektedir. Üzerinde genel olarak konsensüs sağlanan eşitlik düşüncesi de bu nedenle farklı türlere ayrılarak bu türler üzerinden savunulmakta veya reddedilmektedir. Sonraki bölümde birbirinden tamamen farklı sonuçlara ulaşan bu eşitlik türleri genel olarak kategorileştirerek incelenecektir.

1.2. Eşitlik Türleri: Birden Fazla Ya Da Farklı Eşitlikler

İnsanlığın, eşitliği evrensel bir değer olarak kabul etmesinden sonra sıra kimlere hangi ölçüde eşitlik tanınması gerektiği sorusu eşitlikle ilgili tartışmaların merkezi konusu haline gelmiştir. Bu soruya farklı yanıtlar veren düşünürler, kavramı çeşitli türlere ayırarak inceleme yoluna gitmişlerdir. Eşitlik türleri konusunda da standart bir kategorileştirme olmasa da burada varlıksal-özsel eşitlik, fırsat eşitliği, şartlarda eşitlik, sonuçlarda eşitlik ve daha spesifik olarak çalışmayla da bağlantılı olan politik eşitlik konularına değinilecektir.

[15] Fırsat eşitliği esasen dezavantajlı grupları geri düşürmektedir zira herkes için aynı kabul edilen şartlar dezavantajlı bireyleri diğerleriyle eşit kabul etmektedir. Bir ödül için kedi ile balığa fırsat eşitliği tanınarak yüzme yarışı yaptırılması halinde sonuç henüz yarışın başında bellidir ve ortada gerçek anlamda bir eşitlik durumunun varlığından söz edilemez. Anatole France, Kırmızı Zambak eserinde "yasaların görkemli eşitliğinin" ekmek çalmayı ve köprü altında uyumayı zengine de yoksula da aynı oranda yasakladığını vurgulayarak bu gerçeği eleştirel bir dille açığa vurmaktadır. Bkz. Anatole France, Kırmızı Zambak, çev., Bahar Güven, İzmir: İlya İzmir Yayınevi, 2008, s. 102. Tersinden bakıldığında da doğuştan şanslı, yetenekli veya çalışkanlığıyla diğerlerinin önünde olanlara engeller çıkararak veya diğerlerine pozitif ayrımcılık yaparak eşit sonuçlar elde etmeye çalışmanın da hakkaniyete sığmadığı iddia edilebilir.

1.2.1. Varlıksal-Özsel Eşitlik

Varlıksal veya özsel eşitlik, insanların sadece insan olmaları dolayısıyla birbirleriyle eşit oldukları yönündeki en temel düşüncedir. Genel olarak bireylerin kişiliklerinin ve hayatlarının değer açısından *birbirinden üstün olamayacakları* şeklinde bir anlama sahiptir. Pek çok ahlaki sistemde ve dini düşüncede rastlanan varlıksal eşitlik kavramı, modern düşüncede de doğal haklar teorileri çerçevesinde kendisine yer bulmuştur.[16] Önceleri yaratılış bakımından, Tanrı'nın karşısındaki durumları itibariyle eşit kabul edilen insanlar, seküler dünya görüşünün bu düşünceyi ödünç alarak dönüştürmesiyle, artık sorgulanamaz doğal bir hak bağlamında eşit kabul edilir hale gelmişlerdir.

Varlıksal eşitlik pratikte insanlara cinsiyet, asalet, servet gibi mevcut durumlarından bağımsız olarak eylemde bulunma ve muamele görme hakkı tanıyan bir eşitlik anlayışıdır. Bu eşitlik türü en açık biçimde ve belki de en önemli olarak yasalar önünde eşitlik ilkesinde kendisini göstermektedir.[17] Çağımızın neredeyse bütün hukuk sistemlerinde aynı fiili işleyen veya aynı durumda bulunan kişilere standart olarak aynı prosedürlerin uygulanması ilke olarak kabul edilmektedir. Yani hiç kimse işlediği bir suça karşılık mensubu olduğu ırk, sınıf, cinsiyet gibi nedenlerle daha ağır veya hafif müeyyidelere maruz bırakılamaz.

Varlıksal eşitlik olgusunun tarihte olduğu gibi modern dönemde de en az itiraz edilen eşitlik türü olduğu iddia edilebilir. Tawney'e göre varlıksal-özsel eşitsizliğin varlığı ancak bir önyargı sonucudur ve bu durumun hiçbir akılcı açıklaması olamaz.[18] Zira aristokratik, ekonomik, ırksal, dini ve benzeri ayrımcılıklar, karşılarında -haksızlığa uğradıkları düşüncesinde olan- geniş kitleleri bulmaları sebebiyle düşünsel ve pratik olarak yoğun kabul görmemektedir. Bu tür ayrımcı düşüncelerden beslenen hareketler de artık hemen hemen tüm toplumlarda şiddetle kınanmaktadır.

---

[16] Turner, *Eşitlik*, 37. Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s. 351.
[17] Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s. 352.
[18] Norman P. Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, çev., Mustafa Erdoğan - Yusuf Şahin, Ankara: Liberte Yayınları, 2004, s. 191.

1.2.2. Fırsat Eşitliği

Liberalizmin temel düşüncelerinden biri olan fırsat eşitliği talebi, bir kamu görevine atanma gibi devlet kararlarından zorunlu olarak etkilenen kolaylık ve fırsatlara atıfta bulunmaktadır.[19] Fırsat eşitliği, toplum içerisinde ilerleme, servet, statü gibi mevcut imkânları ele geçirme, toplumsal kurumlara girme gibi konularda herkesin özgür olması ve bu fırsatlara sahip olmanın kişisel çaba, başarı, yetenek gibi genel geçer kurallara bağlanması anlamına gelir.[20] Sartori de fırsat eşitliğini işe girmede veya yükselmede ayrım yapılmaması, herkese kendi liyakatlerine göre değer verdirme iktidarı olarak tanımlamaktadır.[21] Liyakat ilkesi de denilen bu kavramla toplum içindeki daha yetenekli, zeki, gayretli kişilerin başarıya ulaşmalarının önünün açılması kast edilmektedir. Liyakat ilkesinin uygulanması ile benzer yetenektekilerin eşitliği sonucu ortaya çıkmaktadır.[22]

Fırsat eşitliğinin eşitlikle ironik ve çelişkili bir ilişkisi olduğu da söylenebilir. Zira fırsat eşitliğinin sürekli ve katı bir şekilde uygulanması nihayetinde toplumdaki eşitsizliklerin yaygınlaşması tehlikesini ortaya çıkaracaktır.[23] Başlangıçta herkesin hakkı olan değer ve statüler, fırsat eşitliği ilkesi ile liyakatli olanların elinde toplanarak eşit olmayan bir sonuca ulaşacaktır. Öte yandan konuya ilişkin bazı açıklama ve değerlendirmeler bu durumun gerekli ve doğal olduğunu dile getirmektedir. Örneğin her ne kadar kendisi politik bir düşünür olmasa da liberal demokrasinin ilkelerine önem veren bir siyasal aktör olarak Margaret Thatcher[24] da fırsat eşitliğine ilişkin olarak ortaya çıkan durumu "eşit olmama hakkı" olarak değerlendirmektedir. Bu düşünceye göre, herkesin eşit kurallarla mücadele ettiği bir yarışmada, hak edenlerin kazanması meşrudur. Fakat unutulmamalıdır ki kurallar herkese eşit olsa da yarışmaya herkes eşit imkânlarla başlayamamaktadır. Bu da tartışmayı bir sonraki eşitlik türü olan şartlarda eşitlik kavramına götürmektedir.

---

[19] Friedrich A. Hayek, *The Mirage of Social Justice*, Chicago: University of Chicago Press, 1978, s.84.; Mustafa Erdoğan, "Adalet ve Eşitlik", *Muhafazakâr Düşünce*, 4/15 (Kış 2008), s. 20.
[20] Turner, *Eşitlik*, s. 36.
[21] Sartori, *Demokrasi Teorisine Dönüş*, s. 374.
[22] Sartori, *Demokrasi Teorisine Dönüş*, s. 375.
[23] Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s. 355.
[24] Nigel Ashford, *Özgür Toplumun İlkeleri*, çev., Can Madenci, Ankara: Liberte Yayınları, 2009, s. 37.

1.2.3. Şartlarda Eşitlik

Şartlarda eşitlik düşüncesi, fırsat eşitliği ile doğrudan ilişkilidir. Sartori, fırsat eşitliği başlığı altında eşit başlangıç kavramı ile aslında şartlarda eşitlik olgusuna vurgu yapmıştır. Sartori için bu kavram derece ve mevkileri elde etmede maddi koşullar bakımından yeterli bir başlangıç iktidarı anlamına gelmektedir.[25] Kimi yazarlar ise, bu kavramı ayrı bir eşitlik türü olarak düşünmek yerine fırsat eşitliği çatısı altında incelemektedir. Çünkü hayata eşit imkânlarla başlayamadıktan sonra negatif bir hak olarak fırsat eşitliğinin de anlamı kalmamaktadır. Aileden miras alınan üstünlükler, başarı yolundaki yarışa eşit başlanmasını olanaksız kılmaktadır.[26] Özellikle yoksul aile çocukları geçim sıkıntısı ve kaliteli eğitime erişememe gibi önemli engellerle boğuşmaktayken zengin ailelerin çocuklarına oranla hayata, kapatılması neredeyse olanaksız bir farkla başlarlar. İşte bu noktada fırsat eşitliği aslında fırsat eşitsizliğine dönüşmekte, Batılı liberal demokrasilerin sıklıkla vurguladığı ve kutsallaştırdığı bu söylem de pratikte çağrıştırdığı durumun tersini ortaya çıkarmaktadır.

Şartlarda eşitliğin sağlanması diğer türlere nazaran oldukça güç bir iştir. Mutlak anlamda eşit başlangıç için mirasın hatta belki de aile kavramının ortadan kaldırılması gibi radikal uygulamalara gidilmesi gerekecektir. Bu durumda da yeni eşitsizlikler doğacak, dahası en temel hak ve özgürlükler çiğnenmiş olacaktır. Nitekim pratikte de uygulanmakta olan, şartların eşitlenme girişimi değil burs, zorunlu ve parasız eğitim gibi uygulamalarla devletler veya sosyal-kültürel çalışmalarla dernekler eliyle eşitsizliklerin olabildiğince azaltılması çabasıdır.

1.2.4. Sonuçlarda Eşitlik

Eşitlik türleri içerisinde belki de en tartışmalı olanı sonuçların eşitlenmesi iddiası-düşüncesidir. Buna göre amaçlanan, başlangıçtaki eşitsizliklere bakılmaksızın dışarıdan bir güç olarak devlet müdahalesi ile sonuçlarda toplumsal eşitliğin gerçekleştirilmesidir.[27] Bu düşüncede doğuştan gelen yeteneklerin, fırsatların ve bireysel gayretlerin etkisi en aza indirilerek herkesin yarışı birlikte bitirmesinin

[25] Sartori, *Demokrasi Teorisine Dönüş*, s. 374-376..
[26] Turner, *Eşitlik*, s. 37.
[27] Turner, *Eşitlik*, s. 37.

sağlanması hedeflenmektedir. Sonuç eşitliği daha çok maddi imkânların ve yaşam şartlarının eşitlenmesi ile ilgilidir. Taraftarlarınca sonuç eşitliği en önemli eşitlik çeşididir ve o olmaksızın diğer eşitlik türleri sadece aldatmacadır.

Sonuç eşitliği, radikal uygulamalarla ekonomik ve sosyal eşitliği en üst düzeye çıkarma hedefi ile ideolojik farklılıkların ortaya çıkmasında da önemli pay sahibidir. Sosyalizm, komünizm gibi radikal sol ideolojileri benimseyenler bu ilkeyi desteklerken liberal ve muhafazakârlar söz konusu hedefler ile bunlara ulaşmak için yapılacak uygulamaların adil ve ahlaki olmayacağı iddiasındadırlar.[28] Çünkü ilk gruba göre yeryüzü ve onun tüm ürünleri insanlığın ortak malı olduğu için herkes bunlardan eşit ölçüde faydalanmalıdır. Fakat sonuçlarda eşitliğe karşı olanların en dikkat çekici eleştirisi, bu tür bir eşitliğin sağlanması için yapılacak uygulamaların yönetimleri tiranlığa dönüştüreceği iddiasıdır.[29] Ayrıca yetenek ve gayretlerin törpülenmesinin adalet duygusunu zedeleyerek toplumsal çatışmalara sebebiyet vermesi, rekabet duygusunun ortadan kaldırılmasıyla birlikte teknik ve ekonomik ilerlemenin yavaşlaması hatta durması gibi tehlikeleri barındırdığı da ileri sürülebilir.

Fırsat ve şartların eşitliği olguları dezavantajlıların önündeki engelleri kaldırırken, sonuç eşitliği bunun zıddında yer alarak üstün olanların önüne diğerlerinden daha fazla engel çıkarabilir. Bu durumda ise değerler terazisindeki denge bozularak eşitlik boyutu –hatta onun da sadece bir türü- ağır basarken adalet ve özgürlük tarafı zayıflayacaktır.

1.2.5. Politik Eşitlik

İnsanın henüz bebeklik evresinde öz farkındalık kazanmasıyla kendisini diğer varlıklardan ayırmasına benzer şekilde sosyal çevrelere girmesiyle de insanlar arasında biz ve onlar ayrımı yapmaya başlaması oldukça yaygın bir davranıştır. Bu durum yetişkinliğe geçiş ile birlikte farklı tür ve boyutlarda ayrımcılık halini alarak bireylerin dünya görüşüne dönüşebilir. Lipson da Politika Biliminin Temel Sorunları eserinde insanları iki gruba ayırır: insanları iki gruba ayıranlar ve ayırmayanlar.[30] Aslında devletin var oluşuyla insanlar yönetenler ve yönetilenler olmak üzere doğal olarak

[28] Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s. 358.
[29] Heywood, *Siyaset Teorisine Giriş*, s. 360.
[30] Leslie Lipson, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, çev., Tuncer Karamustafaoğlu, Ankara: AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978, s. 137.

ikiye ayrılmıştır. Fakat bu noktada bir takım sorularla yüz yüze kalınması kaçınılmazdır. Yöneten-yönetilen ayrımı nasıl yapılmalıdır? Yönetenler kimlerin arasından seçilmelidir? Bütün insanlar yönetme maharetine sahip midir? Yönetenlerin yetkileri ve yönetilenlerin hakları nerelere varmaktadır? Bu gruplar hak ve özgürlükler bakımından eşit midirler? Örnekleri çoğaltılabilecek bu tür sorular politik eşitlik bağlamında değerlendirilmekte, siyasal düşünceler ile siyaset teorisinin önemli ve temel tartışmalarının kayda değer bir kısmı da eşitlik-eşitsizlik kavramları üzerine inşa edilmektedir.

Yönetme becerisinin, bütün insanlarda değil de belli bir grup azınlıkta olduğunu düşünenlere genel olarak seçkinciler veya elitistler denilmektedir. Elitizm taraftarlarınca yönetme yetkisine sahip olanların özellikleri farklılıklar gösterebilir. Lipson, elitleri halk kitlelerinden ayırmak için ırk, soy, yaş, cinsiyet, din, askeri güç, kültür, servet ve bilgi olmak üzere dokuz ilke sayar.[31] Elitistler, söz konusu özelliklerden bir veya birkaçını dikkate alarak, toplumun yönetilmesi ve yönlendirilmesi yetkisini bu özelliklere sahip belli bir gruba vermektedirler. Geri kalan kesimlerin *profanum vulgus*[32] olarak tek hak ve vazifeleri, yöneticilerine sadakatle itaat etmektir.

Elitistler her ne kadar yönetmenin özel bir takım nitelikler gerektirdiğini ifade etseler de, moderniteyle beraber çoğunlukla insanların özsel eşitliği konusunda karşıtları ile benzer bir düşünceye varmışlardır. Onlara göre de her insan değerlidir ve iyi şeylere sahip olmayı hak etmektedir. Fakat insanların büyük bölümünün kendileri ve toplumlarının bütünü için neyin iyi olduğunu bilemezler.[33] Elitistlerin karşı görüşte yer alan kişilerle temel ayrılık noktası da burada ortaya çıkmaktadır. Politik eşitlik yanlıları, devleti iyi yönetmenin bilimsel bilgiden daha fazlasını gerektirdiğini düşünürler. Siyasetin konusu olan hemen hemen tüm kararlar, onlara göre etik yargılar gerektirmektedir.[34] Örneğin kamu kaynaklarının değerlendirilmesinde, ender görülen bir hastalığın tedavisi için yapılacak harcamalara mı yoksa savunma sanayi

[31] Lipson, *Politika Biliminin*, s. 107.
[32] Cahil/bayağı insan sürüsü.
[33] Bir elitist olmasa da J. J. Rousseau da benzer düşüncededir: "Halkın kendisi hep iyilik ister, ama kendi başına iyiliğin nerede olduğunu göremez her zaman." Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev., Vedat Günyol, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2013, s 36.
[34] Robert A. Dahl, *Demokrasi Üzerine*, çev., Betül Kadıoğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2019, s. 84.

harcamalarına mı öncelik verilmesi gerektiği sorunsalını bilimsel bilgi ile çözmek mümkün değildir. O halde birey ve toplulukların çıkarının nerede olduğu kararını verme yetkisi kimlerindir? Dahl, yetişkin bireylerden hiçbirinin diğerlerinden, devlet yönetiminde nihai otoriteye sahip olmasını gerektirecek kadar, *daha kabiliyetli* olmadığını söyler.[35] Bu tespit tartışmayı ister istemez toplumdaki siyasi kararlara tüm bireylerin aynı oranda etki etmesi gereğine yani politik eşitliğe götürecektir. Lipson da benzer noktadaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

> "Her bireyin kendi refahını tayin etme hakkı vardır. Onun için her birey kendi dışında kalan, ona yabancı olan ve refahına dokunan her şey üzerinde egemenlik kurma hakkına kavuşmak ister. Hükümet işleri insan refahına dokunur ve herkesi etkiler. Bunun için de herkesin devlet yönetimine katılmak ve devletin kararlarına katılmak hakkı vardır."[36]

Politik eşitlik savunucuları, siyasetin herkese aynı temel hakları verme amacı güttüğünü iddia ederek, toplum içinde bir kesime yönetime katılma hakkı verilmeyecekse bunun ancak reşit olmama, akli dengesizlik, bazı suçlardan mahkûm olma gibi özel nedenleri olması gerektiği düşüncesindedirler.[37] Bu kişilerin haricinde herhangi bir ayrım gözetilmeksizin bütün bireyler sadece insan olarak eşit değere sahip oldukları için politik eylemde bulunma hakkına da sahiptir. Söz konusu etnik, ırksal, cinsel vb. farklılıklara geçmiş çağlarda ne kadar önem atfedilse de günümüz demokrasilerinde bunlar insanların ortak özelliklerine oranla oldukça önemsiz addedilmektedir.[38] Zaten politik eşitlik de ontolojik farklılıkların politik olarak eşitsizliğe dönüşmesine engel olmak, farklı sesleri duyulur hale getirmektir.[39] Daha açık bir ifade ile politik eşitlik, herkesin eşit değerde bir oy hakkına sahip olması ve herkesin seçilme hakkına sahip olmasıdır. Kapani'ye[40] göre demokrasilerde, burjuvazi tarafından başlatılarak işçiler ve diğer kesimlerce devam ettirilen mücadeleler sonucunda, hukuksal eşitliğin ardından politik eşitlik de yerleşmiştir.

---

[35] Robert A. Dahl, *Siyasi Eşitlik Üzerine*, çev., A. Emre Zeybekoğlu, Ankara: Dost Kitabevi, 2006, s. 17.; Dahl, *Demokrasi Üzerine*, s. 87.
[36] Lipson, *Politika Biliminin*, s. 139-140.
[37] Lipson, *Politika Biliminin*, s. 139.
[38] Cemal Baltacı, "Demokrasilerde Eşitlik İlkesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 1/1 (1996), s. 202.
[39] Ali Yaşar Sarıbay, *Demokrasinin Sosyolojisi*, Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013, s. 27.
[40] Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara: AÜHF Yayınları, 1981, s. 11.

Sadece özsel eşitsizliğin kabul görüldüğü ilk çağlardan, siyasi eşitliğin dahi doğal bir durum olarak algılandığı günümüze kadar düşünce hayatındaki dönüşüme bir takım siyasi gelişmeler etki etmiştir. Tarihi süreç içerisinde liberal ve demokratik geleneğin ısrarla üzerinde durduğu fırsat eşitliği ve şartlarda eşitlik anlayışlarının pratik sonucu olarak eğitim sisteminin yaygınlaşmasıyla insanlara beceri ve yetenek kazandırılması durumu, yurttaşlık kavramının da gelişmesine zemin hazırlamıştır.[41] Yurttaşlık olgusu kişisel özgürlük, özel mülkiyet, kanunlar karşısında eşitlik, konuşma özgürlüğü gibi temel hak ve özgürlükleri de içerisinde barındırır. Yurttaşlık haklarının keyfi uygulamalardan korunması için elzem olan iki sacayağı bağımsız yasal mahkemeler ve eşit siyasi haklara sahip olmaktır. Dolayısıyla yurttaşlık, yönetim ve denetim organlarına katılabilme, yöneticilere oy verebilme olanağı gibi temel siyasi hakları da tüm üyelerine eşit olarak vermeyi gerektirmektedir. 20. yüzyıla "bir adam-bir oy" mottosuyla başlayıp ileri seviyelere taşınan bu düşünceler modern demokrasilerin kabul ettiği genel ve eşit oy ilkesinin payandası konumundadır.

Her ne kadar genel olarak toplumlardaki dezavantajlılar eşitlik, avantajlılar ise eşitsizlik talep ediyor görünse de çoğu insanda, diğerleri ile eşit sayılma yönünde doğuştan gelen bir eğilim olduğu söylenebilir. Zira Hristiyanlığın ilk yayılışından, 17 ve 18. yüzyılın büyük siyasi devrimlerine, bir dönem Marksist ve komünistlerin hatırı sayılır başarılar elde etmelerine kadar pek çok kitlesel hareketin nedeni olan şey bu düşünce ve ideolojilere olan bağlılık ya da dogmatik inançlar değil, insanların haksızlıklara karşı öfkeyle ayaklanmalarını sağlayan bu eşitlik tutkularıdır.[42] İnsanların eşitliğe olan bu tutkularının sonucunda, yüzyıllar süren mücadelelerin ardından demokrasi ve politik eşitlik düşüncelerinin küresel boyutta genel kabul gördüğü söylenebilir.

1.3. Politik Eşitlik ve Demokrasi Olgularının Tarihsel Arka Planı

Politik eşitlik ve demokrasi kavramlarının tarihsel gelişimini daha iyi anlamak için önce bu düşüncelerin ortaya çıktıkları toplumsal yapı ve eşitsizliklerin

[41] Turner, *Eşitlik*, s. 38.
[42] Lipson, *Politika Biliminin*, s. 139.

başlangıcının irdelenmesi yerinde olacaktır. Eşitsizliğin kökeni yerleşik hayata geçişiyle toplum içinde işbölümünü ilk kez gerçekleştiren Sümerler'de görülmektedir. Sümerler, ilk yerleşik toplumlardan biri olarak tarımın gelişmesinde önemli adımlar atmışlardır. Özellikle ülkenin yazları çok az yağış alan güney bölgelerinde ilkel tarım tekniklerinin yetersizliği yüzünden verim alınamaması, onları ırmak sularını kullanmaya yöneltmiştir. Bu çabalar, sulama kanallarının ve setlerin yapımı ile bunların bakımı göz önüne alındığında çok sayıda insanın iş birliğini ve koordinasyonunu gerektirmiştir. Bu nedenle toplumda çalışanlar ile yönetenler şeklinde bir farklılaşma ortaya çıkmıştır.[43] Çalışanlar tüm vakitlerini söz konusu işler için harcadıklarından dolayı, onların yiyecek, giyecek gibi ihtiyaçlarını başkalarının karşılaması zorunluluğu toplumsal işbölümünü geliştirmiştir.[44] Bu koordinasyonu gerçekleştiren yöneticiler, ilerlemiş olan tarım tekniklerinin yarattığı artık ürünü sahiplenmişlerdir. Kendi temel ihtiyaçları başkaları tarafından karşılanan yönetici sınıf, sahip oldukları boş zaman sayesinde bilim ve sanat gibi işlerle uğraşabilmişlerdir. Süreç içerisinde teknoloji gelişmeye, verimlilik artmaya başlarken bunların bir yan etkisi olarak da eşitsizlik kendisini göstermiştir. Toplum içinde sınıflaşma, tabakalaşma ortaya çıkmış ve buna bağlı olarak eşitsizlik de yapısallaşarak kalıcı hale gelmiştir.

Gelişmekte olan bu toplumun ve sitenin yağmacı göçebe gruplardan ve komşu topluluklardan korunması ihtiyacı devamlı bir askeri birimin varlığını zorunlu kılarken, bir yandan da ortak savunma ihtiyacı, şehir devletlerinin yerlerini monarşik merkezi devletlere bırakmasını beraberinde getirmiştir. Yerleşik hayata geçen toplumlar yaşam tarzları gereği daha uysal, barışçıl hale gelirken bu durum savaşçı göçebe topluluklar karşısında zayıf duruma düşmelerine neden olmuştur. Yerleşik

[43] William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, çev., Alaeddin Şenel, Ankara: İmge Kitabevi, 2004, s. 35.

[44] Acemoğlu ve Robinson, bu düşünceye karşı olarak Natufian yerleşimcilerinin yerleşik hayata başlamadan uzun süre önce hiyerarşik bir düzen kurarak eşitsizlikle karakterize karmaşık bir toplum geliştirdiklerini, M.Ö 9500 civarında Levant bölgesinde yerleşik hayata geçmelerinin ardından yaklaşık bin 500 yıl daha avcı-toplayıcı hayat tarzına devam ettiklerini öne sürmektedir. Yazarlara göre Natufian siyasi elitlerinin, düzen sağlamak ve geri kalanların kaynaklarını sömürmek için topluluklarını yerleşik hayata geçişe ve daha fazla ürün için tarıma zorlamış olmaları makul görünmektedir. Amerika, Sahraaltı Afrika ve Doğu Asya'daki diğer örnekler de bu görüşü destelemektedir. Bu durumda eşitsizlik, neolitik devrimin bir sonucu değil nedeni olabilir. Bkz. Daron Acemoğlu ve James A. Robinson, *Ulusların Düşüşü Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*, çev., Faruk Rasim Velioğlu, İstanbul: Doğan Yayıncılık, 2013, s.131-137.

topluluklara saldıran yağmacı göçebeler bu topluluklar üzerinde hâkimiyet kurarak onları köle olarak kullanmaya başlamışlardır.[45]

Mezopotamya'da gözlemlediğimiz bu süreç, yoğun nüfuslu diğer bölgelerde de benzer şekilde ilerlemiştir. Göçebe savaşçı bir topluluk olan Aryanlar, Ganj uygarlığını yıkıp yerli halk ile kaynaşmayarak kast sisteminin temellerini atmıştır.[46] Farklı olarak Yunanistan'daki Minos uygarlığını yıkan Akhalar, yerli halk ile kaynaşmış ve Mykene uygarlığını ortaya çıkarmıştır.[47] Bu medeniyetlerin yıkılmasında büyük pay sahibi olan etmen dönemin teknolojisinin ürünü olan tunç silahlar ve savaş arabalarıdır. Maliyeti yüksek savaş arabaları sayesinde sayıca üstün orduları yenebilen göçebe azınlıklar siyasal egemenliği ellerine geçirerek aristokrat bir sınıf haline gelebilmişlerdir.

Demirin keşfi ve savaş alanında kullanılması ise tekrar dengeleri değiştirmiştir. Ucuz ve bol olan demir silahlar, gücü tekrar sayısal olarak üstün olan tarafa geçirmiştir. Tunç silahlarıyla medeniyetler üzerinde egemenlik kuran azınlıklar, bu sefer demir silahlı uygarlaşmamış topluluklar tarafından yenilmişlerdir. Medler ve Persler İran'a saldırırken, Frigyalılar Anadolu'ya ve Dorlar da Yunanistan'a başarılı saldırılar düzenlemişlerdir. Savaşlar sonucu Mykene uygarlığını yıkan demir silahlı kalabalık Dorlar, Akhalar'ın kültürel mirasına sahip çıkarak Yunan medeniyetinin oluşmasında etkili olmuştur. Ne var ki kendi aralarında eşitlikçi görünen Dorlar da yendikleri toplulukların üzerinde askeri bir yönetici aristokratik sınıf haline gelmişlerdir. İstilacılardan kaçan Akha aristokratları İyonya ve Aeolya gibi bölgeleri ele geçirerek kent devletleri kurmuşlardır.[48]

Yerleşik hayata geçiş ile başlayan süreçte medeniyetin filizlendiği coğrafyalarda toplumsallaşma ve iş bölümü gelişirken bir yandan da insanlığın teknolojik ilerleyişi, çatışma ve savaşları da beraberinde getirmiştir. Doğa ile mücadele ederek yeryüzünü keşfetmeye başlayan insanlar, hem örgütlenme ve iş paylaşımının kaçınılmaz sonucu olarak hem de savaşların ardından kimi toplulukların diğerleri üzerinde tahakküm kurması nedeniyle sahip oldukları doğal eşitlik

[45] Hüseyin Sevinç, "Yunan'ın Çağdaşı Uygarlıklarda Toplumsal Gelişmeler, Siyasal ve Dinsel Düşünüş", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/34 (2014), s. 234.
[46] Sevinç, "Yunan'ın Çağdaşı", s. 235-239.
[47] Alaeddin Şenel, *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne*, Ankara: AÜ SBF Yayınları, 1970, s. 18.
[48] McNeill, *Dünya Tarihi*, s. 147.

nosyonunu kaybetmişlerdir. Üzerine düşünülmemiş, sonradan kazanılmamış, doğal olarak var olan eşitlik bir kez kaybedilince takip eden nesiller kanıksanmış bulunan eşitsizliği doğal görmeye başlamışlardır. Öyle ki *yeni normal* sayılabilecek eşitsizlik konusunda tarih boyunca pek çok düşünür farklı saflarda fikir savaşı verirken yapılan tartışmalar çeşitli dünya görüşlerine, ideolojilere, felsefi ve ahlaki sistemlere kaynaklık ederek zengin bir literatür oluşturmuştur.

Eşitlik ve eşitsizlik ilişkisini tahlilde gerek pratik-güncel hayattaki gelişmeler açısından gerek düşünsel alandaki katkıları açısından Yunan dünyası özgün ve zengin bir malzeme sunmaktadır. Yunan uygarlığı, şarap ve zeytinyağında uzmanlaşarak, deniz hâkimiyetinin de sağladığı kolaylıklar sayesinde bir ticaret imparatorluğu haline geldikten sonra ticaretle zenginleşmeye başlayan orta sınıf mensupları, yönetici konumda bulunan aristokratlara karşı siyasi hak taleplerinde bulunmaya başlamıştır. Zamanla siyasi güç için ortaya çıkan sınıf çatışmasının çözümü adına, yürürlükte bulunan ve egemen aristokrasi yanlısı sözlü yasalar, seçilen yasa koyucular tarafından yazılı yasalara çevrilmiştir. Önceleri aristokrasi yanlısı olarak statükonun devamını amaçlayan düzenlemeler daha sonra Solon Yasaları[49] örneğinde görüldüğü gibi zamanla orta sınıfa daha fazla haklar tanıyan, daha eşitleştirici yasalar halini almıştır. Şenel'in dikkat çektiği üzere "aristokratik sözlü hukukun orta sınıf yararına küçük onarmalarla yazılı yasa haline getirilmesiyle yetinmeyen orta sınıf ekonomik gücüne güvenerek, devrim tehditleriyle asillerle eşit siyasal haklar isteminde ısrar etmiş, bu mücadeleleri sonucunda, siyasal hakları asalet ölçeği yerine servet ölçeğine göre dağıtan yasaların konmasını"[50] sağlamıştır. Böylece soya dayanan aristokrasinin yerini zenginlerin yönetimi olan plütokrasi almıştır. Yönetimde söz sahibi olan orta sınıf pek çok alanda aristokratlarla eşit haklara kavuşmuştur. Hala siyasi eşitlikten söz edilemese de artık alt tabakalardaki vatandaşların da zenginleşerek seçkinlerin arasına katılması mümkün hale gelmiştir. Böylece fırsat eşitliğinin gereği olan hukuki eşitlik gerçekleşmiştir.[51]

Orta sınıf zenginleşirken mevcut ekonomik sistemin fakirleştirdiği köylüler ile işsizlerin sayısı çoğalmış, bu gruplar toplumun üst kesimlerine karşı huzursuzluk

[49] Bkz. Aristoteles, *Atinalıların Devleti*, çev., Ari Çokona, İstanbul: Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 6.
[50] Şenel, *Eski Yunan'da Eşitlik*, s. 100.
[51] Şenel, *Eski Yunan'da Eşitlik*, s. 120.

çıkarmaya başlamışlardır. Patlak veren isyanlar neticesinde aristokratların başrolde olduğu oligarşiler yıkılarak yerine halkçı tiranlıklar kurulmuştur. Başlangıçta bu gelişmelerden memnun olan orta sınıfların, alt sınıflarla çıkarlarının çatışması ve sabık egemenler olan aristokratların da baskısıyla tiranlıkların ömrü de kısa sürmüştür. Bu kez yıkılan tiranlıkların yerini demokrasiler almaya başlamıştır.[52] Antik çağın filozofları tüm bu siyasi ve toplumsal gelişmeleri hem etkilemiş hem de onlardan etkilenerek eşitlik hakkındaki düşüncelerini geliştirmişlerdir.

Bu bağlamda aristokrasi yanlısı olan Pythagoras, insanların hayvan ile tanrı arasında ve birbirlerinden farklı konumlarda olduğunu söylerken toplumu da akıl, ruh ve istek[53] olmak üzere üç unsurdan oluşan canlı bir varlığa benzeterek organizmacı toplum anlayışının bilinen ilk temsilcisi olmuştur. Organizmacı toplum düşüncesi eşitsizlik savunusunun önemli bir argümanıdır. Bu düşünceye göre bir organizmada her organın farklı işlev görmesi gibi toplumda da organları oluşturan sınıflar, kendi görevleri olan işlerle uğraşmalıdırlar. Pythagoras için, toplumun eşit ve adil olması adına akıl unsuruna sahip bilgelerin yönetimle, ruh unsuruna sahip askerlerin savaş işleriyle, istek unsuruna sahip halkın ise üretim işlerinde bulunması gerekir. Eğer bu gruplar birbirlerinin işlerine karışıyorlarsa o toplumda eşitsizlik ve adaletsizlik vardır.[54]

Gücün aristokrasiden ticaretle zenginleşen orta sınıfa kaydığı devrin filozoflarından olan Herakleitos da, eşitsizlikçi düşüncenin bilinen ilk savunucuları arasındadır. Ona göre insanların akılları aynı evrensel ateşten pay almış olmalarına rağmen, bazı insanların ruhları daha kurudur. Yani logostan daha fazla pay almışlardır. Bu kişiler azınlıkta olan soylulardır. Halk ise ozanlara inanarak avamı öğretmen kabul eden cahil ve akılsız kitledir. Ne konuşmasını ne de dinlemesini bilirler. Varlıkları da yoklukları da birdir çünkü "işittiklerini anlamayan sığırlar" gibidirler.[55] Dolayısıyla Herakleitos'a göre akıldan daha fazla pay almış olan aristokratlar, zengin kesim de dâhil tüm sınıflardan üstündür ve yönetme yetkisi sadece onlara verilmelidir.

[52] Aristoteles, *Atinalıların Devleti*, s. 29-34.
[53] Pythagoras'da akıl, ruh ve istek aslında toplumsal sınıflara (bilgeler, askerler ve halk) karşılık gelmektedir.
[54] Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul: Beta Basım Yayım, 2020, s. 8-9.
[55] Herakleitos, *Fragmanlar*, çev., C. Cengiz Çevik, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020, s. 10.

Gezgin öğretmenler olan Sofistler ise eşitlik konusunda farklı fikirler ileri sürmüşlerdir. Sofist Gorgias, erdemin doğuştan geldiği ve öğretilemez olduğu iddiasıyla Helen-barbar, kadın-erkek, özgür-köle, kuvvetli-zayıf gibi ayrımlara giderek her türlü eşitsizliğin savunucusu olmuştur. Ona göre toplum içinde zayıf olanlar kuvvetlilere engel olmak yerine onları takip etmeli, onlar tarafından yönetilmelidir. Antik Yunan'daki yerleşik eşitsizlikçi düşüncelere ilk itirazlar da yine sofistlerden gelmiştir. Örneğin Protagoras, politik eşitlik düşüncesini mitolojiye dayandırarak devlet bilgisini Zeus'un verdiğini ve herkesin ondan payını almasını istediğini söyler.[56] Atinalıların devlet işlerine ait erdemlerde demircinin, kunduracının söylediklerini dinlemede haklı olduklarını savunur. Yine Antiphon için de doğal yasalar nasıl herkes için aynı ise sosyal yasalar da herkese aynı eşitlikçi olmalıdır. Çünkü insanların biyolojik yapıları aynıdır ve aynı şeylere ihtiyaçları vardır.[57]

Antik Yunan'da sosyoekonomik ve politik gelişmeler neticesinde zenginlik, güç ve iktidar el değiştirmeye başlarken görüldüğü gibi bazı sofistler de eşitsizlikçi fikirleri sarsmışlardır. Fakat Sokrates ile birlikte bu düşüncelere karşı fikirler ortaya çıkmıştır. Sokrates'e göre siyaset; akıllı, bilgili ve erdemlilerin uğraşı olmalıdır. Aslında bilgelerin yönetimi düşüncesi Antik Yunan'da daha önce de olmasına rağmen asillerin yönetimi düşüncesinin gölgesinde kalmıştır. Sokrates yönetimin bilgi ve akıl bakımından üstün olanlara verilmesi düşüncesine özellikle vurgu yapanlar Pythagorasçılar ile benzer düşünceleri savunmaktadır.

Sokrates için insanın amacı mutlu olmaktır. Mutluluğun kaynağı erdem, erdem de akıllı ve bilgili olmaktır.[58] Bilgi öğretilebilir olduğu için erdem de sonradan kazanılabilen bir özelliktir. Siyaset de tıpkı diğer işler gibi bilgi ve uzmanlaşma gerektirmektedir. Sokrates, Atinalıların herhangi bir sanatla ilgili konuda, örneğin inşaat işinde o işin ustaları olan mimarlara, gemicilikte tersanecilere danışılırken, bir hatanın çok daha büyük zararlara yol açacağı politikada, bu yolun izlenmeyip ayakkabıcılara, gemicilere, marangozlara, tüccarlara kısaca devlet sanatını bilmeyen kimselere söz hakkı vererek, yeteneksiz ve bilgisizlere eşit siyasal hak tanınmasını şiddetle eleştirmiştir.[59] Siyasetle sadece bu konuda bilgili olanlar ilgilenmelidir. Oysa

[56] Platon, *Protagoras,* çev., Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları, 2014, s. 41.
[57] Şenel, *Eski Yunan'da Eşitlik*, s. 350.
[58] Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 2017, s.78.
[59] Platon, *Protagoras*, s. 37.

Sokrates halkın büyük bölümünü yeteneksiz, bilgisiz, zayıf, ahmak, vahşi, kaba olarak değerlendirir. Doğruya varmak için sayıya değil bilgiye bakılmalıdır. Ona göre bir tek bilge adam, binlerce budaladan daha üstündür.[60] Sokrates'in bu bilgeliğe dayanan eşitsizlikçi düşünceleri son derece etkili olmuş, ardılları olan Platon ve Aristoteles, felsefi sistemlerini bu düşünceler üzerine kurmuş, zamanındaki ve kendisinden sonraki pek çok felsefe okulunda sıklıkla tekrar edilen bir unsur olarak kalmıştır.

Aristokrat bir aileden gelen Platon da, varlıkları idealar ve nesneler olmak üzere ikiye ayırmıştır. Bu ayrım eşitsizliği de beraberinde getirmektedir: idealar, mükemmel, değişmez iyidir; nesneler ise bozulan, değişen, kötü varlıklar olarak ideaların kötü kopyalarıdır. İdealar âleminde nesnelere gerçekliğini veren, tanrı ile özdeş olan saf akıldan ibaret, iyi ideası vardır.[61] Platon, insanlar arasında da aynı şekilde bir hiyerarşiden bahsetmektedir: Her insan ruhu da 3 eşitsiz kısımdan meydana gelmiştir ve insana hangi kısmı egemense onu farklı bir karaktere sürükler. İnsanın baş bölgesinde akıl, göğüste ruh (cesaret), en altta hazla ilgilenen aşağı itiler bölümü vardır. Pek az insana akıl bölümü egemendir ve bunlar bilgeler veya bilgi severler – filozoflar-dır. Ruh bölümü egemen olanlar şeref severler, aşağı itiler bölümü egemen olanlar servet severlerdir.[62] Bu sıralama aynı zamanda üstünlük sıralamasıdır. Evreni ve insanı nasıl akıl yönetiyorsa, toplumu da akıl sahibi bilgeler yönetmelidir. Çünkü iyi yönetilen devlet tek bir insan gibidir.[63] Platon bu ve benzeri sözleriyle organizmacı toplum görüşüne sahip olduğuna işaret etmektedir. Her insan doğuştan gelen özellikleri nedeniyle üzerine düşen görevi yapmalı, başkalarının işlerine karışmamalıdır. Platon ideal düzen için "Bizim kuracağımız devlette kunduracı kunduracıdır, kunduracılıktan başka bir de kaptanlık yapamaz. Çiftçi çiftçidir, çiftçilikten başka bir de yargıçlık edemez. Asker askerdir, askerlik ederken alım satımla da uğraşamaz."[64] demektedir.

Platon'a göre toplum temel olarak üreticiler ve koruyucular olmak üzere iki sınıftan oluşmalıdır. İnsanların mutluluğu için toplumları filozoflar yönetmelidir.

[60] Platon, "Gorgias", *Diyaloglar*, haz., Mustafa Bayka, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010, s. 95.
[61] Platon, *Devlet*, çev., Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cingöz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010, s. 225.
[62] Platon, *Devlet*, 316-319.
[63] Platon, *Devlet*, 167.
[64] Platon, *Devlet*, 89.

İnsanlar arasında çok ender olan bu kişiler, koruyucu sınıf içinden elene elene seçilerek uzun eğitimlerden geçtikten sonra filozof krallar olarak toplumun en üst, en şerefli katını meydana getireceklerdir. Bu filozof krallar aynı zamanda iyi ideası bilgisine sahip[65] tanrısal varlıklardır ve toplumu hiçbir yasaya bağlı olmadan yöneteceklerdir. Platon toplumun bu düzene rızası için metaller mitosuna başvurur. Mitostaki üç yaratılış; altın mayalılar önderleri, gümüş mayalılar savaşçıları, tunç ve demir mayalılar da üretici sınıfı meydana getirir. Mitosa göre sosyal geçişkenliğin mümkün olduğunu vurgulayan ifadeler, *faydalı bir yalan* olarak toplumun iknası için yapılan umut tacirliği gibi görünmektedir. Platon'da sınıflar arası eşitsizlik ne denli şiddetliyse, koruyucular sınıfının kendi arasındaki eşitlik de o denli kuvvetlidir. Koruyucular sınıfı gerek ekonomik gerekse sosyal açıdan mutlak bir eşitliğin olduğu komünal yaşam tarzına sahip bir sınıftır. Platon dönemine göre devrimsel bir düşünce olarak -koruyucular sınıfı için- kadın erkek eşitliğini dahi savunmaktadır: çoban köpeklerinin dişilerinin de erkekleri ile aynı şekilde sürüyü koruyup kolladıkları gibi kadınlar da yönetimde görev alabilir. Çünkü devlet yönetiminde kadının kadın olduğu için erkeğin de erkek olduğu için daha iyi yapacağı iş yoktur. Yaradılıştan her iki cinste de aynı güçler vardır ve koruyucular sınıfı kadınları da erkek gibi yetiştirilmelidir.[66] Koruyucular sınıfında kadın da her şeyde erkeğe ortaktır. Bu sınıf için çekirdek aile kavramı da ortadan kalkmış, bütün koruyucular tek bir aile haline gelmiştir. Monogami aile yapısının kaldırılması miras kavramını da geçersiz kılarak ortak mülkiyet düşüncesine katkı sunar.

Platon Devlet'inden 30 yıl sonra yazdığı Yasalar eserinde, yeni bir toplumun kuruluşu veya eski toplumun yeniden düzenlenişi için bir model sunmayı amaçlamıştır. Devlet eserinde bahsettiği tanrılara layık bir düzenken Platon bu eserinde toplumsal koşulları da hesaba katmaktadır: artık yasaların üstünde bir filozof kral, mülkiyet haklarından yoksun koruyucular sınıfı söz konusu değildir. En iyi ikinci devlette aşırı zenginlik ile aşırı yoksulluğu önlemeyi tavsiye eder.[67] Özel mülkiyeti kabul eden Platon, toprak mülkiyetini sınırlamaya, eşit hale getirmeye çalışır[68]. Diğer gelirler için de vergilendirme ile toplum içinde aşırı bir ekonomik uçurum olmasını

[65] Ahmet Arslan, *İlk Çağ Felsefe Tarihi 2 Sofistlerden Platon'a*, İstanbul: İBÜ Yayınları, 2019, s. 421.
[66] Platon, *Devlet*, 152.
[67] Platon, *Yasalar*, çev., Candan Şentuna – Saffet Babür, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007, s. 209.
[68] Platon, *Yasalar*, s. 200.

engellemeyi amaçlar. Toplum servetine göre dört sınıftan oluşmaktadır ve siyasal haklar da artık servete oranlı olarak dağıtılacaktır. Yani Yasalar'daki devlet monarşi değil, monarşi ile demokrasi arasındaki bir karma rejimdir.[69]

Platon, eşitlikten, eşit değerde olanlara eşit görev ve ödüllerin dağıtılmasını anlar. Eşit olanlara eşitsiz dağıtım kadar, eşit olmayanlara eşit dağıtımın da eşitsizlik olacağı düşüncesinin savunuculuğunu yaparak aslında aristokratik anlayışın teorisini ortaya koymaktadır. Eşitliği ikiye ayırarak sayısal eşitlikle oranlı eşitlik kavramlarını kullanır. Yasalardaki yönetim anlayışında denge sağlamak için bu iki eşitliğe de yer verir.[70] Oranlı eşitlik kavramını benzer şekilde öğrencisi Aristoteles de kullanmaktadır.

Aristoteles'e göre varlıklar form ve maddeden oluşmaktadır. Form Platon'un ideasına benzer ancak maddeden bağımsız var olamaz. Bunun tek istisnası tanrı ve insanın tanrısal yanı olan akıldır. Salt bir form olarak tanrı hareketsiz, değişmez, mükemmel olan formdur.[71] Evrene ilk hareketi veren tanrıdır ve her şey ilk neden olan tanrıya ulaşmak için hareket eder. Varlıklar da tanrıya olan uzaklıklarına göre aşamalı olarak birbirinden üstündürler. Tanrıdan sonra göksel küreler, onların altında madde ve daha sonra canlılar gelir. Canlılarda da en altta bitki, hayvan ve insan türlerinde bulunan doğum ve yaşama gibi temel özelliklerle ilgili olan bitkisel ruh; onun üstünde hayvan ve insanlarda bulunan acı ve haz duyma, algılamayı sağlayan duygusal ruh ve en üstte ise sadece insanlarda bulunan akılsal ruh vardır.[72] Bu sıralamada üstte olan altta olanın yöneticisi, amacı, varlık sebebidir. Benzer bir ilişki aile bireyleri arasında da söz konusudur.

Aristoteles'e göre toplum köylerden ve köyler de ailelerin birleşmesinden meydana gelmektedir. Aile, efendi ile köle, kadın ile erkek arasındaki ikili birleşmeden meydana gelir.[73] Kölelik kurumunu da savunmaya çalışan Aristoteles; bazı insanların doğuştan akıldan yoksun olduklarını iddia ederek, köleleri insan ile hayvanlar arasında bir yere yerleştirir.[74] Bu nedenle de köleler, efendileri için var olan canlı birer alettir.[75]

---

[69] Arslan, *İlk Çağ Felsefe*, s. 432.
[70] Platon, *Yasalar*, s. 222.
[71] Ahmet Arslan, *İlk Çağ Felsefe Tarihi 3 Aristoteles*, İstanbul: İBÜ Yayınları, 2018, s. 143.
[72] Arslan, *İlk Çağ Felsefe Tarihi 3*, s. 146-147.
[73] Aristoteles, *Politika*, çev., Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993, s. 8.
[74] Aristoteles, *Politika*, s. 14.
[75] Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev., Saffet Babür, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997, s. 172.

Aristoteles'in eşitsizlikçi düşünceleri Platon'un aksine kadın erkek ayrımında da gözlenmektedir. Ona göre doğa erkeği hükmetmek kadını ise itaat etmek için yaratmıştır. Fakat erkeğin kadının üzerindeki gücü, efendinin köle üzerindeki gücü kadar büyük değildir. Kadın, köle ile efendi erkek arasında bir yerdedir. Aile içindeki bu hiyerarşiye babanın, çocuklarına karşı üstünlüğü de eklenir.

Ailedeki eşitsizlikçi yapı, ailelerden oluşan toplum ve dolayısıyla devlete de sirayet etmektedir. Toplumu idare edecek olan, asli unsur olan erdem sahibi olanlar yani vatandaşlardır. Aristoteles'e göre, zanaatkârların ve işçi hayatı yaşayanların erdemli olmasına imkân yoktur. Ancak vatandaşlar kendi aralarında eşittirler ve toplumu onlar yönetmelidir. Aslında Aristoteles, toplumu erdemce daha üstün olan bir azınlığın yönetimine taraftar olmasına rağmen, diğer sınıfların bu durumdan memnun olmayarak karışıklık çıkaracağı gerekçesiyle vatandaşlar arası siyasi eşitlikten yana tavır alır.[76] Bu tavrını meşrulaştırmak için zemin hazırlamaya çalışan Aristoteles çokluğun azlıktan daha az bozulmaya elverişli olduğunu iddia eder. Ona göre bireyler hiddet ve ihtiraslarına daha çabuk yenilmeye meyillidir. Oysa bir kitlenin bireylerinin hepsinin birden yanılacağını iddia etmek güçtür. Üstelik kalabalığı meydana getiren adamlar, toplu halde tek adam kadar erdemli olabilirler.[77]

Egemenliği kalabalıkların eline vermek, hiç kusursuz değilse de, yeterli bir çözüm yolu olabilir. Her biri teker teker uzmanlardan üstün değilse bile, hepsi birlikte alındığı zaman, azlık olan uzmanlardan daha iyi olmaları mümkündür.[78] Çokluk içinde her bireyin erdem ve tedbirde bir payı vardır. Birleştikleri zaman adeta birçok ayağı, eli ve duygusu olan bir kişi gibi olurlar. Biri bir parçayı, öteki bir parçayı anlar, böylece hepsi birden bütünü anlar. Bazı şeyler hakkında mimara göre evi kullananın, aşçıya göre yemeği yiyenlerin yargısında olduğu gibi, en iyi yargıyı onları yapanlar değil yapmasını bilmeyenler verir.[79] Fakat Aristoteles'in bu tavrı Şenel'e[80] göre çokluğa olan inançtan ziyade, kendi döneminde şahit olduğu Yunan sitelerini içten içe çürüten, demokrat-oligark çatışmasını önlemek içindir ve samimiyetten uzaktır. Aksi halde Aristoteles'in düşünceleri çerçevesinde vatandaş, metoikos, köle ayrımına gitmeksizin

[76] Aristoteles, *Politika*, s. 87.
[77] Aristoteles, *Politika*, s. 101.
[78] Aristoteles, *Politika*, s. 88.
[79] Aristoteles, *Politika*, s. 88-89.
[80] Şenel, *Eski Yunan'da Eşitlik*, s. 448.

bütün toplumun sadece vatandaşlardan oluşan gruptan daha erdemli olması gerektiği düşüncesi gelmelidir.

Aristoteles, adalet kavramının kimilerince orantılı eşitlik (dağıtıcı adalet) kimilerince de sayısal eşitlik olarak anlaşıldığını belirtir. Dağıtıcı adalet toplumda, değerlerin, kazancın, siyasal hakkın orantılı eşitlik kuralı çerçevesinde yani eşit olanlara eşit, eşit olmayanlara eşit olmayan pay verme şeklindedir.[81] Sayısal eşitlikçiler ise taraflar arası bozulan dengede herkese eşit pay verme anlamında bir eşitlikçi anlayış ile adaletin sağlanacağı düşüncesindedirler. Toplumda demokratlar sayısal eşitliği arzularken oligarşi taraftarları orantılı eşitlikten yanadırlar. Aristoteles'e göre bu eşitlik anlayışlarından birinin eksikliği her zaman çatışmalara ve devrimlere neden olur.[82] Sorunun çözümü ise her iki eşitliğin bir arada kullanılması yani eşitsizliklerin azaltılmasıdır. Aristoteles'in uzlaştırıcı görünüm sergileyen bu yaklaşımında Yunan sitelerinde bir süredir devam etmekteyken daha da ciddi boyutlara varan karmaşa ve çözülmelerin etkilerinin Aristoteles tarafından bizzat deneyimlenmiş olmasının yattığı düşünülebilir.

Polisin çöküş döneminde mevcut eşitsizlikçi düşüncelere tepki olarak ortaya çıkan akımlar da olmuştur. Döneminin tüm toplumsal değerlerini reddeden Antisthenes ve Diogenes ile meşhur olan Kynik Okulunun üyeleri eşitlik taraftarı olmuş, Hellen-barbar ayrımını dahi kabul etmeyerek kendilerini dünya vatandaşı olarak görmüşlerdir. Kiniklerde sadece bilgeler ve cahiller şeklinde sonradan ortaya çıkan ve giderilebilecek bir eşitsizlik düşüncesi söz konusudur. Yine benzer şekilde Epikürosçuluk ve Stoik akımlar kısıtlı da olsa eşitlik düşüncesini barındıran düşünce okulları olarak göze çarpmaktadır. Ne var ki eşitliğe vurgu yapan Stoa akımı, Roma İmparatorluğu'ndaki temsilcileri ile köleliği eşitlik olarak göstererek[83] eşitlik kavramının içinin boşaltılmasına neden olmuştur.

Bir kent devleti olarak kurulup da tarihin en büyük ve en etkili devletinden biri haline gelen Roma İmparatorluğu, uzun ömrü boyunca oligarşi, otokrasi, mutlak monarşi gibi farklı yönetim sistemleriyle yönetilmiştir. Romulus tarafından kurulduğu

[81] Aristoteles, *Politika*, s.83.
[82] Aristoteles, *Politika*, s.143.
[83] Alaeddin Şenel, "Eşitlik Eşitsizlik Üstüne Tarihimsi Gezintiler-Felsefimsi Esintiler", *Toplum ve Hekim*, 13/2 (1998), s. 86.

kabul edilen Roma Krallığı, kabileler konfederasyonu şeklinde bir görünüm arz etmektedir.[84] Roma'da toplumun en üst katmanını oluşturan soylular (patriciler) yurttaşlık haklarına sahiptir. Roma halkının (populus romanus) sadece bu kişilerden oluştuğu kabul edilmektedir. Herhangi bir soy ya da kabileye mensup olmayan plebler ve clientler[85], özgür olmalarına rağmen yurttaş sayılmadıkları için siyasi haklardan yoksun bırakılmışlardır. Toplumun en alt katında ise hiçbir hakları bulunmayan köleler vardır.

Roma kralı, patricilerden oluşan bir meclis (comitia curiata) tarafından seçilmektedir. Yasama yetkisi de yine bu meclise aittir. Comitia curiata'nın kararlarını onaylayan bir de danışma meclisi yani senato bulunmaktadır. Kral Servius Tullius tarafından gerçekleştirilen reformlar neticesinde yurttaşlık, soy yerine ikamet ve özel mülkiyete bağlanmıştır. Böylece toplum servet ölçeğine göre tekrar sınıflara ayrılmış ve belli bir miktar zenginliğe sahip plebler de siyasi haklara kavuşarak yönetimde söz sahibi olabilmiştir. İlerleyen dönemde Kral Tarquinus'u despotlukla suçlayan patriciler, pleblerin de desteğini alarak kralı tahtından indirmiş, yerine halk yönetimi anlamına gelen cumhuriyeti (respublica) kurmuşlardır. Bu dönemde rejimin adı cumhuriyet olsa da yönetim aslında oligarşinin elindedir. Ne var ki ikinci sınıf vatandaş konumundaki kalabalık plebler, giriştikleri mücadeleler sonucunda hak ve özgürlük alanlarını genişletmişlerdir. M.Ö. 287 yılında halk meclisinin (comitia tributa) kararlarının senato tarafından onaylanması zorunluluğu kalkınca artık pleb-patrici ayrımı nispeten yumuşamıştır.[86] Soyluların gücünün ciddi olarak kırıldığı imparatorluk döneminde, devletin sınırları içerisinde yaşayan tüm özgür insanlara Roma yurttaşlığı verilmiştir. Fakat bu değişimle birlikte yurttaşlar arasına statü farkları da getirildiği için eşitlik kavramı açısından pek de bir ilerleme sağlandığı söylenemez. Hatta farklı kategorilerdeki yurttaşlara farklı yasaların uygulanması ile hukuksal eşitlik daha da bozulmuştur.[87] Farklı dönemlerde ve farklı rejimler altında Roma toplumunda değişmeyen tek şey eşitsizlikçi sınıfsal yapı olmuştur. Ve bu süreç boyunca en talihsiz

[84] Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara: İmge Kitabevi, 2004, s. 17.
[85] Plebler, Roma toplumunun alt ve orta sınıfını oluşturan, kökeni belirsiz ve genellikle yoksul kimselerdir. Clientler ise ekonomik olarak particilere bağlı, onların himayesinde olan kişilerdir.
[86] Ağaoğulları ve Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, s. 18-22.
[87] Acemoğlu ve Robinson, *Ulusların Düşüşü*, s. 161.

kesim şüphesiz hiçbir hakka sahip olmayan toplumun en alt katmanını oluşturan kölelerdir.

Romalılar, pragmatik dünya görüşüne sahip olmalarından dolayı felsefi düşüncelere yoğunlaşmak yerine pratiklerle ilgilenmeyi tercih etmişlerdir. Bu nedenle söz konusu dönem için eşitlik konusundaki düşüncelerine bakabileceğimiz az sayıda düşünür vardır. Bunlar arasındaki aslen Yunanlı olduğu halde bir rehine olarak Roma'ya götürülen tarihçi Polybios, "tıpkı hayvanlarda olduğu gibi, insan sürüsünün de yürekçe daha zengin ve bedence daha güçlü olanlar tarafından yönetilmesi, güdülmesi doğaldır… doğanın gerçek öğretisine uygundur."[88] diyerek hem iktidarın hem de politik eşitsizliğin doğal olduğu düşüncesini ortaya koyar. Elbette Polybios için tek ölçüt fiziksel güç veya cesaret değildir. İnsanı hayvandan ayıran akıl, iyilik ve doğruluk gibi ahlaki ilkeler de yönetenlerin sahip olması gereken özelliklerdendir. Dönemin bir diğer ismi olan Cicero ise daha açık olarak, en iyiler ile en kötülere eşit muamele etmenin en büyük eşitsizlik[89] olduğunu ifade ederek, iyi yurttaşların çoğunluktan iyi olduğu gerekçesiyle yurttaşların sayılması yerine tartılmasını[90] tercih ettiğini söyler.

Roma'nın çöküşü ve kölelik sisteminden feodal düzene geçişin yaşandığı Ortaçağ'ın sona ermesinden sonra Machievelli ile birlikte iktidarın kaynağının (auctoritas) gökyüzünden yeryüzüne inmesiyle, eşitlik algısında da ciddi bir dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu çerçevede iktidarın meşruiyet inşası için devlet öncesi doğa durumunda yaşayan insanlar üzerine düşünen toplum sözleşmesi kuramcıları, insanların doğa durumundaki eşitliği konusunda hemfikirdirler. Ne var ki bu eşitlik düşünceleri onları birbirinden çok farklı noktalara ulaştırmıştır. Fakat ortak nokta olarak ortaya attıkları doğal hukuk ve doğal haklar kavramları 18. yüzyıl ihtilallerinin, dolayısıyla da günümüz insan hak ve özgürlüklerinin temelini oluşturmuştur.

Toplum sözleşmesi kuramcıları içerisinde önde gelen isimlerden biri olan Thomas Hobbes'a göre insanlar gerek fiziksel gerek zihinsel bakımdan doğal olarak

---

[88] Ağaoğulları ve Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, s. 32.
[89] Cicero, *On The Commonwaelth And On The Laws*, Ed., James E. G. Zetzel, New York: Cambridge University Press, 1999, s. 23.; Ağaoğulları ve Köker, İmparatorluktan Tanrı Devletine, s. 55.
[90] Cicero, On The Commonwaelth, s. 92.; Ağaoğulları ve Köker, İmparatorluktan Tanrı Devletine, s. 64.

eşittir.[91] Daha doğrusu aralarındaki fark birbirlerine mutlak anlamda bir üstünlük sağlayabilecekleri kadar çok değildir. Fakat Hobbes için bu eşitlik hali olumlu bir durumu değil aksine benzer arzulara ulaşmak isteyen ve her şeye doğal olarak hakları olan eşitler arasındaki çatışmadan doğan kaotik bir durumu ortaya çıkarır.[92] Yani eşitlikten güvensizlik, güvensizlikten ise savaş doğar. Hobbes, "herkesin herkese karşı daimi savaşı" (Bellum omnium contra omnes)[93] olarak ifade ettiği bu doğa durumundan insanların akılları vasıtasıyla tüm haklarından feragat ederek, yani bir toplum sözleşmesi ile devleti kurarak kurtulduklarını söyler. Hobbes'un Leviathan'ı yasama, yürütme ve yargıyı tek elde toplayan mutlak bir iktidardır. İnsanlar, sözleşme ile devleti kurmalarından itibaren siyasi haklarını da kaybetmişlerdir. Fakat yine de Hobbes'un iktidarının insanlara karşı bu gücünü, herhangi bir seçkinlik vesilesiyle değil de toplumsal rıza ile kazanması önemli bir farktır.

Liberalizmin kurucularından kabul edilen John Locke'ta da Hobbes'dakine benzer bir doğa durumu anlatısıyla karşılaşırız. İnsanlar doğa durumunda eşit ve özgürdürler. Onları sınırlayan tek olgu doğa yasasıdır. Hobbes'un aksine Locke, doğa durumunun en azından başlangıçta bir barış hali olduğunu savunur. Barış halindeyken bir yönetime ihtiyaç duyulmasının iki sebebi vardır: ilki herkesin, doğa yasasını çiğneyenleri cezalandırma yetkisine sahip olmasının cezalarda aşırılığa varma tehlikesi bulunması[94] ve ikinci olarak Locke için belki de en önemli kavram olan mülkiyetin korunması ihtiyacıdır[95]. Bu nedenle insanlar bir sözleşme ile devleti kurarlar. John Locke, bütün insanların eşit olduğunu ve hiç kimsenin rızası olmaksızın bir siyasi güce bağlı olamayacağını savunmaktadır.[96]

Bir diğer toplum sözleşmesi kuramcısı olan Jean-Jacques Rousseau, eşitsizliğin kökenlerini incelediği eserine, doğa durumunda "her türden hayvanın kendi arasında

---

[91] Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev., Semih Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 99.; Thomas Hobbes, *The Elements Of Law: Natural and Politic*, Ed., Ferdinand Tonnies, London: Cambridge University Press, 1928, s. 53.
[92] Marshall Sahlins, *Batı'nın İnsan Doğası Yanılsaması*, çev., Emine Ayhan - Zeynep Demirsü, İstanbul: Bgst Yayınları, 2012, s. 22.
[93] Hobbes, *Leviathan*, s. 101.
[94] John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme*, çev., Fahri Bakırcı, Ankara: Ebabil Yayınları, 2012, s. 15.
[95] Locke, *Yönetim Üzerine İkinci*, s. 62.
[96] John Locke, *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme Bay Robert Filmer ve Yandaşlarının Yanlış İlke ve Temellerinin Keşfi ve Yıkılışı*, çev., Fahri Bakırcı, Ankara: Kırlangıç Yayınevi, 2007, s. 54.

eşit olduğu kadar insanlar da kendi aralarında doğal olarak eşittir"[97] diyerek başlar. Gerçekten Rousseau, doğa durumu anlatısında insanı tek başına yaşayan, adeta primat türü bir hayvan olarak görmektedir. Ona göre "aralarında hiçbir türde ahlaki bağı ya da bilinen bir ödevi olmayan bu durumdaki insanlar ne iyi ne de kötü olabilir."[98] Özlemle andığı doğa durumundan çıkışın nedeni Locke'da olduğu gibi mülkiyettir.[99] Bir kere mülkiyet ortaya çıktıktan sonra insanlar arasında kargaşa ve huzursuzluk ortaya çıkacaktır. İnsanlar eski mutluluk ve huzurlarına tekrar kavuşmak için toplumsal sözleşme yaparlar. Amacı onu yapanları korumak olan sözleşme gereğince yasalar genel irade sonucu ortaya çıkacak ve her birey aslında kendi kendisine itaat etmiş olacağından, doğa halindeki eşitlik ve özgürlük tekrar kazanılmış olacaktır. Rousseau'nun bu görüşleri tüm kıta Avrupası'nı derinden etkilemiş, 1789 Fransız İhtilalinin de düşünsel zeminini hazırlamıştır.

John Locke ve Jean-Jacques Rousseau'nun düşünceleri 18. yüzyılda yayınlanan ve günümüz dünyasına büyük etkileri olan iki önemli belgenin de dayandığı temeli oluşturmuştur. Bunlar 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisi ve 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'dir.[100] Doğal hukuk doktrininden yol çıkan iki belge de insanların doğal, kaybedilemeyen, devredilemeyen haklarına vurgu yapmaktadır.

Amerika'daki kolonilerin Büyük Britanya Krallığı'na karşı bağımsızlık için 2 Temmuz 1776 tarihinde kabul ederek 4 Temmuz günü ilan ettikleri bildirgede tüm insanların bazı eşit temel haklara sahip olduğu ve devletlerin de bu hakları korumak için var olduğu şu şekilde dile getirilmiştir:

> "Gerçekler bizim için gayet açıktır: Tüm insanlar eşit yaratılmışlardır; Tanrı tarafından bağışlanmış, belli bazı vazgeçilemez haklara sahiptirler; yaşam, özgürlük ve mutluluğa erişme hakları da bunların arasındadır. Bu hakları güvence

[97] Jean-Jacques Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Hakkında Nutuk*, çev., Atakan Altınörs, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2019, s. 30.
[98] Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin*, s. 75.
[99] "Bir arazinin etrafına sınır çekip de 'bu bana aittir' demeyi akıl etmiş ve ona inanacak kadar saf insanlar bulmuş ilk kişi, uygar toplumun kurucusu oldu. Kazıkları sökerek ya da hendeği doldurarak hemcinslerine şöyle haykırmış biri, insan türünü nice suçtan, savaştan, nice sefaletten ve dehşetten korumuş olurdu: 'Bu sahtekâra kulak asmayın! Meyvelerin herkesin olduğunu ve toprağın da hiç kimseye ait olmadığını unutursanız, mahvolursunuz!'" Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin*, s. 91.
[100] Aslında her iki belge de 1776 Virginia İnsan Hakları Beyannamesi'nden etkilenmiştir. Virginia İnsan Hakları Beyannamesi ile Fransa'da yayınlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin kıyası için bkz. R. R. Palmer, *The Age of The Demokcratic Revolution a Political History of Europe and America 1760-1800*, New Jersey: Princeton University Press, 2014, s. 811-814.

altına almak amacıyla, insanlar kendi aralarında yönetimler kurarlar; bu yönetimler gerçek güçlerini, yönetilenlerin onamasından alırlar."[101]

ABD'nin kurucu babalarından olan Thomas Jefferson'un kaleminden çıkarak yeni devletin ruhunu oluşturan bu metinde artık insanların eşitliği konusu tartışılmaksızın kabul edilmiş, yönetimlerin halk için, halk tarafından kurulduğu vurgulanmıştır. Benzer şekilde Fransa'da ilan edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde de ülkede yaşayan tüm insanların artık bir hanedanın uyruğu olarak görülmeyip ülkeyi kuran yurttaşlar olduğu vurgusu yapılmıştır. Bildiri, yönetimlerin bozulması ve toplumların başına gelen felaketlerin sebebinin insan haklarının bilinmemesi, unutulması veya dikkate alınmamasına bağlı olarak, söz konusu olan "doğal, devredilemez ve kutsal hakları" resmen açıklamak amacıyla kaleme alındığını söyleyerek başlar. İlk maddelerden itibaren; insanların hakları bakımından özgür ve eşit doğup yaşadıkları, siyasal toplumun amacının insanın doğal haklarını korumak olduğu, egemenliğin ulusa ait olduğu[102] gibi modern dünyanın insan ve yurttaş algısını şekillendiren düşünceler yer alır. Tüm bu gelişmelerin neticesinde modern dönemde siyasal iktidarın meşruiyet kaynağı da vatandaşlardan ayrı ve bağımsız bir olgu olmaktan çıkarak doğrudan vatandaşların rızaları haline gelmiştir. Hatta siyasal iktidar artık toplumsal rıza ile özdeş kabul edilmeye başlamıştır.[103]

Görüldüğü gibi eşitlik ve özel olarak politik eşitlik konusunda önce burjuvazi aristokrasiye karşı mücadele ederek haklarını elde etmiş, daha sonra ise orta sınıf burjuvaziye karşı aynı başarıyı göstermiştir. 19. yüzyıla geldiğimizde ise artık sıra toplumun ekonomik olarak en alt katmanını oluşturan işçi ve köylü sınıfına gelmiştir. Bu bağlamda daha sonra İngiltere'deki işçi hakları taraftarı Çartist akıma da ilham verecek olan İngiliz hukukçu Jeremy Bentham ismi öne çıkmaktadır. Bentham, insanı yöneten iki kuvvet olarak haz ve acıyı görmektedir ve insanın bireysel haz peşinde koşmasının da toplumsal olarak maksimum mutluluğu getireceği fikrini savunur. Bunun sonucu olarak en iyi yönetimin, toplumdaki tek tek kendi hazlarını düşünen her yetişkin bireye genel oy hakkı vermekle mümkün olacağı düşüncesine yani *bir adam-*

[101] "ABD'de 56 'akil adam'ın imzaladığı belge 237 yaşında", erişim 23 Mayıs, 2021, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/abd-de-56-akil-adamin-imzaladigi-belge-237-yasinda-23652637.
[102] Göze, *Siyasal Düşünceler*, s. 248-249.
[103] Fatih Ertugay, "Potestas ve Populus Arasındaki Mesafe Daralırken Auctoritas'ı Yeniden Ele Almak", *Muhafazakar Düşünce*, 8/31 (2012), s. 204.

bir oy ilkesine ulaşır.[104] Ancak herkese eşit oy ilkesi 20. yüzyıl ortalarına kadar gerçekleştirilemeyecektir. 1830'larda en demokratik ülkelerden biri olan İngiltere'de dahi nüfusun ancak %2'si oy hakkına sahip olmuştur. 1867 yılında bu oran %7'ye ve 1880'lerde %40'a ulaşabilmiştir.[105]

Pragmatist bir düşünür olan John Stuart Mill için, azınlığın hegemonyasındaki çağının demokrasisi, çoğunluğun zekâsının düşük olması ve yasaların hep aynı kalabalık sınıfın lehine yapılması tehlikesine karşı geliştirilmiştir.[106] Mill'e göre de bunlar iki büyük kötülüktür ve mevcut statükonun haklılık payı vardır. Her ne kadar eşitliğin demokrasinin özü olduğunu düşünse de politik eşitliğin çoğunluğun yönetimi anlamına gelmesi yani cehaletin bilgeliğe karşı galip gelmesi onun için kabul edilemez bir şeydir. Elbette bu düşünceleri Mill'in mevcut yönetimi desteklediği anlamına da gelmez. Mill'e göre bilge azınlık çoğunluğa karşı korunurken çoğunluğun da aynı şekilde azınlıktan korunması gerekmektedir. Çözüm önerisi ise azınlığın daha güçlü temsil edildiği bir demokrasidir. Egemenlik herkese aittir, yönetime herkes katılmalıdır ancak bazı kişiler eğitim ve mesleğine göre iki ya da daha fazla oy hakkına sahip olmalıdır.[107] Böylece sayısal eşitlik yerine *oranlı eşitlik* gerçekleştirilecek, çoğunluğun yönetimdeki etkisi dengelenecektir. Mill, antik çağdaki oranlı eşitlik adlı, aslında eşitsizlikçi düşüncelerin modern dönemdeki savunucularından olmuştur.

19. yüzyılda eşitlik talepleri toplumsal ayaklanmalarla farklı bir boyut kazanmıştır. Kapitalizmin vahşi yüzünün açıkça ortaya çıktığı bu dönemde bütün sınıfların ortadan kaldırılarak ekonomik durum dâhil her alanda mutlak eşitlik talep eden düşünürler ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz ki bunların en meşhur ve belki de en etkilisi Karl Marx'tır. Friedrich Engels ile birlikte kaleme aldığı Komünist Parti Manifestosu'nda tüm insanlık tarihini sınıf mücadeleleri tarihi[108] olarak nitelendiren Marx, sınıf savaşının nihai sonucu olarak proletarya diktatörlüğünün ve sonrasında mutlak eşitlik ile özgürlüğün hayat bulacağı, sınıfsız ve devletsiz bir düzen olan komünizmin geleceğini öngörmüştür. Hobbes ve Locke gibi isimlerin vurguladığı

[104] Lipson, *Politika Biliminin*, s. 152.
[105] Fareed Zakaria, "The Rise Of The Illiberal Democracy", *Foreign Affairs*, 76/6 (1997), s. 27.
[106] John Stuart Mill, *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler*, çev., Özgüç Orhan, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017, s. 179.
[107] John Stuart Mill, *Demokratik Yönetim Üzerine*, s. 224.
[108] Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu*, çev., Atilla Tuygan, İstanbul: Yar Yayınları, 2015, s. 35.

üzere eşitsizliklerin kaynağı, toplumsal sınıfların ve devletin varlık sebebi ona göre de özel mülkiyettir. Komünizm aşamasında üretim araçlarının mülkiyeti tüm insanlığa ait olacağından sınıflar ortadan kalkacak, devletin var olmasına da gerek kalmayacaktır.

Devletin mevcut olduğu toplumlarda yetenekli kişilerin yönetici olmalarında bir sorun görmeyen Karl Marx, sosyalizm aşamasında da bir devlet söz konusu olduğundan en yetenekli bireylerin yönetici olması düşüncesine karşı değildir.[109] "Herkesten yeteneğine göre, herkese emeği kadar" ilkesinin geçerli olduğu sosyalist devletin vazifesi, toplumsal sınıfları kalıntıları dahi kalmayacak şekilde ortadan kaldırarak insanlığı komünizme hazırlamaktır. Komünizm ile Marx'ın "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre" şeklindeki eşitlik ilkesi hayat bulacaktır. Ne kadar radikal görünse de vahşi kapitalizmin insanca yaşama hakkı tanımadığı dönemin alt sınıflarına umut kaynağı olan Marksizm akımının, sistemin daha insani seviyelere gelmesine ve eşitliğe biraz daha yaklaşılmasına önemli katkılar sunduğu ileri sürülebilir.

20. yüzyıla gelindiğinde politik eşitlik konusunda önceki dönemlerde hayal bile edilemeyen gelişmelere tanık olunmuştur. Egemen Batı dünyasında liberal demokrasilerin yükselişiyle birlikte, özellikle genel ve eşit oy ilkelerinde önemli kazanımlar olmuş, oyların eşitliği tartışmaya kapatılırken cinsiyet, ırk gibi ayrımlar gözetilmeksizin tüm yurttaşlara oy hakkının verilmesi çabaları politik eşitlik adına olumlu sonuçlar doğurmuştur. Söz konusu Batılı devletlerin II. Dünya Savaşı'nda galip gelmesi ve faşist rejimlerin yıkılmasıyla da bu süreç yaygınlaşarak hız kazanmıştır. Konumuz bağlamında dönemin önde gelen isimlerinden John Rawls düşüncelerini, insan doğasının kötülüğüne karşın yeryüzünde adil bir toplumsal sistemin kurulup kurulamayacağı üzerine yoğunlaştırmıştır.[110] Rawls, hakkaniyetle yaklaşılmasını tavsiye ettiği adalet kavramının iki ilkesinden söz eder: ilk olarak temel hak ve özgürlükler kapsamında herkesin eşitliği, ikinci olarak da sosyal ve ekonomik eşitsizlikler, bütün pozisyon ve mevkilerin herkese açık olması ile eşitsizliklerin en

[109] Henri Lefebvre, *Sosyalist Dünya Görüşü Marksizm*, çev., G. Doğan Görsev, İstanbul: Yordam Kitap, 2007, s. 115-116.
[110] Larry Arnhart, *Platon'dan Pinker'a Siyasi Düşünceler Tarihi*, çev., Ahmet Kemal Bayram - Muhammet Erdal Okutan, Ankara: Adres Yayınları, 2018, s. 567.

avantajsızların en çok faydasına olacak şekilde giderilmesi ilkesi.[111] Bu ilkelerin gerekçesi eşitsizliklerin herkesin faydasına olmadığı müddetçe adaletsizliği ortaya çıkaracağı düşüncesidir. Fırsat eşitliğinin yetenekliler lehine yarattığı büyük avantaj, "en az avantajlı olanın en çok yararına" ilkesiyle azaltılmaya çalışılmalı, bir başka deyişle avantajlı olanlar başarılarının getirilerini avantajsız olanlarla paylaşarak doğanın ortaya çıkardığı eşitsizliği adalet ilkesi gereği azaltmalıdırlar. Bu düşüncelerinden ötürü Rawls'ı eşitlik için özgürlükleri kısıtlamakla suçlayan Nozick[112], "[s]osyal bir varlık veya sosyal bir iyi yoktur, sadece bireysellikler vardır. Her ne kadar biz sosyal varlıklar olsak da bu bizim için mevcut toplumun dilediği gibi alacaklı olduğu veya birilerine vergi aktarmamız gerektiği anlamına gelmez" sözleriyle eleştirmiştir.

Eşitlik düşüncesi, birbirine tamamen karşıt tanım ve yorumlar ile hemen herkesin kullandığı ve savunduğu bir olgu olarak göze çarpmaktadır. İnsanların doğal eşitlik halinin bozulup eşitsizliğin kanıksandığı ilkel topluluklarda bu duruma dair konjonktürel bakışı meşrulaştıran temel etken fiziksel güç olarak görülürken Antik Yunan ile birlikte hem eşitlik hem de eşitsizlikçi düşüncelerin felsefi alt yapısı oluşturulmuştur. Bu dönemde adalet ile ilişkilendirilerek eşit olanlara eşit, eşit olmayanlara eşit olmayan muamele şeklinde tanımlanan kavramın içinin boşaltıldığı ve aslında eşitlik makyajı yapılmış eşitsizliğin savunulduğu söylenebilir. Aynı dönemde her ne kadar günümüzde algıladığımız anlamıyla eşitliği savunan düşünürler olsa da pratik olarak bunların politik sisteme etkisi en azından uzun bir süre için sınırlı kalmıştır.

Modern siyasi anlayışın temel ayırt edici özelliklerinden biri insanların fiziksel ve zihinsel açıdan eşit kabul edilerek hak ve özgürlükler açısından tüm karar ve uygulamalarda bu öncülün dikkate alınmasıdır. Söz konusu modern anlayışın müjdecisi, yerleşik hayata geçiş ile unutulan insanların fiziksel ve zihinsel eşitliği gerçeğini güçlü bir şekilde hatırlatan Hobbes olmuştur. J. J. Rousseau ise çok daha

[111] John Rawls, "Justice as Fairness: Political not Metaphysical", *Philosophy and Public Affairs*, 14/3 (1985), s. 227.; Nazan Yeşilkaya, "John Rawls Ve Robert Nozıck'in Adalet Üzerine Düşünceleri", Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7/1 (2020), s. 485.; Murat Bayram, "Amerika Siyaset Felsefesinde adalet, Eşitlik Ve Özgürlük Sorunu John Rawls Ve Ronalddworkin Modeli", *BUSBED,* 7/13 (2017), s. 316-317.

[112] Yeşilkaya, "John Rawls ve", s. 318.

açık ve kesin olarak dile getirdiği doğal olanın eşitlik olduğu, eşitsizliğin ise toplumsal ve siyasal bir fenomen olduğu düşünceleri ile geniş kitleleri ikna edebilmiştir. Sonraki dönemde düşünsel ve pratik açıdan yaygınlaşmış olan varlıksal-özsel ve fırsat eşitliği gibi eşitlik türlerinin insanların arasındaki sosyoekonomik uçurumları kapatmaya yetmediğini ve büyük yığınların insanca yaşama koşullarına erişemediğine dikkat çeken Karl Marx, tüm insanlığın mutlak anlamda eşitliği için mülkiyetsiz, sınıfsız ve devletsiz bir dünya tahayyül etmiştir. *Avrupa'da dolaşan hayalet*, Marx'ın hayalini gerçekleştiremese de toplumsal, ekonomik ve siyasal eşitlik adına önemli kazanımlar edinilmesinde başrolü oynamıştır. 20. yüzyılda ise siyaset düşünürlerinden Rawls'ın pejoratif bir realite olarak gördüğü eşitsizliğin varlığının kabul edilerek onun yarattığı olumsuz etkilerin en aza indirilmesine odaklanılması gerekliliği farklı bir bakış açısı oluşturmuştur.

Antik Çağ'dan günümüze, insanların eşitliği konusunda ciddi bir yol kat edildiği muhakkak olsa da genel olarak eşitsizliklerin tamamen ortadan kaldırılmayıp sadece azaltıldığı söylenebilir. Özellikle de demokrasinin idealize ettiği politik eşitlik kavramına ne kadar yaklaşıldığı tartışmalı bir konudur. Demokrasi taraftarı iyimser bir düşünür olarak Dahl bile "[d]emokratik ülkelerde dahi, siyasi gerçeklikleri dikkatle gözlemleyen her yurttaş siyasi eşitlik hedefi ile pratikte uygulanması arasında büyük bir boşluk olduğu sonucuna varabilir."[113] diyerek bu gerçeği kabul etmektedir.

[113] Dahl, *Siyasi Eşitlik Üzerine*, s. 13.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DEMOKRASİLERDE POLİTİK EŞİTLİK: BİR İDEAL Mİ ÜTOPYA MI?

Demokrasinin insanlığa en büyük vaadi eşit ve özgür bireylerden oluşan bir toplum idealidir. Demokrasinin eşitlik vurgusu ise öncelikli olarak politik eşitliğe işaret etmektedir. Toplum içerisindeki her ferdin toplumsal kararların alınmasında eşit söz hakkına sahip olması kimi düşünürlerce tanrılara layık bir yönetim sistemi olarak nitelendirilerek bunun insanlara uygun olmadığı yönünde itirazlar yapılmıştır. Buradan hareketle bu başlık altında politik eşitliğin insanların bir gün ulaşabileceği bir ideal mi yoksa gerçekten hiçbir zaman ulaşılamaz, ancak tanrılara layık bir ütopya mı olduğu sorusu üzerinde durulacaktır. Bu amaçla demokrasi ile politik eşitlik arasındaki ilişki incelendikten sonra ekonomik eşitliğin, politik eşitliğe olan etkisi sorgulanacaktır. Daha sonra demokrasi ve politik eşitliğin bir ülkedeki seviyesi hakkında yorum yapabilmek adına geliştirilen yöntemler üzerinde durulacak olup politik eşitlik olgusu hakkındaki toplumsal talebin göstergesi olarak politik katılım ile politik kayıtsızlık davranışları incelenecektir.

2.1. Demokrasi ve Politik Eşitlik İlişkisi

Demokrasi terimi Yunanca halk anlamına gelen "demos" ve güç, iktidar anlamlarındaki "kratos" kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Genel anlamıyla demokrasi, devlet ile ilgili karar ve işlerde halkın söz sahibi olduğu yönetim şeklini ifade eder. Halkın yönetimi Antik Yunan'da görüldüğü şekliyle doğrudan olabileceği gibi modern demokrasilerdeki gibi seçilmiş temsilciler aracılığıyla, dolaylı yoldan da olabilir.

Demokrasilerin sağlıklı işlemesi için her türlü imkâna, erk ve servete sahip varlıklılar ile kimi zaman en temel hak ve özgürlüklerinden dahi faydalanamayan yoksul kesimler arasında dengenin sağlanması en önemli unsurlardan biridir.[114] Bu

[114] Nesrin Demir, "Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları", *Ege Akademik Bakış*, 10/2 (2010), s. 602.

dengenin sağlanamaması durumunda devletin yönetimi belli grup ve sınıfların eline geçerek, geriye kalanların ancak siyasetin nesnesi olması tehlikesiyle karşı karşıya kalınmaktadır. Böyle bir sistemde kamu görevleri ve siyasi kararlarda herkesin eşit haklara sahip olması söz konusu olamayacağı için demokrasi, de facto olarak ortadan kalkacaktır.

Demokrasi, tanımı gereği politik eşitliğin bir sonucudur. Başka bir deyişle "siyasi eşitliğin varlığı demokrasinin temel bir öncülüdür". [115] Çünkü bir kere yönetme yeteneğinin herkeste eşit derecede bulunduğunun kabul edilmesi ister istemez pratik olarak da yönetme yetkisinin herkese verilmesi gerektiği düşüncesi izleyecektir. Bir devlet yönetim şekli olarak demokrasi, kendi kurumlarını ve meşruiyetini eşitlik düşüncesinden alan tek rejimdir. Burada kast edilen mutlak anlamda bir eşitlik değildir. Eşitlik düşüncesinin bir sonucu olduğu vurgulanan demokrasi de, kendi amaçları doğrultusunda bir eşitlik tanımı yapmaktadır. Demokratik eşitlik, akıl hastalığı olmayan tüm yetişkinlerin eşit oy kullanması, herkesin konuşma, gösteri ve toplantı yapma, yasalara uygun şekilde örgütlenme ve dini ibadetlerini yapmada eşit oranda haklara sahip olmasını gerektirmektedir.[116] Bu bölümde demokrasi ile eşitlik arasındaki bu yakın ilişkiyi ve demokratik eşitlik olgusunu farklı açılardan ele alarak yorumlayan modern çağın önde gelen düşünürlerinin görüşleri, politik eşitliği mümkün bulanlar ile bulmayan arasında ayrıma gidilerek dönemsel sıralamaya göre incelenecektir.

Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi* adlı eserinde eşitlik ve demokrasi ilişkisi üzerinde yoğun şekilde durmuştur. Tocqueville'e göre insanlık tarihi adım adım eşitliğe doğru yol almaktadır. Eşitliğe yöneliş, tanrısal iradenin sonucu olarak insanların düşünce ve eylemlerinin dışında, kaçınılmaz ve evrensel bir gelişmedir. Tocqueville için tüm insanlar ve olaylar bilinçli veya bilinçsiz olarak bu gelişmeye hizmet etmekte, buna engel olmaya çalışanlarsa tanrısal iradeye karşı gelmektedir. [117] Aristokratik düzenlerin yerini demokrasilerin alması kaçınılmazdır. Demokratik toplumlar, eşitlik ilkesi temelinde yükselecek ve özgürlük düşüncesi de aşırı eşitliğin ortaya çıkmasını önleyecektir. Demokratik kurumlar, insanların eşitlik tutkusunu

[115] Dahl, *Siyasi Eşitlik Üzerine*, s. 9.
[116] Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi 5. Cilt*, s. 759.
[117] Alexis de Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi*, çev., Seçkin Sertdemir Özdemir, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 32.

hiçbir zaman tam olarak tatmin etmeyerek onu göklere çıkarır. Eşitlik, halk kendisini yakalamak üzereyken her seferinde oradan kaçmasını bilir. Halk da tanıdığı halde tadını çıkaramadığı bu kıymetli değerin peşinden koşmaya daha da heveslenir.[118] Başka bir anlatımla Tocqueville için esas olan insanları anarşi veya kulluğa düşürme riski olan aşırı eşitliğe ulaşmak değil, halkın bu tutku ile eşitlik mücadelesi verirken ortaya koyduğu süreçtir.

Tocqueville'e benzer şekilde eşitlik ve özellikle de politik eşitlik üzerinde önemle duran John Dewey de toplumsal hayatta hak ve fırsatlar açısından ayrım gözetilmemesi ve mevcut ayrımcılıkların ortadan kaldırılması anlamındaki eşitliği demokrasinin ön koşulu saymaktadır. Demokrasilerin sağlıklı işlemesi için her bireye toplumun eşit üyesi olarak saygı duyulmalı, bir tekinin dahi fikirlerinin göz ardı edilmediği bir düzenin yaratılması gerekmektedir. Eşitlik ile demokrasiyi özdeş gören Dewey için bu kavramlar toplumların ilerlemesinde en etkili unsurlardır. Çünkü demokratik sistemde her birey eşit hakları doğrultusunda toplumsal problemlere karşı yeni fikirler ortaya koyabilir. Bunun gerçekleşmemesi halinde sistem demokrasi olmaktan çıkarak toplumu temsil etme özelliğini de kaybedecektir.[119] Zaten Dewey'e göre demokrasinin ayırt edici vasfı politik eşitliktir.

Modern demokrasinin önde gelen savunucularından Robert A. Dahl, demokrasi nedir sorusuna yanıt ararken ortak bir amaç için bir araya gelen yüzlerce kişinin bir dernek kurması ve bu derneğin tüzüğünün oluşturulması sürecini örnek vermektedir. Tartışma, bu hipotetik derneğin kurucularından birinin tüzük hazırlanırken tüm üyelerin eşit derecede liyakatli olduğu ön kabulü ile kurulacak olan yönetimin bütün üyeleri kapsayacak şekilde kendi kendine idare edilme ilkesinin gözetilmesi gerektiği sözleriyle başlamaktadır. Dernek ile devlet arasında benzerlik kurarak derneğin politikalarını oluşturma sürecinde tüm üyelerin eşit şekilde hak sahibi olmalarını sağlayacak ölçütler bulmanın mümkün olup olmadığı sorusuna olumlu yanıt veren Dahl, bu amaçla beş ölçüt saymıştır: Etkin katılım, oy kullanma eşitliği, bilgi edinebilme, gündemin kontrolü ve yetişkinlerin dâhil olması.

---

[118] Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi*, s. 209.
[119] Raymond D. Boisvert, *John Dewey; Rethinking Our Time*, New York: State Universty of New York Press, 1998, s. 69.

Etkin katılım, derneğin politikalarının ne olacağına karar verilmeden önce bütün üyelerin bu konudaki görüşlerini açıklamakta eşit ve etkili fırsatlara sahip olmasını ifade etmektedir. Kararlarda her üyenin eşit ve etkin oy verme hakkı ve bütün oyların eşit olması oy kullanma eşitliği olarak tanımlanmaktadır. Bütün üyelerin mevcut ve alternatif politikalar hakkında bilgi edinmede eşitliği bilgi edinebilme, üyelerin gündeme alınacak maddelerin hangileri olacağına eşit olarak karar verebilmeleri gündemin kontrolü kriterini oluşturmaktadır. Son olarak da ülkede sürekli ikamet eden yetişkinlerin tümünün veya büyük çoğunluğunun söz konusu dört maddenin ortaya koyduğu haklardan faydalanabilmesi de yetişkinlerin dâhil olması kriteridir. [120]

Dernek örneğinde olduğu gibi Dahl'a göre modern temsili demokrasilerin ihtiyaç duyduğu siyasi kurumlar seçimle belirlenmiş memurlar; özgür, adil ve sık sık yapılan seçimler, ifade özgürlüğü, alternatif bilgilenme kaynakları, kurumsal özerklik ve vatandaşların dâhil edilmesidir.[121] Ona göre bu kurumlar bir araya geldiklerinde sadece yeni bir sistem oluşturmanın ötesinde antik dönemden günümüze eşi görülmemiş yeni bir tür demokrasiyi ortaya koymaktadır. Bu sistemin temel harcını da eşitlik olgusu oluşturmaktadır. Öyle ki Dahl için, demokrasi ve eşitlik ilineksel kavramlardır. Demokrasinin bütün kurum ve pratikleri eşitliğin güvence altına alınmasını amaç edinmektedir. Özsel ve politik eşitlik düşünceleri ona göre, alternatifleri kendisinden daha zayıf olan ve açıklanmaya ihtiyaç duymayan kavramlardır.

Demokrasi ve eşitlik ilişkisine değinen bir diğer isim olan Dworkin, kendi siyaset felsefesinde politik eşitliğe en çok önem veren düşünürlerden birisi olmuştur.[122] Dworkin, eşit ilgi ve saygı hakkı düşüncesi çerçevesinde demokrasilerin eşitlikçi argümanlara dayanabilmek için vatandaşlar arasında ırk, din gibi ayrımlar göz etmeksizin herkese eşit davranılması gerektiğini söylemektedir. Siyasi meselelerde gücün toplum üyeleri arasında eşit olarak dağılması, demokrasinin çoğunlukçu yorumu iken, mevcut fikir ayrılıklarının eşitlik ilkesi gözetilerek çözüme kavuşturulması demokrasinin ortaklık yorumudur. Eşitlikçi bir toplum için de

[120] Dahl, *Demokrasi Üzerine*, s. 46-48.
[121] Dahl, *Demokrasi Üzerine*, s. 99.
[122] Cihat Bayram, "Ronald Dworkin'in Eşitlik Düşüncesi", Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 91-92.

toplumun eşitliklerinin göz önünde bulundurulduğu bu ortaklık yorumu makbul olandır.[123] Diğer bir ifadeyle Dworkin'e göre demokrasinin temeli ve en önemli ilkelerinden biri olan politik eşitliğin sağlandığı ve toplumu oluşturan bütün bireylerin çıkarlarının gözetildiği bir demokratik ortaklık modeli, sadece farklı rejimlere değil demokrasinin farklı modellerine göre de tercih edilmesi gerekendir.

Demokrasiyi felsefesinin temeline koyan Ranciere ise, eşitlik ile özdeş gördüğü demokrasinin çağımızdaki en önemli savunucularındandır. Ranciere, modern dönemde demokrasiye karşı ortaya çıkan olumsuz düşüncelerin kökenini Platon ve Aristoteles gibi antik çağ düşünürlerine kadar geriye götürmektedir. Ona göre bu düşünürlerin demokrasi nefretinin sebebi eşitliğin getirileri olan toplum içindeki bütün hiyerarşilerin ortadan kaldırılması ve gündelik hayattaki keyfiyetten duydukları rahatsızlıktır.

> "… Demokrasi tek bir yapıya sahip değildir, çünkü hepsine sahiptir. Bir düzen (rejim) panayırıdır, asli meselesi hazları ve hakları tüketmek olan insanların seveceği bir palyaço kıyafetidir. Ama yalnızca canının istediğini yapan bireylerin hükümranlığı da değildir. Demokrasi, tam da, insan topluluğunu yapılandıran bütün ilişkilerin tersine dönmesidir: Yöneticiler yönetilenleri andırır, yönetilenler de yönetenleri; kadınlar erkeklerle eşittir; babalar evlatlarının eşiti olarak davranmayı öğrenir; yabancı ve göçmen, yurttaşla eşit olur; öğretmenler öğrencilerden hem korkar hem onları över, öğrenciler de öğretmenle alay eder; gençler kendilerini yaşlılar ile eşit görür ve yaşlılar da gençleri taklit eder; hayvanlar bile özgürdür, kendi özgürlüklerinin ve onurlarının farkında olan atlar ve eşekler sokakta onlara yol vermeyenleri itebilir."[124]

Renciere'e göre demokrasi kamusal alan ile özel alan arasındaki kesin sınırları muğlaklaştırarak kamusal alanın kapsamını genişletme çabasıdır. Fakat bu söylem yönetim organının özel alanı daha fazla tahakküm altına alması anlamına gelmez, aksine tahakkümün nedeni olarak gördüğü kamusal-özel alan ayrımı ile savaşımını ifade eder:

> "… Demokratik hareket, aslında sınırları aşmaya ilişkin ikili bir harekettir: Kamusal insanın eşitliğini ortak yaşamın öteki alanlarına ve özellikle kapitalist zenginleşmeyi yönetenlere doğru genişleten bir harekettir; biteviye özelleştirilen

[123] Ronald Dworkin, *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*, Cambridge: Harvard University Press, 2002, 190.
[124] Jacques Ranciere, *Demokrasi Nefreti*, çev., Utku Özkamas, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 44.

> bu kamusal alanın herkese ve herhangi bir kimseye ait olduğunun tekrar doğrulanmasına yönelik bir harekettir"[125]

Bütün insanların eşitliğine inanan Ranciere için eşitlik eyleme geçilmeden tanımlanabilir değildir. Bu kavram bazen bireysel bazen de kolektif olarak hiyerarşilerin taciz edildiği çatışma ortamında kendini gösterir. Ulaşılabilir bir hedef olmaktan ziyade yerleşik düzenin olumsuzlamasıdır.[126] Kavramın tanımlanması da bu olumsuzlama üzerinden yapılır. Bu noktada demokrasinin kalıcılığı da aktörlerin ve eylem şekillerinin yenilenmesi ile öznelerin tekrar belirmesine imkân vermesine bağlıdır. Yani ancak politik eşitlik alanını genişlettiği ve bireylere muhalefet imkânı tanıdığı ölçüde demokrasinin varlığından söz edilebilir.

Francis Fukuyama ise "Tarihin Sonu ve Son İnsan" isimli çalışmasında demokrasi ile eşitlik konusuna liberalizm üzerinden değinmektedir. Modern liberal demokrasiler için şu değerlendirmede bulunur:

> "Liberal demokrasi insanlara haklar sağlar ve bunları korur. ABD, Fransa ya da başka bir liberal devlet topraklarında doğan her insan evladı, yalnızca doğmuş olmakla belli yurttaşlık hakları kazanır. Çocuk zengin ya da yoksul, siyah ya da beyaz, ne olursa olsun; kimse onun yaşam hakkına dokunamaz. Çocuk daha sonra mülk sahibi olma hakkını elde eder, devlet ve öteki yurttaşlar bu hakka da saygı göstermek zorundadır."[127]

Fukuyama'ya göre, liberalizm ile demokrasi arasındaki ilişki sanayileşmenin ardından orta sınıfların eşit siyasi haklar talebinde bulunmasıyla belirginleşmektedir. Demokratik kültürün istikrarı da, bu hak taleplerinin hangi sıra ile pratiğe döküldüğüne bağlıdır. Amerika Birleşik Devleri ve İngiltere gibi çağımızın en istikrarlı liberal demokrasilerinde, liberalizm demokrasiden, özgürlük ise eşitlikten önce gelmiştir. Düşünce ve konuşma özgürlüğü, seçme-seçilme hakkı gibi temel hak ve özgürlükler bütün topluma verilmeden önce seçkinlerden oluşan küçük gruplarca kullanılmıştır. Bu sayede liberal demokratik pratiklerin özümsenmesi ve geleneksel yapıyla birleşmesine olanak sağlanmıştır.[128]

---

[125] Ranciere, *Demokrasi Nefreti*, s. 66.
[126] Özgül Ekinci, "Jacques Ranciere'de Hiyerarşilerin Yıkımı ve Yeni Bir Eşitlik Okuması", Doktora Tezi, Bursa Uludağ üniversitesi, 2019, s. 141.
[127] Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, çev., Zülfü Dicleli, İstanbul: Gün Yayınları, 1999, s. 207.
[128] Fukuyama, *Tarihin Sonu*, s. 220-221.

Modern dönemin siyasal düşünürleri arasında demokrasilerde dahi gerçek anlamda bir eşitliğin mümkün olmadığı iddiasında bulunan sosyal bilimciler de vardır. Genel olarak seçkinci veya elitist teori adıyla anılan bu fikirlere sahip düşünürler ekonomik ve sosyo-politik eşitsizliklere vurgu yaparak siyasi güç ve etki bakımından toplumdaki elit-halk farklılaşması üzerinde durmuşlardır. Onlara göre yönetim biçiminden bağımsız olarak toplum içerisinde ekonomik veya statü gereği daha üstün pozisyondaki kişi ve gruplar, iktidar mevkilerine gelecek kişilerin seçiminden çeşitli konularda uygulanacak politikaların belirlenmesine kadar pek çok toplumsal karar sürecinde halkın diğer kesimlerinden çok daha fazla etkilidirler. Elitist düşünürler ideolojilerden bağımsız bir gerçek olarak gördükleri bu düşünce ile de politik eşitliğin imkânsızlığını ispat etmeye çalışırlar.

Elitist teorinin öncülerinden olan İtalyan politikacı ve düşünür Gaetano Mosca, geçmişten günümüze bütün toplumların yöneticiler ve yönetilenler olmak üzere iki gruba ayrıldığını söylemektedir. Bütün örneklerde azınlık olan yönetici sınıf, iktidarı tekelinde tutarken geriye kalan kalabalık yönetilenler sınıfı ise ilk grup tarafından yönlendirilerek idare edilirler:

> "Tüm siyasal organizmalarda bulunan sabit gerçekler ve eğilimler arasında biri o kadar açıktır ki en sıradan gözle bile görülebilir. Tüm toplumlarda -çok az gelişmiş ve medeniyetin aydınlık ışığına güçlükle erişebilmiş topluluklardan en gelişmiş, modern ve güçlü topluluklara kadar- iki sınıf insan mevcuttur: yöneten bir sınıf ve yönetilen bir sınıf. Her zaman sayıca daha az olan ilk sınıf bütün politik işlevleri yerine getirir, iktidarı tekeline alır ve iktidarın sağladığı avantajlardan faydalanır; oysa sayıca daha fazla olan ikinci sınıf birinci sınıf tarafından az çok meşru, az çok da keyfi ve şiddete dayalı olarak yönetilir ve kontrol edilir."[129]

Yönetici sınıf ticari, dini, bürokratik veya askeri vb. grupların birinden çıkabileceği gibi birden fazla kesimden de oluşmuş olabilir.[130] Bu sınıflardan kimileri sayıca az olmalarının getirdiği örgütlenebilme kabiliyetleri ve halkın çoğunluğunun sahip olamadığı imkânlarla kendilerini geliştirebilme fırsatları sayesinde toplum üzerinde bir güç odağı haline gelebilmektedirler. Fakat bu konumları onların kapalı,

[129] Gaetano Mosca, *The Ruling Class*, translation by Hannah D. Kahn, New York and London: McGraw-Hill Book Company, 1939, s. 50.
[130] Mutlu Arslan, "Elit Teorisinin Doğuşu ve Kitle Korkusu", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 13/50 (Bahar 2015), s. 81.

toplumdan kopuk, despotik bir grup oldukları anlamına gelmez. Aksine yönetilenler ile arasında bir orta sınıf yaratarak bütün topluma ulaşma gayreti içerisindedirler. Halkın her kesiminden bireylerin dâhil olabildiği bu orta sınıftan kendi aralarına üye devşirerek sistemin korunmasına da katkı sağlarlar.

Zenginlerin yönetimdeki etkinliği geçmiştekine benzer şekilde günümüz demokrasilerinde de olduğu gibi devam etmektedir. Hatta geçmiş çağlarda bireyler için yöneticiler sınıfına katılabilmek adına askeri başarılar veya dini mevkiler önemli iken, toplumsal yapıda derin dönüşümlerin yaşanmasıyla birlikte modern dönemde ekonomik güç ön plana geçmiştir. Mosca'ya göre zenginlerin politik hayatta fakirlerden daha etkili olması ya da kongre temsilcilerinin finansal gücün etkisinden kurtulması yolunda demokrasinin pek de bir etkisi olamamaktadır.[131]

Elitist teorinin bir diğer önemli ismi Vilfredo Pareto'dur. O da tıpkı Mosca gibi tarihi süreç içinde bütün toplumların yönetici-yönetilen gruplar olarak ikiye ayrıldığı düşüncesindedir. Yönetici sınıfı elitler olarak adlandıran Pareto bu terimi siyaset bilimi terminolojisinde ilk kez kullanan isimlerden biridir. Ona göre elitler, her insan faaliyeti dalında not verilmesi durumunda en yüksek puanları alacak olan kişilerdir.[132] Yani en iyi avukatlar, en iyi şairler, en iyi satranç oyuncuları, en iyi politikacılar, en çok kazanan tüccarlar ve her ne faaliyet ile uğraşıyor ise o dalda en iyileri olan kişiler, toplumun elitleridir. Bu seçkin kişiler içerisinden yönetici elitler çıkmaktadır ki teorinin asıl unsuru olan sınıf da bunlardan oluşmaktadır. Pareto, Mosca'dan farklı olarak elitlerin yükselişini sadece ekonomik, sınıfsal ya da benzeri bir koşula bağlamayarak bunun yanında psikolojik faktörlere önemli bir yer verir. Ona göre yönetici elitlerin toplum üzerinde siyasal güç elde etmelerinin iki yolu Machievelli'den mülhem aslan ve tilki örnekleriyle açıklanabilir. Aslan doğasına sahip elitler korumacı, sadık, iyi karakterli fakat kaba gücün temsilcisidirler. Tilkiler ise yenilikçi, maceracı, kurnaz ve hile yoluyla kimi ekonomik ve politik kurumlara etki ederek amaçlarına ulaşırlar.[133] Elitler bu özelliklerini kullanarak hâlihazırda siyasal güce sahip olan yönetici elitleri bertaraf ederler ve yeni egemenler olarak toplum

[131] Mosca, *The Ruling Class*, s. 57-58.
[132] Vilfredo Pareto, *The Mind And Society*, 4. Cilt, New York: Harcourt, Brace and Company, 1935, s. 1422.
[133] Çağatay Sarp, "Pareto'yu Okumak Mantıklı Olmayan Davranış Ve Seçkinler Teorisi", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2 (2013), s. 104.

üzerinde tasarruf sahibi olurlar. Pareto için "insanlık tarihi seçkinlerin durmadan devam eden yer değiştirme tarihidir. Biri yükselirken diğerinin alçalması gibi..."[134] Zaman içerisinde toplumların sosyo-ekonomik yapıları, ideolojileri, yönetim şekilleri değişse de değişmeyen şey her dönem onları yönlendiren ve idare eden kimi seçkinlerin varlığıdır.

Pareto'ya göre, siyasal yönetimler örgütlenme işidir ve her örgütlenme de eninde sonunda bir azınlık grubunun kontrolü altına girer. Toplumların tarihinde farklı sistemler, ideolojiler, fikirler görülebilse de temelde bu durum seçkinlerin yer değiştirmesinden başka bir anlama gelmez. Demokrasi de, siyasal hayatta seçkinlerin yerine gerçekten kitlelerin iradesini hâkim kılmayı başaramayacaktır. Bahsi geçen seçkinlerin dolaşımı döngüsü sürekli olarak tekrar edecek, değişen ideoloji ve fikirler sadece bu döngüye hizmet edecektir.[135]

Son olarak Michels için demokrasinin esas problemini ve liderlerin örgütler ile toplum üzerindeki hâkimiyetini açıklamakta ne Mosca'daki sosyo ekonomik sorunlar ne de Pareto'nun bahsettiği psikolojik etkiler yeterlidir. Ona göre problemin en temel sebebi örgütlerin içyapısıdır. Örgütlerin ve toplumun tepesinde oligarşik bir yapının oluşması büyük örgütlere içkin olan kaçınılmaz bir gerçektir.

Michels başta Almanya olmak üzere pek çok ülkedeki, döneminde demokrasinin en büyük destekçisi olduğu düşünülen sosyalist partileri incelemiştir. Çalışmaları neticesinde bu sosyalist partilerde de oligarşik bir yapı bulunduğunu kanıtlamaya çabalamıştır. Bu partilerin dahi kendi içyapılarında demokratik olmamalarını, demokrasinin toplum için gerçekleşmesinin de mümkün olmadığının göstergesi olarak kabul etmiştir.[136]

Michels'in çalışmalarında vardığı sonuca göre yönetimi gerektiren parti, sendika gibi örgütler bürokratik bir yapıyı zorunlu kılar. Bürokrasi arttıkça güç tepede toplanmaya ve tabanın etkisi azalmaya başlar:

> "Demokratik rejimlerdeki siyasal partilerin oligarşi eğiliminin başlıca sebebi önderliğin teknik vazgeçilmezliğidir. Partideki iş bölümünün farklılaşmasıyla

[134] Vilfredo Pareto, *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü Kuramsal Bir Sosyoloji Uygulaması*, çev., Merve Zeynep Doğan, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013, s. 35.
[135] Sarp, "Pareto'yu Okumak", s. 107.
[136] Seymour Martin Lipset, "Robert Michels, Demokrasi ve Oligarşinin Tunç Kanunu", çev., Toker Dereli, *Çalışma ve Toplum,* 4 (2008), s. 14.

> başlayan süreç liderlerin gücü elinde toplamalarıyla tamamlanır. Başlangıçta liderler kendiliğinden ortaya çıkar. İşlevleri etkisizdir fakat kısa bir süre sonra profesyonel liderler haline gelir ve durumları stabil bir hal alır."[137]

Çünkü lider, örgüt içindeki herkesten çok bilgiye ve gerek üyelere gerekse topluma ulaşabilmek için ihtiyaç duyulan iletişim araçlarına sahiptir. Ayrıca Michels'in kitlelerin ehliyetsizliği diye tanımladığı üyelerin örgüt faaliyetleri ve siyasi sorunlarla yeterince ilgilenememelerinin yarattığı ilgi ve katılım eksikliğinin yanında liderin örgütleme, hitabet gibi becerileri de onun gücünü artıran unsurlardır.[138] Liderler kendi konumlarını tehdit edecek örgüt içi muhalefete karşı sert bir tutum takınırlar. İktidarlarını kaybetmemek adına demokratik hakları önemsemeksizin otoriterleşmekten çekinmezler. Bu durumu örgütün amaçlarına ulaşmak adına elzem faaliyetler olarak meşrulaştırmaya çalışırlar. Böylece liderin eleştirilmesi örgüte ve davaya ihanet olarak addedilir.

Mosca ve Pareto gibi Michels için de liderler ile toplumlar arasındaki ayrım demokrasinin reddi anlamına gelir. Bütün yurttaşların eşit olarak karar mekanizmalarına sürekli olarak katılımı anlamında bir demokrasi imkânsızdır. Liderler uzun süreler boyunca konumlarını korumaktadır ve yönetici elitler ile yönetilenler arasındaki eşitsiz ilişkinin ortadan kaldırılması mümkün değildir.

Son tahlilde değerlendirildiğinde modern çağın hâkim politik sistemi olan demokrasinin, pek çok düşünür tarafından eşitliğin siyaset bilimindeki karşılığı olarak kabul edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çoğuna göre eşitlik idealini gerçekleştirmenin ve korumanın yegâne yolu demokrasiden geçmektedir. Fakat elitist teoriyi savunan düşünürler örneğinde olduğu gibi kimilerine göre de toplumdaki mevcut eşitsizlikler nedeniyle demokrasi dâhil hiçbir ideoloji ve rejimin eşitlik idealine ulaşması mümkün değildir. Toplumun kendi içinde bölünmesi ve sınıfların ortaya çıkmasında en önemli unsurlardan biri ekonomik faktörlerdir.

---

[137] Robert Michels, *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, Canada: Batoche Books Kitchener, 2001, s. 240.
[138] Michels, *Political Parties*, s. 69-77.

2.2. Politik Eşitliğin Ekonomik Eşitlik İle İlişkisi

İnsanların değer olarak kabul ettiği kavramlar birbirleriyle koşut veya karşıt olarak ilişki halindedir. Bir değerin aşırı ön plana çıkması diğerlerinin çiğnenmesine neden olurken kimi değerlerin de onunla beraber yükselmesine olanak tanıyabilir. Örneğin halkın genel iradesinin her şeyin üstüne çıktığı bir vulgar demokrasi, Nazi Almanya'sının yaptığı gibi temel hak ve özgürlükleri hiçe sayarak insanlık suçları işleyebilir. Öte yandan ekonomik özgürlüklerin ön plana alınarak vurgulanması diğer sosyal ve siyasal özgürlükleri de beraberinde getirme gibi olumlu etkide bulunabilir. Konumuz bağlamında politik eşitlik de diğer eşitlik türleriyle doğrudan ilintilidir.

Bütün insanların, insan olmaları dolayısıyla eşit değerlilikleri anlamına gelen varlıksal eşitlik kabul edilmeden politik eşitlikten söz etmek de mümkün olmayacaktır. Çünkü bir kere bazı insanların diğerlerinden üstün olduğu kabul edildiğinde ister istemez toplumu yönetme ve siyasi kararları verme yetkisinin de üstünlere verilmesi gerekecektir. Yine fırsat eşitliğinin olmadığı yerde bazı kesimlere siyasi katılımda ayrıcalıklar tanınarak diğerleri bu imkânlardan yoksun bırakılabilir. Modern dönemde genel olarak insanların eşitliğinin kabulü ile bahsi geçen temel sorunlar ortadan kalksa da politik eşitlik ile ekonomik farklılıklar arasındaki ilişki en tartışmalı konulardan biri olmaya devam etmektedir.

Demokrasi her vatandaşın siyasette eşit oy ve etki hakkına sahip olmasını gerektirirken, son yıllarda yapılan çalışmalar zenginlerin politik karar ve süreçlerde toplumun diğer kesimlerinden daha fazla söz hakkına sahip olduğuna işaret etmektedir. En varlıklı olan %1 ve % 0,1'lik sınıfların siyasi etkisi katlanarak artmakta, bu durum plütokrasiye doğru gidiş tehlikesini ortaya çıkarmaktadır.[139] Siyasi etki, politik kararların alınmasındaki yönlendirme gücünden doğrudan politik katılıma kadar pek çok unsuru kapsamaktadır. Vatandaşların toplumsal meseleler ile uğraşabilmeleri için her şeyden önce belli bir refah düzeyinde olmaları gerekmektedir. Yeterli maddi durumu ve zamanı olmayan bireylerin sandığa giderek oy verme dışında bir politik etkilerinin olmasını beklemek de mümkün değildir. Sadece oy verirken dahi bunu bilinçli şekilde yapabilmek, kendisi ve içinde yaşadığı toplum için doğru olanı

[139] Daron Acemoğlu, S. Naidu, P. Restrepo ve J. Robinson, "Democracy, Redistribution, and Inequality", *Handbook of Income Distribution*, 2015, s. 1885-1966.

seçebilmek adına vatandaşların ihtiyaç duyduğu eğitim ve bilgiye ulaşabilmenin dahi maddi bir bedeli bulunmaktadır. Lyotard günümüzde bilginin bizatihi kendisinin bir ekonomik değer haline geldiğine dikkat çekmiştir. Elde edilmesi için de, başkalarıyla paylaşılması için de bedelinin ödenmesi gerekmektedir. Postmodern dönemde para yoksa hakikat de yoktur. Öyle ki Lyotard'a[140] göre "[b]ilimsel bilginin dil oyunları zenginlerin dil oyunları olacak, bu oyunlarda en zengin olan en çok haklı çıkma şansına sahip olacaktır. Zenginlik, etkililik ve hakikat arasında bir denklem kurulmaya başlamıştır.". Modern dünyanın gerçeği olarak maddi zenginliğin olmaması durumunda hakikate ulaşmanın, haklı çıkmanın ve etkili olmanın da bir hayli zorlaştığı kabul edilmelidir. Bu bağlamda küresel çapta hakim ekonomik modelin devletler bazında olduğu gibi toplum içerisinde de derinleştirdiği servet farklılıklarının yarattığı eşitsizlikler dikkate alındığında herkese eşit olarak sunulan politik hak ve özgürlüklerin ne kadar anlam taşıdığı sorgulanmalıdır.

Politik haklar dendiğinde genellikle ilk akla gelenlerden seçme ve seçilme hakkı, demokrasilerin politik eşitlik ilkesi gereği tüm vatandaşlarına verdiği haklardır. Kimin yöneteceğini belirlemek üzere seçme hakkı günümüzde eşit ve genel oy ilkesi ile pek çok ülkede yaygın şekilde uygulanabilse de durum seçilme hakkı açısından böyle değildir. Yerel veya merkezi yönetim organlarında görev almak adına girişilen mücadele, adaylar için ciddi bir maddi külfet anlamına gelmektedir. Bir siyasi parti kurmak, ülke genelinde teşkilatlanmak, bina ve araç kiralamak ya da satın almak, sesini kitlelere duyurma adına afiş, broşür vb. bastırmak, mitingler düzenlemek, seçim kampanyaları yürütmek gibi işler oldukça yüksek meblağlara mal olmaktadır. Bütün bu harcamaların yapılabilmesi için iç ve dış finans kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kaynaklar parti üyelerinin verdiği aidatlar, genel merkez gelirleri (kiralar, repo, faiz gelirleri, bayrak, flama, rozet satışları vb.), hazine yardımı ve bağışlardan oluşur.[141] Hazine yardımı ve merkez gelirleri için belli bir büyüklüğe ulaşmış olmak gerekirken, yeni bir oluşumun asıl bütçesi üyelerden veya parti dışından yapılan bağışlardan gelmektedir.

[140] Jean-François Lyotard, *Postmodern Durum,* çev., İsmet Birkan, Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2019, s. 87.
[141] Hasan Bülent Kahraman, "Siyasal Partilerin Gelir Kaynakları", erişim 07 Ağustos, 2021, http://www.radikal.com.tr/yazarlar/hbulent-kahraman/siyasal-partilerin-gelir-kaynaklari-633846/.

Seçim kampanyaları için yapılan harcamalar katlanarak artmaktadır. 2020 yılı Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan başkanlık seçimlerinde adayların 14 milyar dolar harcadığı ifade edilmiştir.[142] Bu tutar onlarca ülkenin gayri safi yurt içi hasılasından yüksektir. Türkiye'de 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi kampanyalarında Muharrem İnce için 25 milyon TL, Meral Akşener için 5 milyon TL ve (Recep Tayyip Erdoğan dışında) geriye kalan diğer adaylar için de 2 milyon TL olmak üzere toplamda 32 milyon TL'nin üzerinde bir bağış toplanmıştır.[143] Milletvekili seçimi için yapılan bireysel propaganda harcamalarının 2007 yılı için 7 bin dolardan başlayıp 2 milyon dolara kadar çıkabildiği, ortalama ise 105 bin dolar civarında olduğu düşünülmektedir.[144] Türkiye'de seçim kampanyalarına dair harcamalarda şeffaflık gözetilmediği için net verilere ulaşmak mümkün olmasa da yapılan tahminler tutarların büyüklüğünü anlamaya yardımcı olabilir.

Bazı istisnalar hariç her yetişkin yurttaş, seçilme hakkına sahip olsa da pratikte siyasi faaliyetlerde bulunmak ve kitlelere ulaşmak için gereken maddi olanaktan yoksun durumdadır. Ayrıca hayatını devam ettirebilmek adına gelir getirici işlerde çalışması gereken bireylerin, görece zengin sınıftakilerin aksine siyasete ayırması gereken yoğun mesaiye vakit bulabilmeleri mümkün görünmemektedir. Yeteneklerini geliştirmek, toplumsal sorunlara karşı fikirler üretmek, bağış veya destek bulmak adına kitlelere ulaşmak gibi gereklilikler maddi olanakların yanı sıra çalışan kesimin sahip olmadığı boş vakti[145] de gerektireceği açıktır. Bütün bu fırsatlara sahip olmayanlar için sadece hukuki anlamda, yönetime aday olmanın engellenmemesi anlamında, bir eşitlik düşüncesi gerçekte ne kadar eşitlikçidir?

---

[142] NTV, "2020 ABD başkanlık seçimleri için Donald Trump ve Joe Biden'ın yaptığı harcamalar tarihi rekor kırdı", Erişim 7 Ağustos, 2021, https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/2020-abd-baskanliksecimleri-icin-donald-trump-ve-joe-bidenin-yaptigi-harcamalar-tarihi-rekor-kirdi.

[143] Dünya, "İşte cumhurbaşkanı adaylarına yapılan bağışlar", erişim 07 Ağustos, 2021, https://www.dunya.com/gundem/iste-cumhurbaskani-adaylarina-yapilan-bagislar-haberi-422051.

[144] Barış Kenar, "Türkiye'de Seçim Harcamaları ve Ekonomiye Etkisi", *Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi, 2008, s. 65.

[145] Antik Yunan'da özgür yurttaşların kamusal işlere, sanat, felsefe ve benzeri uğraşlara yoğunlaşarak "Yunan Mucizesi"ni gerçekleştirmelerinde en önemli unsurlardan biri köle emeğinin ortaya çıkardığı boş vakittir. Bkz. Fatih Ertugay, "Medeniyetin İnşasında 'Epistemik Topluluklar'- Üstünlük İddiası ve Sömürü İlişkisi: Antik Yunan Üzerinden Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20/1 (2016), s. 38-40.

Siyasetle uğraşabilmek için gereken ekonomik imkân ve onun yarattığı boş zamana sahip olmayanlar toplum içinde büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) Küresel Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi 2020 raporuna göre, çoğu orta gelirli ülkelerde olmak üzere dünya çapında 1,3 milyar yoksul kişi bulunmaktadır.[146] Türkiye'de ise 2019 verilerine göre nüfusun % 27,4'ü temel insani gereksinimlerinden çoğunu karşılayamama anlamında maddi yoksunluk çekmektedir. Kendine ait bir konutta yaşamayanların oranı % 42,3 iken, % 58,3'ünün taksit ödemesi veya borçları bulunmaktadır. Türk toplumunun en zengin % 20'lik kesimi toplam gelirin %47,5'ine sahip olurken en yoksul % 20 için bu oran sadece % 5,9 olmuştur. Gelir dağılımı eşitsizliği ölçütlerinden biri olan Gini katsayısı ise 0,41 olarak ölçülmüştür.[147] Bu veriler dikkate alındığında ekonomik eşitsizliğin boyutları gözler önüne serilmektedir. Kendi yaşamını idame ettirmekte zorlanan kalabalık kitlelerin siyasete maddi veya manevi kaynaklarını harcamaları da beklenemez. Aynı yarışta bir tarafta kirada oturup borç ödeyen ve haftalık 60 saate varan çalışma sürelerine maruz kalan vatandaşlar ile refah içinde yaşayan ekonomik elitlerin birbirine rakip olabilmesi düşünülemez. Zaten yoksulluğun ve beraberinde gelen cehaletin hüküm sürdüğü kesimlerde politik katılımı beklenen insanların kendi aklını rehber edinen, sağduyulu bireyler olması hemen hemen imkânsız görülmektedir.[148] Bu durumda seçilme hakkındaki hukuki eşitlik de bir anlam ifade etmemekte, gerçek anlamda bir politik eşitlikten söz edilememektedir. Üstelik ekonomik farklılıkların yarattığı eşitsiz durum sadece siyasete doğrudan katılım konusunda değil siyasi kararları etkileme konusunda da kendini göstermektedir. Yoksul kesimlerin bu kararlara etkileri çok düşük kalırken zenginler iletişim ağı, lobi faaliyetleri, bağış imkânları gibi etkilerini büyük ölçüde artıracak araçlara sahiptir.

Varlıklı kesimler, politik amaçlar gütmeseler dahi politikacılarla çıkar ilişkisi içine girebilmektedir.[149] Önünde yasal engeller ve şeffaf bir denetim mekanizması olmadıkça siyasi partilerin gelir kalemlerinden en önemlisi olan gerçek ve tüzel

---

[146] UNDP, "2020 Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi", erişim 8 Ağustos, 2021, http://hdr.undp.org/en/2020-MPI

[147] TÜİK, "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2020", erişim 8 Ağustos, 2021, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404.

[148] Bayram Kodaman, "Liberal Demokrasinin Zemini", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (2011), s. 5.

[149] Coşkun Can Aktan, "Siyasal Patoloji ve Siyasal Yozlaşma", *Yeni Türkiye*, Mart-Nisan 1997, s. 1070-1072.

kişilerden toplanan bağışların büyük kısmı politikacılardan türlü beklentileri olan varlıklı kişilerden gelebilir. Bağış ve yardımlar seçim sonrasında bağışçılara hizmet veya rant şeklinde dönebilmekte, bu durum siyaset kurumuna ve demokrasiye duyulan güveni de sarsmaktadır. Özellikle devletin ekonomiye müdahale ederek kolay yoldan zenginleşme fırsatları yarattığı, yargı ve denetim sistemlerinin sağlıklı işlemediği, demokratik kültür ve bilincin yerleşmediği ülkelerde bu tür sorunlar yaygın olarak gözlenebilmektedir.[150] Söz konusu siyasi yozlaşma, henüz seçim aşamasında, siyasi partilerin finanse edilme sürecinde başlamaktadır. Seçimden sonra iktidara gelen partiler, kendilerine destekte bulunan kişi ve çıkar gruplarının taleplerine karşı daha açık olacakları için yönetimde söz sahipliği konusunda politik eşitliğin terazisindeki denge bozularak, bu kişilerden yana daha ağır basacaktır. Sıradan vatandaşların yönetici kademelerine seslerini duyurmaları için yollar kısıtlıyken, bağışçı ekonomik elitler çok daha önceden birebir iletişim kanallarını kurmuşlardır bile.

Seslerini duyuramayan ve ülke yönetiminde gerçekten temsil edilmediği kanaatindeki düşük gelirli kesimlerin yaşadıkları olumsuzluklara tepki olarak, dünya genelinde aşırı sağ veya sol hareketlere destek vermesine de yine ekonomik eşitsizlik kaynaklı politik eşitsizliğin demokrasiye dolaylı yoldan olumsuz etkisi olarak bakılabilir. Bu radikal hareketlerin sosyal veya ekonomik özgürlüklerin kısıtlanması, merkeziyetçiliğin güçlenmesi, ırkçı politikaların artması talepleri demokrasi ve eşitlik açısından tehdit unsurudur.

Nihai olarak değerlendirildiğinde gelir ve servet eşitsizlikleri farklı yönlerden siyasi güç, etki ve katılımda da eşitsizliklere neden olmaktadır. Ekonomik eşitsizliğin artışı demokrasilerin de istikrarsızlaşmasına yol açma tehlikesini beraberinde getirmektedir. Çoğunluğun aç, azınlığın tok olduğu ülkelerde siyasi yozlaşma, kaos, hatta otoriter ve totaliter rejimlere yöneliş ihtimali diğerlerinden daha yüksektir. Demokrasinin yıkımına neden olacak bu olumsuzlukları önlemek adına gelir dağılımı adaletinin sağlanması kadar politik eşitliğin gerçekleştirilmesi de önem arz etmektedir. Öyle ki başlangıçta gelir adaletinin getirmiş olduğu politik eşitlik, bu adaletin varlığının devamını da yani toplumun sahip olduğu kaynakların tek elde

[150] Kenar, "Türkiye'de Seçim", s. 43.

toplanmasının, aşırı yoksulluğun ya da aşırı zenginliğin önüne geçilmesini de garanti altına alacaktır.

2.3. Demokrasi ve Politik Eşitliğin Ölçümü

Etik politik değerler olan eşitlik ve özgürlük kavramlarıyla adeta özdeş hale gelmiş olan demokrasi olgusu artık modern dünyada neredeyse her politik eylemin meşruiyet kaynağı halini almıştır. Bu nedenle kimi politikacılar emperyalist işgal savaşlarını *demokrasi ve özgürlük götürmek*, teröristler şiddet eylemlerini *demokrasi mücadelesi*, cunta rejimleri yaptıkları darbeyi *demokrasinin yeniden tesisi,* baskıcı rejimler keyfi yönetimlerini *milli iradenin tecellisi* şeklinde lanse ederek demokrasinin meşrulaştırıcı gücünden faydalanmak istemektedir. Bazı fundamentalist kişi ve grupların dışında neredeyse tüm legal veya illegal politik hareketler eşitlik, özgürlük ve demokrasinin gelişmesini amaç edindiklerini iddia etmektedirler. Ancak pek çok örnekte aynı politik figürlerin iktidarı ele geçirdiklerinde özgürlüğü yalnız kendileri için eşitliği ise Orwell'ın ifadesiyle kendilerini diğerlerinden *daha eşit* hale getirmek için istedikleri görülmektedir.[151] Söz konusu soyut kavramların muğlaklaştırıcı göreceliği onların istismar edilmesine zemin hazırlamaktadır. İşte demokrasi olgusunu bu tür çarpıtmalardan kurtarmak ve onun varlığı veya yokluğu ya da azalışı veya artışından bahsedebilmek için herkesçe kabul edilebilir nesnel bir ölçüm yöntemine şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır.

Demokrasi ve onun pratik yansıması olarak politik eşitliğin farklı toplumlardaki durumu hakkında yorum yapabilsek de bu olgunun ölçümü ve nicel verilere yansıtılarak gösterilmesi mümkün değildir. Robert Dahl'ın[152] vermiş olduğu örneklere paralel olarak 1 Kasım 2015 seçimlerinde uygulanan taşımalı sandık sistemi ile politik eşitlik %10 artmıştır veya azalmıştır gibi bir çıkarıma varılması mümkün

[151] Ahmet Hamdi Tanpınar, Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanında kahramanın şu ironik sözleriyle benzeri bir mesajı aktarmaktadır: "Politikadaki hürriyet, bir yığın hürriyetsizliğin anahtarı veya ardına kadar açık duran kapısıdır. Meğer ki dünyanın en kıt nimeti olsun; ve bir tek insan onunla şöyle iyice karnını doyurmak istedi mi etrafındakiler mutlak surette aç kalsınlar. Ben bu kadar kendi zıddı ile gelen ve zıtlarının altında kaybolan nesne görmedim. Kısa ömrümde yedi sekiz defa memleketimize geldiğini işittim. Evet, bir kere bile kimse bana gittiğini söylemediği halde, yedi sekiz defa geldi; ve o geldi diye biz sevincimizden, davul, zurna, sokaklara fırladık." Ahmet Hamdi Tanpınar, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, İstanbul: Dergah Yayınları, 2005, s. 21.
[152] Dahl, *Siyasi Eşitlik*, s. 74.

değildir. Yine sayısal verilerle Türkiye'deki politik eşitlik Afganistan'ın iki katı iken Norveç'ten %75 daha azdır gibi bir sonuca da ulaşılamaz. Fakat 20. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle pek çok sosyal bilimci demokrasilerdeki kimi özelliklerin ve kurumların varlığına, kapsamına ve etkililiğine bakarak bir ülkedeki demokrasi ve politik eşitliğin o ülkenin geçmiş yıllarından ya da diğer ülkelerden daha fazla veya az olduğunun söylenmesini sağlayacak bir yöntem geliştirmenin yollarını aramışlardır.

Demokrasinin ölçümü konusundaki çalışmalar 1950'li ve 60'lı yıllardaki demokrasiler için gerekli yapısal şartların belirlenerek genel olarak hangi ülkelerin demokratik hangilerinin demokratik olmayan rejimler olduğunu tespit etmek amacıyla başlamıştır denilebilir. 1970'lerde demokrasilerin gerileyişi üzerine yoğunlaşan araştırmalar, 80'lerde otoriter rejimlerin eylem teorileri bağlamında incelenmesine yönelmiştir. 90'lara gelindiğinde ise yeni kurulan demokrasilerin dönüşümü ve konsolidesi için bazı modeller ön plana çıkmıştır. Demokrasi ölçümünün sistematikleştirilmesi yolunda en önemli çalışmalardan biri Robert A. Dahl'a aittir. Dahl, otoriter rejimler ile poliarşiler[153] arasındaki farkı belirlerken demokrasinin ölçümü adına bir takım kıstaslar da geliştirmiştir. Dahl'ın bu çalışması ve çabalarıyla birlikte spesifik olarak bir ülkedeki demokrasinin kalitesinin ölçümü ve tipoloji oluşturma çabaları yoğunluk kazanmıştır. [154]

Robert A. Dahl, politik eşitliğin veya demokrasinin ölçümü için dört temel kriter kabul etmiştir. Bunlar;

- Özgür, adil ve düzenli seçimler.
- İfade özgürlüğü.

[153] Yunanca "çok" ve "yönetmek" anlamına gelen kelimelerin birleşiminden oluşan poliarşi kavramı, tek kişinin yönetimi olan monarşi ve azınlığın yönetimi olan oligarşi veya aristokrasiden farklı olarak "çok kişinin yönetmesi" anlamına gelmektedir. Kavram, ilk olarak 1953 yılında Dahl tarafından genel oy hakkı olan modern temsili demokrasileri ifade etmek ve onları, geçmiş yüzyıllardaki oy kullanma hakkını sınırlayan, siyasi partilerin olmadığı, iktidar organını etkilemek veya ona muhalefet etmek için politik organizasyon ve düzenli çıkar grupları kurma haklarının olmadığı, yani modern demokrasilerin en önemli karakteristik özelliklerinden yoksun demokrasi ve cumhuriyetlerinden ayırt etmek amacıyla ortaya atılmıştır. Bkz. Dahl, *Demokrasi Üzerine*, s. 104-105. Dahl, ayrıca ideal bir sistem olarak demokrasi ile idealin kusurlu ama ona en yakın politik sistemlerin arasındaki farka dikkat çekmek üzere poliarşi kavramının kullanımını tavsiye etmektedir. Robert A. Dahl, *Polyarchy Participation and Opposition*, London: Yale University Press, 1971, s. 9.

[154] Osman Nuri Özalp, "Türkiye Demokrasilerin Neresinde? Demokrasi Tiplemeleri Işığında Türkiye Örneğine Yeni Bir Bakış Denemesi", *Journal of Istanbul University Law Faculty,* 66 (2011), s. 131-132.

- Alternatif bilgi kaynakları: Yetkililerin dışındaki kişilerin görüşlerine yurttaşlar tarafından özgürce ulaşılabilmesi.
- Örgütsel özerklik: İnsanların siyasi partiler gibi siyasi örgütlerin çatısı altında birleşerek siyasi faaliyetlerde bulunmaları açısından tam anlamıyla özgür olması.[155]

Dahl bu ölçütlere dayanarak 1971 tarihinde yayınlanan ve 114 ülkeyi incelediği çalışmasında, Batılı sanayileşmiş toplumlar ve Lübnan'ın da dâhil olduğu 26 tam gelişmiş poliarşi; ABD, İsviçre ve Şili'den oluşan seçim sistemiyle ilgili ciddi kısıtlamalar olan 3 özel durum; Türkiye, Kolombiya, Malezya, Venezuela, Kıbrıs ve Dominik Cumhuriyeti'nin dâhil olduğu 6 yaklaşık veya yarı poliarşi olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur. 1989 yılında yayınlanan Demokrasi ve Eleştirileri[156] kitabında ise 168 bağımsız ülkeden 51'inde poliarşinin mevcut olduğunu söylerken bu çalışmasında 1980 darbesinin etkilerini yaşamakta olan Türkiye'yi poliarşi ülkeleri arasında saymamıştır.

T. Vanhanen de 19. yüzyıldan 1990'lara varan süreç için 150'nin üzerinde devleti kapsayan bir demokrasi endeksi geliştirmiştir. Bu endeks, Dahl'ın poliarşisinde de önemli iki kavram olan katılma ile rekabet derecesi üzerine bina edilmiştir. Katılım derecesi (K), seçmen sayısının yetişkin nüfusa oranının 100 ile çarpılması ile bulunmaktadır. Rekabet derecesi (R) ise ulusal çapta yapılan seçimlerde en çok oy alan partinin oy oranının 100'den çıkarılması ile elde edilir. Buradan hareketle demokrasi endeksi katılım derecesi ile rekabet derecesinin çarpımının 100'e bölümü olarak tanımlanır: D= (KxR):100. Yani Vanhanen için, nüfusun çoğunluğu seçime katılıyorsa, aralarında güçlü rekabet bulunan birden fazla parti çok sayıda taraftarı ile seçimleri kazanmaya çalışıyorsa demokrasinin sayısal değeri de yüksek olacaktır. Seçimlere katılma oranı düşükse veya tek bir parti rakiplerine karşı ezici bir üstünlük sağlıyorsa endeks de düşük değer gösterecektir. Seçimlerin hiç olmaması sonucu sıfır çıkararak o ülkede demokrasinin olmadığını gösterir.[157]

Coppedge ve Reinicke, Vanhanen'in de üzerinde durduğu rekabet kavramının kurumsal şartları üzerinde daha fazla durmuşlardır. Onlara göre poliarşi skalası dört

[155] Dahl, *Siyasi Eşitlik*, s. 75.
[156] Robert A. Dahl, *Democracy and Its Critics*, New Haven and London: Yale University Press, 1989, s. 241.
[157] Manfred G. Schmidt, *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, çev., M. Emin Köktaş, Ankara: Vadi Yayınları, 2002, s. 264.

etkene dayanmaktadır. Bunlar: Centilmence yapılan ve siyasal olarak etkili ulusal seçimler, düşünce özgürlüğü, parti ve birlikler şeklinde örgütlenme özgürlüğü ile hükümetin bilgi kaynaklarına alternatif bilgi kaynaklarının kullanılabilirliğidir. Coppedge ve Reinicke'de Vanhanen'den farklı olarak örgütlenme, katılım hakları ve özgürlükler ön plana çıkmaktadır. Bu endekste de eksik olan yürütme erkinin frenlenmesi olgusu ise Jaggers ve Gurr tarafından geliştirilen demokrasi ve otokrasi skalasında ciddi ölçüde giderilmiştir. Bu yazarlar için kurumsallaşmış demokrasinin beş göstergesi bulunmaktadır:

1. Siyasal katılımın rekabet yoğunluğu,
2. Siyasal katılımın düzenlenmesi,
3. Görevde bulunanların devşirilmesinin rekabet derecesi,
4. Görevde bulunanların devşirilmesi sürecinin açıklığı,
5. Yürütmenin sınırlandırılması.[158]

Özetle bu endeks için bir demokrasinin tam gelişmiş ve kurumsallaşmış olması için herkese açık, eşit ve adil bir rekabet ortamına sahip politik katılım sisteminin mevcut olması, yönetme yetkisine sahip olacak kişilerin serbest ve şeffaf seçimler ile belirlenmesi, yürütme erkinin kullanımında bir takım sınırlamaların bulunması gerekmektedir.

Sosyal bilimcilerin bireysel çalışmalarının yanı sıra bazı uluslararası kuruluşlar da dünya genelinde demokrasi ölçümü konusunda çalışmalar yapmaktır. Bunlar arasında en önemlilerinden biri, Washington merkezli demokrasi, politik özgürlük ve insan hakları konularında çalışmalar yapan uluslararası bir sivil toplum örgütü olan Freedom House[159] 1972 yılından beri her yıl yayınladığı raporlar ile dünya çapında

[158] Schmidt, *Demokrasi Kuramlarına*, s. 268.

[159] 1941 yılında ABD'de kurulan Freedom House, kendisini dünya çapında özgürlük ve demokrasinin yayılmasına adamış bağımsız bir denetçi örgüt olarak tanıtmaktadır. Bkz. Freedom House, "About Us", erişim 7 Temmuz, 2022, https://freedomhouse.org/about-us. Örgütün çalışmaları arasında yer alan ve her yıl yayınladığı Dünya Özgürlük Raporu ve Basın Özgürlüğü Raporu tüm dünyada politikacılar, akademisyenler, uluslararası örgütler ve aktivistlerce yaygın olarak takip edilmekte ve kullanılmaktadır. Söz konusu raporlarda yer alan verilerin dış politika söylemlerine kaynaklık etmesi, Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası gibi örgütlerce kullanılması da kurumun uluslararası etkisini gözler önüne sermektedir. Diego Giannone, "Political and Ideological Aspects in the Measurement Of Democracy: The Freedom House Case". *Democratization*, 17/1 (2010), s. 76. Öte yandan Freedom House, çalışmalarında demokrasinin resmi yönüne odaklanarak gerçek güç ilişkileri ve politik eşitliği ıskaladığı yönünde eleştiriler almaktadır. Wouter P. Veendaal, "Democracy in Microstates: Why Smallness Does not Produce a Democratic Political System", *Democratization,* 22/1 (2013), s. 95. Ayrıca örgüt her ne kadar bağımsız olduğunu iddia etse de finansal kaynaklarının %80'e varan oranda Amerikan Hükümeti tarafından karşılanması tarafsızlık ve bağımsızlık söylemlerine ciddi anlamda şüphe düşürmektedir. Üstelik Freedom House'un kendisini Amerikan dış politikasının güçlü sesi ve Amerika liderliğinin

siyasal ve sivil özgürlüklerin durumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada seçim süreci, siyasi çoğulculuk ve katılım, hükümetin işleyişi başlıklarını kapsayan siyasi özgürlük soruları ile ifade ve inanç özgürlüğü, kurumsal ve örgütsel haklar, hukukun üstünlüğü ve insan hakları, kişisel özerklik ve ekonomik hakları kapsayan sivil özgürlükler hakkındaki sorulara verilen puanların eşit ağırlıklı olarak hesaplanması sonucunda ülkeler özgür, kısmen özgür ve özgür olmayan şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır.[160] Freedom House örgütünün çalışmaları, yaklaşık 50 yıllık bir süreci gözler önüne sermesi itibariyle gerek dünya genelinde gerekse tek tek ülkeler bazında demokrasinin, sivil ve siyasal hakların gelişimi konusunda önemli bilgiler vermektedir.

Demokrasi ve politik eşitliğin ölçümünde, The Economist[161] dergisinin 2006 yılından beri güncelleyerek yayınladığı Demokrasi Endeksi çalışması da benzer bir nitelik taşımaktadır. Bu çalışma 164'ü Birleşmiş Milletler üyesi toplam 167 ülkedeki demokrasi seviyesini ölçmeyi amaçlamaktadır. Endeks, uzman değerlendirmelerinin esas alındığı 60 soruluk bir anket sonucu ortaya çıkmaktadır. Sorular seçim süreci ve çoğulculuk, hükümetin fonksiyonları, siyasi katılım, siyasi kültür ve özgürlükler

savunucusu olarak tanımlaması bu şüpheleri destekler görünmektedir. Laura Schneider, "Media Freedom Indices – What They Tell Us, What They Don't", *Deutshe Welle Akademie*, 2014, s. 13. Gerçekten de bakıldığında 1990'lardan itibaren Freedom House çalışmaları ile Amerika'nın dış politika stratejileri arasında bir uyumun olduğu göze çarpmaktadır. Herman ve Chomsky bu olguya koşut olarak, ABD'nin çıkarlarına karşı hükümetlerin bulunduğu devletleri aşırı derecede eleştirirken ABD çıkarlarını destekleyen rejimlere gereğinden fazla sempati duymakla eleştirdikleri örgütün Amerikan Hükümeti tarafından kullanılan bir çeşit tepki üretme makinesi olduğunu iddia etmektedirler. Edward S. Herman ve Noam Chomsky, *Rızanın İmalatı Kitle Medyasının Ekonomi Politiği*, çev., Ender Abadoğlu, İstanbul: BGST Yayınları, 2012, s. 96-98.

[160] Freedom House, "Freedom in the World Research Methodology", erişim 15 Ağustos, 2021, https://freedomhouse.org/reports/freedom-world/freedom-world-research-methodology.

[161] Kendisini siyasi, edebi, genel ve sürekli bir gazete olarak tanımlayan The Economist dergisi 1843 yılından bu yana pek çok ülkede haftalık olarak yayınlanmaktadır. The Economist, "About Us", erişim 8 Temmuz, 2022, https://www.economistgroup.com/about-us. Serbest piyasa, uluslararası ekonomik ve politik işbirliği ve hükümetin özellikle ekonomide minimum müdahalesi gibi liberal fikirlere bağlılığını vurgulayan dergi paradoksal olarak siyasette Ronald Reagan ve Margaret Thatcher gibi muhafazakâr isimlerin yanı sıra Vietnam veya Irak işgali gibi yakın tarihin dramatik şiddet olaylarını desteklemiştir. Gürcan Papatya, "Dergi Kapakları Stratejibilim İzleği Olabilir mi?: The Economist Dergisi'ne dair Bir Çözümleme Denemesi", *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8/1 (2022), s. 15. Ayrıca derginin isimsiz yazılar ile doğrudan doğruya bazı siyasi partileri hedef göstermesi ve hatta bunların rakiplerine oy istemesi (Bkz. The Economist, "One For The Opposition", erişim 8 Temmuz, 2022, https://www.economist.com/leaders/2011/06/02/one-for-the-opposition.) gibi politikaları tarafsızlığına net bir şekilde gölge düşürmektedir. Bu kafa karıştırıcı görünüm çerçevesinde derginin Demokrasi Endeksi raporlarında kimlik, sayı, uyruk ve hatta uzmanlık alanlarını açıklamadığı kişilerin anket sorularına verdikleri yanıtlar sonucu yapılan ülkelerin demokrasi ölçümü ve sıralamasına duyulan güveni de bir hayli sarsmaktadır. Peter Tasker, "The Flawed 'Science' Behind Democracy Rankings", erişim 8 Temmuz, 2022, https://asia.nikkei.com/NAR/Articles/Peter-Tasker-The-flawed-science-behind-democracy-rankings.

olmak üzere beş kategoriden oluşmaktadır. Bu beş kategori endeksinin ortalaması alınarak genel puanı hesaplanan ülkenin rejim tipi sınıflandırılmaktadır.[162] Bu rejimler:

- Tam Demokrasiler, sadece özgürlüklere saygı duyulmakla kalmayıp demokrasi ilkelerinin gelişmesini sağlayan bir siyasi kültürün mevcut olduğu ülkelerdir. Bunlar ayrıca devlet güçlerinin kontrol ve denge sistemine bağlı olduğu, kararları uygulanan bağımsız bir yargıya sahip, çok çeşitli ve tarafsız medyanın mevcut olduğu ülkeler olup demokratik işleyişlerinde çok az sorunları vardır.
- Kusurlu Demokrasiler, seçimlerin adil ve özgür olduğu, temel hak ve özgürlüklerin bulunmasına rağmen basın özgürlüğüne müdahale, muhalefetin kısmen baskı altında olması gibi sorunların yaşandığı ülkelerdir. Bu ülkelerde, az gelişmiş siyasi kültür, düşük siyasi katılım ve kimi yönetişim hataları gibi önemli sorunlar gözlenmektedir.
- Hibrit Rejimler, seçim hilelerinin sıklıkla yapıldığı, siyasi muhalefet ve medyanın hükümet tarafından baskı altına alındığı, hukuk sisteminin sağlıklı işlemediği, az gelişmiş siyasi kültür ve düşük siyasi katılımın olduğu sistemlerdir.
- Otoriter Rejimler, çoğulculuğun olmadığı ya da ciddi olarak sınırlandırıldığı sistemlerdir. Bu ülkeler genellikle mutlak monarşi veya diktatörlüklerdir. Kimi demokratik kurumlara sahip olsalar da bunların önemli bir etkileri yoktur. Hak ve özgürlükler ciddi olarak kısıtlanır ve suiistimale uğrar. Eğer seçimler yapılıyorsa serbest ve adil değildir. Medyada çok seslilik yoktur, mevcut medya organları hükümete veya onlarla işbirliği yapan gruplara aittir. Yargı bağımsızlığı yoktur. Her türlü eleştirinin bastırılması ve sansür olağan hale gelmiştir.[163]

Derginin 2020 yılı için yayınladığı rapora göre dünya üzerinde 23 ülke tam demokrasi standardında bulunmaktadır. Bu sayı mevcut ülkelerin % 13,8'i olurken toplam insan nüfusunun % 8,4'ünü kapsamaktadır. İnsanların % 41'inin yaşadığı 52

[162] The Economist, "Democracy Index 2020 In Sickness And in Health?", erişim 15 Ağustos, 2021, s. 8, https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020.
[163] The Economist, "Democracy Index", s. 57.

ülke ise kusurlu demokrasi olarak belirlenmiştir. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 35 ülke ile insanların % 15'i hibrit rejimler statüsündeki ülkelerde yaşamaktayken 57 ülkede % 35,6'lık bir nüfus da otoriter rejimler tarafından yönetilmektedir.[164]

Dünya genelinde demokrasi ve politik eşitlik-özgürlük seviyelerinin ölçümü için Polity Demokrasi Endeksi, Freedom House Endeksi gibi farklı araştırmalar da bulunsa da The Economist dergisinin hazırladığı Demokrasi Endeksi çalışması diğerlerine nazaran en kapsamlı, en çok atıf yapılan, alanında yetkinliği uluslararası seviyede kabul edilen akademisyenlerce hazırlanan çalışmadır.[165]

Demokrasi ve dolayısıyla onunla özdeş kabul edilen politik eşitliğin ölçümü için yapılan çalışmalar, en baskıcı ve eşitsizlikçi rejimlerce bile sahip çıkılan bu kavramları nesnel bir gözle değerlendirebilmek, ülkeleri birbirleriyle veya kendi geçmiş dönemleriyle kıyaslayabilmek adına önem arz etmektedir. Bu çalışmalar yüzyıllar süren tartışma ve çatışmaların ardından artık neredeyse tüm dünyada kanıksanmış bir ideal olarak politik eşitliğin pratikte ne derece uygulandığının da göstergesi olarak kabul edilebilir. Ayrıca politik eşitliğin üst seviyelerde olduğu kabul edilen ülke vatandaşlarının siyasal katılım davranışları incelenerek politik eşitliğin asıl muhataplarınca ne derece talep edildiği yolunda da fikir sahibi olunabilir.

2.4. Politik Eşitlik Talebinin Göstergesi Olarak Siyasal Katılım

Eşit haklar için tarihi süreç içerisinde çok sayıda çetin hatta kimi zaman şiddet içeren mücadeleler verilmiştir. Modern liberal demokrasi düşüncesi de bu sürecin günümüzde vardığı son nokta olarak bitmeyen mücadelenin nihai merhalesiymişçesine tazim edilmektedir. O halde politik eşitlik adına geçmişin zafer anlatıları gerçekten başarılı olmuş mudur yoksa modern insanın politikadan tamamen soyutlanmasıyla mı sonuçlanmıştır? Peki, modern demokrasi ile söz konusu mücadele dönemi bitmiş midir? Antik çağların halk ayaklanmalarından Magna Carta'ya, Fransız İhtilali'nden Gandhi'nin tuz yürüyüşüne kadar eşitlik talebi uğruna girişilen eylemlerin çağdaş demokrasiler içerisinde karşılığı olabilir mi? İnsanların politik

[164] The Economist, "Democracy Index", s. 3.
[165] Senem Kurt Topuz, "Ülkelerin Küreselleşme Demokrasi ve Ekonomik Büyüklük Göstergeleri ile Cinsiyet Temelli Gelişme Endeksi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi,* 18/3 (2016), s. 786.

eşitlik talepleri ve bu amaca yönelik edimleri devam etmekte midir? Günümüze kadar türlü zorluklarla kazanılmış olan haklar, muhatabı olan toplum üyeleri tarafından hangi oranda ve ne kadar bilinçli şekilde kullanılmaktadır? Bu ve benzeri soruların yanıtlarını bulmak adına modern dönemde siyasal katılım olgusunun anlamının ve onu etkileyen sosyoekonomik faktörlerin üzerinde durulması oldukça yerinde olacaktır. Politik katılım hususu, politik eşitlik talebinin göstergesi olarak ele alındığında tarih boyunca teorik ve pratik olarak verilen tüm mücadelelere olduğu gibi bu çalışmaya da anlam katma gibi bir nitelik kazanması bakımından ayrı bir öneme sahip olup bu nedenle diğer başlıklara oranla daha geniş yer ayrılmıştır.

Politik katılım, vatandaşların mevcut politik sisteme karşı durumlarını, tutum ve davranışlarını tanımlayan bir kavram olarak ifade edilebilir. Katılım, sadece sandığa giderek oy vermekten ibaret olmayıp basit, yüzeysel bir ilgiden yoğun bir eyleme kadar çok geniş bir yelpazede yer alan tüm davranış ve faaliyet alanını kapsamaktadır.[166] Siyasal olayları takip etmek, bilgi almak, politik eylemlerde bulunmak, oy vermek, yönetime aday olmak, politik karar mekanizmalarına etki etmeye çalışmak gibi bireylerin politik sistemle ilgili tüm ilişkileri[167] bu bağlamda değerlendirilmektedir.

Nie, Verba ve Converse, siyasal katılımı "vatandaşların hükümet yetkililerinin seçimini ve onların yaptıkları işleri doğrudan veya dolaylı olarak etkilemek amacıyla giriştikleri yasal eylemler" olarak tanımlamaktadır. Talaslı ise demokrasinin özü olarak gördüğü siyasal katılımı seçimlerde oy kullanmak, yönetimde görev almak, kampanyalarda çalışmak, siyasal tartışmalara katılmak, siyasilerle ilişki kurmak gibi çeşitli etkinlikler şeklinde görmektedir. [168] Kalaycıoğlu için de bu kavram bireylerin özgür iradeleriyle, siyasi otoritelerin aldıkları kararlara etki etmek, alınacak kararın içeriğini belirlemek adına çalışmak ya da alınmış olan kararların uygulanmaması, durdurulması, değiştirilmesi veya tamamen kaldırılması için yaptıkları tüm işleri karşılamaktadır.[169] Özbudun diğerlerinden farklı olarak yasal meşruiyet dairesi dışında

[166] Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2006, s. 144.
[167] Muhammet Örtlek ve Serhat Tekelioğlu, "Türkiye'de Siyaset ve Kadın", *Sosyal ve Beşeri Bilimler*, 5/2 (2013), s. 279.
[168] Fatih İzmir, "Demokrasi ve Siyasi Katılım İlişkisi", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 8 (2020), s. 278.
[169] Ersin Kalaycıoğlu, Siyasal Katılmanın Anatomisi, erişim 18 Ağustos, 2021, https://bilimakademisi.org/siyasal-katilmanin-anatomisi-ersin-kalaycioglu/

kalan eylemleri de tanımına dâhil etmektedir. Ona göre siyasal katılım, "vatandaşların, merkezi veya yöresel devlet organlarının personelini yahut kararlarını etkilemek üzere kendilerince ya da başkalarınca tasarlanmış, hukuki veya hukuk dışı, başarılı veya başarısız eylemlere girişmeleri"dir.[170] Cem Eroğlu, kavramın içeriği ve konuya yaklaşımları farklı olsa da siyasal katılımı tanımlama gayretindeki yazarların ortak noktasının katılmayı, "yönetilenlerin yönetimde söz sahibi olmaları biçiminde anlamaları"[171] olduğunu söylemektedir.

Kuşkusuz toplum içerisindeki tüm bireyler siyasal olaylara karşı aynı merak ve ilgiyi duymazlar. Kimileri siyasete tamamen kayıtsız kalarak apolitik bir duruş sergileyebilirken kimileri de onu tüm hayatlarının merkezine koyabilmektedirler. Robert Dahl, bireylerin siyasal katılım derecelerini sınıflandırarak bunları dört boyutta incelemektedir. Bunlardan *ilgi*, siyasal olayları izleme, haberdar olma durumunu; *önemseme***,** siyasal olayları ve siyasete önem vermeyi; *bilgi***,** olay ve sorunları araştırarak bilgi sahibi olma durumunu ve *eylem* de siyasete aktif olarak katılımı ifade eder.[172] Bu dört boyut birbiri ile doğrudan ilgilidir. Her aşama kendisinden önce gelen boyutu da kapsayarak bir sonrakine imkân sağlamaktadır. Yani politik eylem için bilgi, bilgi için önemseme ve önemseme için de ilgi elzemdir.

Nie ve Verba da siyasal katılımı bireyler üzerinden sınıflandırarak katılımın 6 boyutta gerçekleşebileceğini dile getirmişlerdir:

- Siyasal sürece hiç katılmayanlar: Siyasetle neredeyse hiç ilgilenmeyen, seçimlerde oy vermekten dahi kaçınarak tam anlamıyla pasif bir pozisyon alan apolitik kişilerdir.
- Salt oy kullananlar: Seçimlerde oy verme dışında siyasete tamamen ilgisiz olan bireylerdir. Bu boyut toplum içerisinde oldukça geniş bir kitlenin davranışına karşılık gelmektedir.
- Sınırlı katılımcılar: Oy kullanmanın dışında ayrıca genellikle kendilerini ilgilendiren sorunlar hakkında yetkililerle ilişki içerisine giren kişilerdir.

[170] Ergun Özbudun, *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975, s. 1.
[171] Cem Eroğul, *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı*, Ankara: İmge Kitabevi, 1999, s. 17.
[172] Robert Dahl, *Modern Political Analysis*, New Jersey: Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1963, s. 57.

- Topluluk düzeyinde katılımcılar: Toplumsal sorunların çözümü adına kimi zaman bireysel fakat daha çok gruplar, örgütler düzeyinde eylemlerde bulunarak siyasi süreci etkilemeye çalışan kişilerdir.
- Kampanyacılar: Seçim çalışmalarında görev alan vatandaşlardır.
- Aktif görev alanlar: Diğer faaliyetlerin yanı sıra siyasi partilere üye olarak her türlü politik faaliyette bulunan kişilerdir.[173]

Milbrath ise siyasi katılımın boyutlarını bireyler yerine faaliyetler üzerinden sınıflandırmıştır.[174] En düşük yoğunluklu katılımdan üst düzey katılıma doğru hiyerarşik olarak 3 kategoriye ayrılan faaliyetler vatandaşların da siyasal katılım derecesini belirler. En alt seviyede siyasi tartışmalara katılmak, bir partinin rozet, bayrak veya çıkartma gibi sembollerini taşımak, oy kullanmak, başkalarının belli bir parti, aday veya görüşü desteklemelerini sağlamak için ikna çabalarına girmek gibi gözlemci/izleyici/sempatizan faaliyetler yer almaktadır. Bir sonraki seviyede siyasal toplantılara, mitinglere katılmak, zaman zaman parti veya adaylara maddi yardımda bulunmak, siyasi liderlerle iletişimde olmak gibi geçiş eylemleri yer alır. Bu aşamada bireyin siyasal örgütün etkin üyesi olma anlamında militanlaşması söz konusuyken politik eylemler aktif katılımdan ziyade destekleme niteliği taşımaktadır. Son olarak en üst seviyede yer alan gladyatör faaliyetler; bir siyasi partiye aktif üye olmak, seçim kampanyalarında aktif görev almak, parti yönetim kademelerinde görev almak, seçimlerde siyasi organlar için aday olmak gibi siyasal yaşamın en aktif eylemlerini kapsamaktadır.

Bireylerin siyasal katılım boyutunu etkileyen pek çok farklı etmen bulunabilmektedir. Her toplumda ve onu oluşturan daha küçük gruplarda hatta birey bazında farklı etmenler olabilse de genel olarak sosyo-ekonomik, kültürel, çevresel, biyolojik, psikolojik, politik etmenler sayılabilir. Bunlar içinde de en çok -kısmen birbiriyle de ilgili olan- cinsiyet, eğitim, meslek, gelir durumu gibi sosyo-ekonomik faktörler diğerlerine oranla daha fazla belirleyicidir.[175] Kimi yazarlar sosyo-ekonomik

[173] Sidney Verba ve Norman H. Nie, *Participation in America Political Democracy and Social Equality*, New York: Harper & Row, 1972, s. 85-87.
[174] Mehmet Akif Çukurçayır, *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*, Ankara: Yargı Yayınevi, 2000, s. 58.
[175] Mehmet Aslan ve Gazanfer Kaya, "1980 Sonrası Türkiye'de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları", *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5/1 (2004), s. 215.

özelliklerin daha iyi durumda olmasının yurttaşlarda daha fazla toplumsal duyarlılık ve siyasal etkinlik duygusuna neden olarak siyasal katılıma ilgiyi ve katılım davranışını da aynı derecede artırdığını iddia etmektedirler.[176]

Vatandaşların siyasal katılımını etkileyen sosyo-ekonomik faktörlerden biri toplumsal cinsiyet algısıdır. Dünya genelinde kadınlar çağlar boyunca eğitimden yoksun bırakılmaları, geleneksel yaşam biçimleri ve değer yargıları, kanuni engeller gibi nedenlerle vatandaşı oldukları ülkelerin yönetimine katılamamışlardır. Her ne kadar kadın hakları hareketleri modern dönemde pek çok kazanım elde edebilmiş olsa da özellikle siyasal katılım konusunda kadınların erkeklerle eşit seviyeye geldiği söylenemez.[177] Geleneksel olarak kadınlara ev içi yani özel alanda (oikos) tanımlanan annelik, yuva kurma, evi idare etme gibi görevler onların kamusal alanda (polis) eğitim, meslek edinme, gelir elde etme gibi niteliklere daha az sahip olmalarına neden olmaktadır. Kalaycıoğlu[178], bu nedenle yani erkeklere nazaran daha düşük sosyo-ekonomik özelliklere sahip olmaları nedeniyle kadınların siyasal ilgi ve katılımının da yetersiz kaldığını söylemektedir. Benzer şekilde Tatar[179] da tüm toplumlarda kadın ile erkeğe biçilen farklı roller bulunduğunu ve bunun da siyasal katılım davranışında belirleyici olduğunu savunmaktadır. Ona göre de kadının eve yönelik, erkeğin ise kamusal alana yönelik rolleri nedeniyle erkekler kadınlara göre siyasal faaliyetlere daha yüksek katılım sergilemektedir. Acar-Savran[180] için ise kadınların siyasal yaşama katılım ve temsil sorunlarının temeli yurttaşlık tanımlamalarına tam olarak dâhil olamamaları veya erkeklerle eşit yurttaş olamamalarında yatmaktadır. Oikos içerisinde kölelerle birlikte maddi üretim ve insan üretimi vazifelerini gören kadınlar, poliste yurttaş olduklarında bile anne/eş kimlikleri erkeklerle eşit yurttaş kabul edilmeleri önünde engel olarak görülmektedir. Kadın ve erkeğin kamusal alandaki asimetrik var oluşları eğitim, iş gücü ve siyasal hayata katılım gibi konularda modern dönemde de devam etmektedir.

---

[176] Özbudun, *Türkiye'de Sosyal Değişme,* s. 8.; Samuel P. Huntington ve Jorge I. Domingez, *Siyasal Gelişme,* çev., Ergun Özbudun, Ankara: Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1975, s. 45.
[177] Semra Gökçimen, "Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi", *Yasama Dergisi*, 10 (2008), s. 6-7.
[178] Ersin Kalaycıoğlu, "Türkiye'de Siyasal Katılma ve Siyasal Kültür", *Türkiye'de Siyasal Yaşam: Dün, Bugün, Yarın*, der., Mehmet Kabasakal, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 196.
[179] Taner Tatar, *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul: Turan Yayıncılık, 1997, s. 128-129.
[180] Gülnur Acar-Savran, "Özel/Kamusal, Yerel/Evrensel: İkilikleri Aşan Bir Feminizme Doğru", *Praksis*, 8 (2002), s. 257-267.

Siyasal katılım düzeyini etkileyen faktörlerden biri de bireylerin ait oldukları yaş gruplarıdır. Farklı yaşlarda bulunan vatandaşlar siyasete de birbirlerinden farklı seviye ve çeşitlilikte katılım sergilemektedirler. Her yaş grubunun, edindikleri yaşam tecrübelerinde ve hayat tarzlarındaki farklılıkların onların düşünsel yapılarında ve dünya görüşlerinde farklılaşmaya yol açması bu durumun nedeni olarak görülmektedir.[181] Yapılan farklı çalışmalarda özellikle orta yaş grubundaki vatandaşların siyasete yönelik ilgi, bilgi ve katılım yönünden diğer yaş gruplarına göre daha üst seviyelerde bulundukları tespit edilmiştir.[182]

Ahmet N. Yücekök de yaş gruplarına göre siyasi katılım davranışlarındaki farklılığa dikkat çekmiştir. Yücekök'e göre;

> "Gençler genellikle siyasal katılmaya nisbeten az katılırlar. Norm ve örgütlere ilgisizdirler. Yaşlılara nazaran iş arama nedenleriyle daha fazla yer değiştirir, seyahat ederler. Bu yüzden çevre hissi yoktur. Mahalli yaşantının sıcaklığından, yüz yüze temasından nispeten yoksundurlar. Gelirleri daha henüz düşüktür. Ev, bark kurmamışlarsa koruyacakları mülkleri, çıkarları da pek yoktur. Bu yüzden katılmaları düşük olur. Ama orta yaşlı bir adam genellikle yerleşmiş, belli bir statü ve mesleğe kavuşmuş adamdır. Dolayısı ile koruyacağı çok şey vardır, toplumda. Bu nedenle orta yaşlarda siyasal katılma artacaktır. Her tabakanın, etnik grubun, ırk topluluklarının içinde ayrı ayrı yaş gruplarının siyasal davranışı arasında büyük farklar vardır. Yaşlılar emeklilikleri dolayısı ile iktisadi buhranlardan daha fazla etkilenirler. Diğer kişilerle olan temas eksikliği, soyutlanmış olmaları, onları batı ülkelerinde sol akımları daha fazla benimsemeye götürmüştür."[183]

Öte yandan günümüzde gençlerin hayatlarındaki risk ve belirsizliklerin artış gösterdiği göze çarpmaktadır. Kendilerinden önceki kuşaklara nazaran siyasetle uğraşabilmek için daha az vakit bulabilen gençler için siyasetin doğası da tüketime dayalı bir modele doğru evrilmektedir. Onlar geleneksel siyasi eylemlere karşı ilgisiz kalırken daha çok yerel, katılımcı ve aciliyeti olan konularla ilgilenmektedirler.[184] Bu ilgileri kimi zaman aşırı boyutlara da varabilmektedir. Çoğunlukla henüz

---

[181] Tatar, *Siyaset Sosyolojisi,* s. 123.

[182] Kürşad Özkaynar, Remzi Altunışık ve Tarık Yolcu, "Facebook ve Twitter Kullanıcılarının Siyasal Katılım Eğilimlerinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi,* 5 (2017), s. 107.; Fadime Dilber, "Siyasal Katılıma Etki Eden Psikolojik Faktörler Ve Seçmen Tercihine Etkisi: Karaman Seçmenleri Üzerine Bir Alan Araştırması", *Akademik Bakış Dergisi*, 35 (2013), s. 11.

[183] Ahmet N. Yücekök, *Siyaset'in Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)*, Ankara: AÜ SBF Yayınları, 1987, s. 28.

[184] Serdar Ünal, "Düşük Maliyetli Alternatif Siyasal Katılım Biçimi: '90 Sonrası Genç Kuşağın Siyasal Kayıtsızlığı Mit Mi Gerçek Mi?", *Tesam Akademi Dergisi,* 5 (2018), s. 252.

kendilerinden başkasının sorumluluğunu almamış olan gençler diğer yaş gruplarına mensup kişilere göre daha radikal politik faaliyetlerde bulunabilmektedirler.[185] Mevcut karar ve uygulamalardan memnuniyetsizlikleri, hızlı değişim beklentileri, gelecek kaygıları, ülke yönetiminde daha görünür olma istekleri gibi etkenler gençlerin radikal tutum sergilemelerine neden olabilmektedir.

Vatandaşların eğitim düzeyi de siyasal katılımı etkileyen faktörlerden biridir. Öyle ki Eroğul, asgari bir eğitim seviyesinin olmadığı toplumlarda siyasal katılma hakkının konusunun dahi olmayacağını savunmaktadır.[186] Çünkü eğitim olmaksızın hakların bilincine varılması, savunulması ve kullanılması da mümkün olmayacaktır. Siyasal katılım ancak belli bir eğitim seviyesi ve bilinç düzeyinden sonra başlayabilir. Huntington ve Dominguez, bu yönüyle eğitimin siyasal katılımda diğer sosyoekonomik faktörlerle kıyaslanamayacak ölçüde daha fazla etkin olduğunu söylemektedirler.[187] Nitekim sosyal bilimciler arasında genel olarak yurttaşların eğitim seviyesi arttıkça katılımın da anlamlı şekilde artacağı düşüncesi yaygındır.[188] Eğitim, siyasal konulara yönelik ilgi ve bilgiyi, tartışmalara katılmayı, örgütlenme eğilimini ve siyasette etkin olma inancını artırmaktadır. Özellikle yükseköğretim, bireylerin zihinlerini açarak toplumsal sorunlara tarihsel derinlikle bakmalarını, dünyayı daha geniş bir perspektiften yorumlamalarını sağlamaktadır.[189] Ayrıca eğitimin yan getirileri olarak sosyalleşme, sözel ve bilişsel yeteneklerin gelişmesi, sosyal statü gibi maddi manevi unsurların da politik katılımı doğrudan etkilediği iddia edilebilir. Hatta Kam ve Palmer[190] yaptıkları çalışmalarında siyasal katılımı etkileyen asıl unsurun, vatandaşların eğitim seviyesi olmayıp eğitim sürecinin ortaya çıkardığı yoğun sosyalleşme olgusu olduğunu savunmaktadır. Bu araştırmaya göre üniversite eğitimi alan bireylerin, daha düşük eğitim seviyesindeki bireylerle aralarında, protesto gibi

[185] Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, s. 158.
[186] Eroğul, *Devlet Yönetimine*, s. 58.
[187] Huntington ve Dominguez, *Siyasal Gelişme*, s. 44.
[188] Tatar, *Siyaset Sosyolojisi*, s. 144.; Kapani, *Siyaset Bilimine*, s. 146.; Cemal Altan, "Eğitim-Siyasal Eğilim İlişkisi : Mersin Örneği", *CÜ İİBF Dergisi*, 12/1 (2011), s. 322-323.; Ellen Quintelier, "Differences in Political Participation between Young and Old People", *Contemporary Politics*, 13/2 (2007), s. 176.
[189] Gabriel A. Almond ve Sidney Verba, *The Civic Culture, Political Attitudes And Democracy in Five Nations*, New Jersey: Princeton University Press, 1963, s. 105.
[190] Cindy D. Kam ve Carl Palmer, "Reconsidering the Effets of Education on Political Participation", *The Journal of Politics* 70/3 (2008), s. 626-627.

görece daha radikal katılım biçimlerine yüksek oranda eğilimli olmaları dışında, bir fark bulunamamıştır.

Bireylerin eğitim düzeyleri ile sahip oldukları servet ve gelirlerin doğrudan bir ilişkisi vardır. Eğitimli kişiler daha yüksek gelir elde edebilirken, sahip olunan servet de daha iyi bir eğitim için olanak sağlamaktadır. Ayrıca vatandaşların maddi durumu, siyasi faaliyetlere harcanması gereken zaman ve masrafların karşılanmasındaki zorunluluktan dolayı politik katılım ile son derece bağlantılıdır. Bu nedenle daha yüksek gelir seviyesinde bulunanların eğitim, zaman ve harcama olanakları açısından daha iyi durumda olmaları dolayısıyla siyasal katılımda da toplumun diğer kesimlerine oranla daha etkin olacağı savunulmaktadır.[191] Yapılan araştırmalar gelir seviyesi ile katılım davranışları arasındaki korelasyonu ortaya çıkarmaktadır. Toplumun daha yüksek gelir sahibi kesimlerinde siyasal katılımın daha yüksek olduğu, düşük gelir seviyelerinde ise bu yöndeki eğilimin azaldığı ve hatta yok olabildiği tespit edilmiştir.[192]

Gelir seviyesinin siyasal katılıma etkileri konusunda karşıt görüşler de söz konusudur. Örneğin Sartori'ye göre gelirdeki artışın katılımda da artış yaratacağı fikri evrensel gerçek olmaktan öte bir Amerikan bulgusudur. Amerika'da seçimlere katılımın düşük olmasının esas nedeni siyasi kutuplaşmanın düşük olması ve siyasi partilerin yığınları harekete geçirmekteki başarısızlıklarıyken, bunlar göz ardı edilerek gelir düzeyine odaklanılmaktadır.[193] Bu yanılsama nedeniyle Sartori, katılım ve gelir düzeyi arasında olduğu kabul edilen ilişkiyi inandırıcı bulmamaktadır. Russel, Fraser ve Frey[194] de benzer şekilde gelir seviyesi ile katılım davranışı arasındaki ilişkiye karşı çıkmaktadır. Onlara göre yüksek gelir seviyesindeki bireylerin siyasi faaliyetler için harcayacakları zamanları, düşük gelirli bireylerin zamanlarına göre daha maliyetlidir. Siyasi eylemde en temel motivasyon kaynağı kişisel çıkar maksimizasyonu olduğu için gelir düzeyindeki artışın katılımda da artışa neden olması beklenmemelidir.

Kimi sosyal bilimciler ise ekonomik eşitsizliklerin, siyasal katılımın yoğunluğu üzerinde doğrudan bir etkisi olmamasına rağmen, katılımın biçiminde

[191] Deniz Baykal, *Siyasal Katılma Bir Davranış İncelemesi*, Ankara: AÜ SBF Yayınları, 1970, s. 38.
[192] Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler: Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, Ankara: İmge Kitabevi, 2010, s. 223.
[193] Sartori, *Demokrasi Teorisine*, s. 116-117.
[194] Keith P. Russell, John Fraser ve Bruno S. Frey, "Political Participation and Income Level: An Exchange", *Public Choice,* 13 (Sep., 1972), s. 115.

anlamlı bir farklılık yaratacak derecede etkili olduğunu savunmaktadırlar.[195] Bu hipoteze göre gelir seviyesinin yüksek olması oy verme, siyasi kampanyalara katılma, adaylara maddi manevi destek olma, siyasi partilere üye olma gibi geleneksel siyasi katılım biçimleri üzerinde olumlu etki yaparken; imza kampanyalarına katılma, boykot etme, grevlere katılma, politik protesto gösterilerine katılma gibi daha çok siyasi karar ve uygulamalara karşı hoşnutsuzluk belirtisi görünümündeki geleneksel olmayan siyasi katılım eğilimlerinde olumsuz etkiye sahiptir. Bu bağlamda ekonomik elitlerin geleneksel siyasetin parçası olma olasılığı daha yüksekken, mevcut statükodan memnun olunmadığının göstergesi, elitlere meydan okuyucu, görece radikal siyasi katılım yöntemlerine de düşük gelirli vatandaşlar daha meyilli olabilir.

Eğitim ve gelir ile birlikte ve bunlarla bağlantılı olarak bireyin meşgul olduğu mesleği de onun sosyal statüsünü belirleyen unsurlardan biri olarak siyasal katılıma etki etmektedir. Meslekler, bireyleri sosyal bir çevrenin parçası yaparak ortak davranış kalıplarının benimsenmesinde önemli rol oynamaktadır.[196] Üstelik tıpkı eğitim gibi meslekler de bireylerin gerek yeteneklerinde gerekse kişilik özelliklerinde olumlu ya da olumsuz yönde değişimlere neden olur. Baykal meslek unsurunun siyasal katılımı dört farklı şekilde etkilediğini ifade etmektedir:

- Meslekler bireylere politik eylemlerde kullanabilecekleri beceri ve yetenekleri kazandırabilmektedir.
- Meslekler vasıtasıyla benzer siyasi görüşlere sahip bireyler bir araya gelerek iletişim kurma olanağına sahip olabilmektedirler.
- Hükümetlerin izlediği politikalar, bazı mesleklerin menfaatlerini daha yakından ilgilendirebilmektedir.
- Kimi mesleklerin kazandırdığı roller, bu kişilerin siyasal hayata geçmesini kolaylaştırmaktadır.[197]

Bazı meslekler yaratacağı boş zaman, kazandıracağı çevre, yetenek ve dünyayı anlama/değiştirme arzusu gibi özellikler sayesinde siyasal katılımı da artırır.[198] Diğer bireylerle iletişim kurma yeteneklerini güçlendiren mesleklere sahip bireyler, politikacılarla yoğun mesai harcayan memurlar, iktidarın karar ve uygulamalarından

[195] Lorenzo Cicatiello, Salvatore Ercolano ve Guiseppe L. Gaeta, "Income Distribution And Political Participation: A Multilevel Analysis", *Empirica,* 42/2 (2015), s. 476.
[196] Tatar, *Siyaset Sosyolojisi*, s. 138.
[197] Baykal, *Siyasal Katılma*, s. 45.
[198] Yücekök, *Siyasetin Toplumsal*, s. 27.

daha çok etkilenen iş insanları gibi meslek sahipleri yüksek seviyelerde siyasal katılım göstermeye meyillidir. Yine çıkar ve baskı grupları kurarak örgütlenebilen kooperatif, sendika ve dernekleri bulunan meslekler de yoğun katılımın gözlenebildiği meslek kollarıdır.[199] Avukatlar ve serbest meslek mensupları da bu konuda ön plana çıkmaktadır.[200] Siyasal katılımın en düşük olduğu kesim ise siyasal ilgi ve bilgileri en az olup bunu da geliştirme imkânlarından yoksun olan ev kadınları, çiftçiler ve beden işçileri sayılabilir.[201]

Görüldüğü gibi farklı seviyelerde gerçekleşebilen politik katılım davranışı, politik eşitlik olgusunun toplum nezdinde ne derece talep edildiğinin tespitinde en net göstergelerden biridir. Üstelik politik katılım pek çok sosyal bilimciye göre demokratik sürecin ve dolayısıyla politik eşitliğin amacına ulaşabilmesi adına en önemli unsurdur.[202] Yönetenlerin yönetilenlerden kopmaması ve halkın halk tarafından yönetilmesi söyleminin içinin doldurulması için politik eşitlik ilkesinin verdiği hakların yaygın şekilde kullanımı sağlanmalıdır. Modern toplumlarda vatandaşların politik katılımı, demokrasilerin ulaştığı seviyeyi de göstermektedir.[203]

Politik eşitliğin yaygınlaştırılması ve demokratik ideallere yaklaşılması adına katılım davranışını olumlu veya olumsuz yönde etkileyen unsurların tespit edilerek gerekli önlem ve desteklerle iyileştirilmesi önem arz etmektedir. Aksi halde toplum üyelerinin radikal politik eylemlere yönelmesi veya tümden katılım davranışından uzaklaşmasıyla demokratik sistemin meşruiyet temelini sarsan bir olgu olarak siyasal kayıtsızlık durumunun yaygınlaşma tehlikesi ortaya çıkacaktır.

2.5. Politik Eşitliğe Karşı Umursamaz Tavır: Siyasal Kayıtsızlık

Politik eşitlik ve demokrasinin en temel hedefi Abraham Lincoln'un meşhur sözleriyle "halkın, halk tarafından, halk için yönetimi"dir. O halde bu noktada şu soru anlamlı hale gelmektedir: Bilge filozoflardan vatanperver siyasetçilere kadar hemen herkesin sözcülüğünü yapmayı pek sevdiği halkın kendisi, kendini yönetmeyi gerçekte

[199] Tatar, *Siyaset Sosyolojisi*, s. 138-139.
[200] Kışlalı, *Siyasal Sistemler,* s. 224.
[201] Baykal, *Siyasal Katılma*, s. 47.
[202] G. Bingham Powell, *Çağdaş Demokrasiler: Katılma, İstikrar, Şiddet*, çev., Mehmet Turhan, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1990, s. 17.
[203] Özbudun, *Türkiye'de Sosyal Değişme*, s. 3-4.

ne kadar istemektedir? Büyük sözler ve mücadelelerin getirmiş olduğu, bilinen insanlık tarihinin en özgür ve en geniş siyasal haklara sahip toplumları, bu hak ve özgürlüklerini kullanmaya ne kadar heveslidir? Halkın ne kadarı gerçekten toplumsal sorunların çözümünde rol almak adına gönüllü olarak siyasal faaliyetlere vakit ayırmayı istemektedir? Bu ve benzeri soruların yanıtlanabilmesi için de siyasal katılımın zıt kutbu olarak nitelenebilecek olan siyasal kayıtsızlık olgusunun incelenmesi önemlidir.

Siyasal kayıtsızlık genel olarak vatandaşların siyasal konularla ilgilenme ve bilgi sahibi olma, seçimlerde oy verme gibi demokrasinin toplumdaki tüm bireylere yüklediği siyasal ödevlere karşı kayıtsız olma durumu olarak tanımlanabilir. Siyasal kayıtsızlık, siyasal çalışmalara katılmamanın da ötesinde tüm siyasi olay ve faaliyetler ile bunlar hakkında bilgi edinmeye karşı ilgisizlik durumudur.[204] Bu durumun ortaya çıkmasında toplumsal veya bireysel nedenler yatabileceği gibi uygulanmakta olan demokratik sistemin yarattığı sorunlar da aynı sonucu doğurabilir.

Toplumların kendilerine özgü yaşama biçimleri ve değerleri, o toplumun üyesi olan bireylerin siyasal davranışlarında önemli ölçüde etkili olmaktadır. Geleneksel bağların zayıf ve bireylerin ön planda olduğu, farklılıkların saygıyla karşılandığı toplumlarda siyasal katılım da hem nitelik hem de nicelik olarak üst seviyelerde olacaktır. Oysa otoriter ve hiyerarşik değerlerin söz konusu olduğu toplumlarda siyasal katılım seviyesinin düşük olması beklenmektedir. Çoğulcu anlayışın hâkim olduğu kültürel özelliklere sahip toplumlar demokrasi ve siyasal katılımı artırırken, monist görüşlere bağlı geleneksel toplumlar siyasal kayıtsızlığı güçlendirmektedir.[205]

Yakın dönemlerde, çoğulcu gruba dâhil sayabileceğimiz Batı demokrasilerinde de vatandaşların ciddi bir kısmının siyasetle ilgili konulara karşı genel olarak ilgisizleşmeye başladığından söz edilmektedir. Hem demokrasi anlamında hem de ekonomik olarak son derece gelişmiş olan söz konusu ülkelerde ideolojilerin eski önemini kaybederek siyasi partilerin dünya görüşleri ve söylemlerinin birbirine yaklaşması[206], siyasi çatışmaların eskisi kadar şiddetli

[204] Dwight G. Dean, "Powerlessness and Political Apathy", *Social Science*, 40/4 (1965), s. 209.
[205] Banu Hülür, "Siyasal Kayıtsızlık ve Medya", *SBARD*, 26/2 (2015), s. 44.
[206] Daniel Bell, *İdeolojinin Sonu Ellilerdeki Siyasi Fikirlerin Tükenişine Dair*, çev., Volkan Hacıoğlu, Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013, s. 431-446.

yaşanmaması, seçimlere katılım oranlarının düşmesi gibi belirtiler bu düşüncenin dayanak noktasını oluşturmaktadır. En gelişmiş demokrasilerde ortaya çıkan siyasetten uzaklaşma eğiliminin altında yatan en önemli sebebin bu toplumların genel refah seviyesindeki yükselme olduğu iddia edilmektedir.[207] Bu düşünceye göre bireyler maddi olarak zenginleştikçe (kendi özgürlüklerine yönelik bir tehdit hissetmedikçe) politikadan uzaklaşmaktadırlar. Özellikle refah devleti anlayışı ile ülke zenginliklerinden toplumun genelinin faydalandırılması ve gelir adaleti konusunda gerçekleştirilen ilerlemeler bu duruma katkıda bulunmaktadır. Ayrıca çağımızın modern toplumlarında siyasetin çözmesi gereken sorunların geçmişe kıyasla çok daha sofistike ve teknik hale gelmesinin de siyasal kayıtsızlığı getirdiği söylenebilir. Vatandaşlar kendi bilgi ve anlayışlarının ötesinde görerek korkuya kapıldıkları sorunların çözümünü teknokratlara bırakma eğilimi göstermektedirler.[208] Bu durum da sade vatandaşların zorunlu olarak siyasetten uzaklaşmasına yol açabilmektedir.

Halkın siyasetten uzaklaşmasına sebep olan etkenlerden biri de uygulanmakta olan demokrasi türüdür. Geniş coğrafi topraklar üzerinde büyük nüfuslara sahip devletlerde tüm halkın bir araya gelerek karar almasının imkânsızlığı, halk içinden temsilciler seçilerek yönetimi de o kişilere bırakma zorunluluğunu getirmiştir. Bu zorunluluk neticesinde ortaya çıkan temsili demokrasi, doğası gereği politik kayıtsızlığa zemin hazırlamaktadır. Bu sistemin gereği olarak karar alma süreçlerinde doğrudan etkin olamayan halk, kendi sorunlarına karşı ilgisiz ve hatta kimi zaman bilgisiz kalabilmektedir. Sorumluluğun temsilcilere yüklenmesi siyasal kayıtsızlığın yaratacağı vicdani rahatsızlığı giderebilmektedir. Ek olarak vulgar bir demokrasi anlayışı olan çoğunlukçu demokrasilerde, yüzde 51'in karşısındaki 49'un görüş ve eğilimlerinin ya çok az dikkate alınması ya da hiç alınmaması nedeniyle azınlıkta kalan kesimlerin siyasal kayıtsızlığa yönelmeleri ihtimali yüksektir. Bu kişilerin, kendi iradelerinin hiçbir etkisinin olmadığı düşüncesini kanıksamaları ve sistem içerisinde kendilerine yer bulamayarak yabancılaşmaları siyasal kayıtsızlığın önde gelen nedenlerindendir. Buna karşılık ironik olarak kararlarda etkili olan çoğunluk içerisinde de gelişmelerden hoşnutluk duyan kişiler kayıtsızlığa yönelebilmektedir.

[207] Kapani, *Politika Bilimine*, s. 148.
[208] Kapani, *Politika Bilimine*, s. 149.

Her şeyin yolunda gittiği inancı ile kendilerine bir görev düşmediği düşüncesi bireyleri siyasal katılıma karşı ilgisizleştirebilmektedir.[209]

En köklü ve örnek demokrasilerde dahi demokrasinin öngördüğü katılımcı bireyler toplumun ancak çok küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Söz konusu ülkelerde "etkin yurttaş"[210] olarak kabul edilebilecek bireylerin en iyi ihtimalde dahi % 10'u geçmeyeceğini söyleyen Eroğul için halkın büyük çoğunluğu kamusal işlerden ve politikadan uzak kalmayı tercih etmektedirler.[211] Ona göre politikaya karşı ilgisizlik besleyen dört tip yurttaş ve bunlara özgü ilgisizlik tipleri vardır.[212] Bunlardan ilki, toplumsal işleri tamamen kendileri dışında gören bireylerdir. Bunlar için devlet işleri tamamen kendi ilgi alanları dışındadır. Devlete karşıtlık veya yandaşlıkları söz konusu olmayan bu kişiler için vatandaşlık ödevleri, salt dışsal bir zorunluluktur. Vergisini ceza yememek için verir fakat onun nasıl harcandığı ile ilgilenmezler. Kamusal iş ve yükümlülüklerden ancak zorunlu olanlara uyar, gönüllü olmak akıllarından dahi geçmez. İkinci ilgisiz yurttaş tipi, henüz ilgisi uyanmadığı için ilgisiz olanlardır. Bu kişiler, gündelik koşuşturmalardan ve görece hedonist yaşam tarzından dolayı ilgisiz dururlar. Eroğul'un deyişiyle bu kişiler; "maç seyreder, müzik dinler; sıkıcı bulduğu için haberler başlayınca televizyonu kapar." Bu tür bireyler genellikle kendilerini doğrudan ve derinden etkileyen olaylara maruz kalırlarsa birden bilinçlenirler. Söz konusu olay hakkında bilgi almaya, fikir yürütmeye hatta belki de eylemlere katılmaya başlarlar. Fakat onları etkileyen önemli olay ortadan kalkınca eski durumlarına geri dönerler. Dünyaları tekrar sadece kendi hayatlarından ibaret hale gelir. Bu kişilerin ilgisizlikleri bilinçsizdir. Gelişmiş ülkelerdeki ilgisiz kitlelerin çoğu bu kategoridedir. Üçüncü olarak kimi vatandaşlar, devletin idaresinden genel olarak memnun oldukları için ilgisizdir. Onlar için kamu ile özel işler birbirinden tamamen ayrıdır. Kamu işleri özel uğraş isteyen bir alandır. Yük olarak gördükleri bu tür işlerle kendileri ilgilenmek istemez, bunları başkasının yapmasından memnuniyet duyarlar. Burada bahsi geçen 2 ve 3. tip vatandaşlar depolitizasyon çabalarının yaratmayı amaçladığı vatandaş tipidir.

---

[209] Hülür, "Siyasal Kayıtsızlık", s. 48-51.

[210] Eroğul için "etkin yurttaş", doğrudan parti veya seçim çalışmalarında görev alan, çeşitli örgütlere maddi yardımda bulunan, kamusal sorunlarla ilgili olarak yetkililerle ilişki kuran, ortak sorunların çözümü için örgütlenen ve benzeri eylemlerde bulunan kişilerdir. Bkz. Eroğul, *Devlet Yönetimine*, s. 192.

[211] Eroğul, *Devlet Yönetimine*, s. 241.

[212] Eroğul, *Devlet Yönetimine*, s. 241-244.

Cunta yönetimleri, darbeciler ve jakoben zihniyete sahip siyasetçiler için makbul olan bu tiplere uyan vatandaşlardır. Son olarak diğerlerinden epey farklı olarak kamu işlerinin öneminin tamamen farkında olup da kendisine sistem tarafından hiçbir olumlu katılma olanağı bırakmadığına inanan kişiler vardır. Bunlar adeta sisteme ve devlete küskün, siyasi katılımı bile bile reddeden kesimdir. Aslında bu kişilerin ilgisizliği bir çeşit protestodur.

Günümüz demokratik toplumlarında pek çok birey, politik katılımın sadece araçsal önemi olduğu, siyaset açısından merkezi bir öneme sahip olmadığı düşüncesine sahiptir. Politikanın yozlaştığı, politikacıların güven vermediği ve toplumsal kararların demokratik yöntem olarak siyasal katılımdan çok, yoğun şekilde iktidarın gücü, ekonomik elitler ve medya tarafından alındığı yönündeki inançlar bu kişileri siyasal hayata karşı kayıtsızlığa sürüklemektedir. Toplum içerisinde azımsanmayacak bir oranda bulunan bu kesim kimi zaman politika ile en düşük seviyede dahi ilgilenmezken genellikle sadece oy kullanmakta fakat kime, neye, ne amaçla oy verdiklerinden dahi haberi olmayan kitleleri oluşturmaktadır.[213] Bu durum demokrasinin en temel argümanları olan politik eşitlik, tüm halkın yönetimde söz sahibi olması gibi unsurların sadece teoride kalmasına neden olmakta, siyasetle sadece küçük bir azınlığın ilgilenmesi çok seslilik ve fikir çeşitliliğini kısıtlayarak demokrasinin gelişmesini engellemektedir. Çoğu zaman halkın bu tutumu kendi meşruiyetlerinin kaynağı olarak seçim sandığını demokrasi ile özdeşleştirmeye çalışan siyasetçiler açısından da istenen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmiş demokrasilerde ise politik kayıtsızlık ve seçimlere katılımdaki düşüş meşruiyet tartışmalarını beraberinde getirmektedir.

Politik kayıtsızlığın her geçen gün yaygınlaştığı iddialarına karşı çıkan Kapani'ye[214] göre siyasal katılımın tek bir boyutu olarak oy verme oranlarının düşüklüğü sadece geçici ve kısa dönemlidir. Seçimlere katılım zaman içinde iniş ve çıkışlar göstermektedir ve uzun süreli bir düşüşten söz etmek mümkün değildir. Dikkatli şekilde bakıldığında görülecektir ki siyasete yönelik ilgi geçmiş kuşaklara oranla azalmanın aksine artış eğilimindedir. Politikaya karşı ilgisizliğin arttığı yanılgısının kökeninde yatan neden katılım yöntemlerinde görülen farklılaşmadır.

[213] Hülür, "Siyasal Kayıtsızlık", s. 45.
[214] Kapani, *Politika Bilimine*, s. 149-150.

Klasik katılım yöntemlerini yetersiz ve etkisiz bulan yeni kuşaklar daha çok sokak gösterileri, protesto hareketleri, büyük yürüyüşler gibi yöntemlerle seslerini duyurmayı tercih etmektedirler. Kapani değişim içindeki dünya düzeninde, sınıf çatışmalarının tekrar artma eğilimine girdiği, partiler arasındaki ideolojik farklılıkların da tekrar ayrılıkları şiddetlendirecek ölçülere varmaya başladığı düşüncesindedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. POLİTİK EŞİTLİĞİN SORGULANMASI VE DEMOKRASİ ELEŞTİRİLERİ

Modern dönemde demokrasi, makbul yönetim sistemi haline gelirken, hâlihazırda kurumsallaşmış demokrasiler de sosyal, kültürel, ekonomik vb. yönlerden ortaya koydukları performans açısından eleştirilere konu olmuştur. Demokrasinin vaat etmiş olduğu eşit, özgür ve refah içindeki toplum idealinin yakınına bile yaklaşılmadığı iddiasındaki kimi düşünürler sorunun kaynağının politik eşitliğin yeterince gerçekleştirilememesinde görürken kimi düşünürler de asıl sorunun politik eşitlik ve demokrasi olgularının kendisinde olduğunu savunmaktadırlar. Bu bölümde modern demokrasiye yönelik eleştirilerini *daha fazla demokrasi* adına yönelten radikal demokratlar ile politik eşitliğin zararlarını ortaya koymaya çalışan bazı liberteryen düşünürlerin fikirleri incelenecektir.

3.1. Modern Liberal Demokrasilerin "Radikal" Eleştirisi: Müzakereci ve Çatışmacı Demokrasi Teorileri

Demokrasi ve politik eşitlik konularındaki modern tartışmaların önemli bir kısmını temsili liberal demokrasilere yöneltilen eleştiriler oluşturmaktadır. Bu bağlamda post modern dönemde ortaya çıkmış olan radikal demokrasi düşüncesi, liberal temsili demokrasilerin devlet ve toplum ilişkilerinde derin bir meşruiyet krizi yarattığını iddia etmektedir. Krizin kökeninde liberal demokrasinin temel kavramları olan halk egemenliği ve yurttaş eşitliğinin sağlanamamış olması yatmaktadır. Bu nedenle radikal demokratlara göre eşitlik ve özgürlükle ilgili farklı kullanım alanları yaratılarak demokrasinin derinleştirilmesi gerekmektedir.

Radikal teoriye göre, liberal demokrasinin temel unsurları olan eşitlik ve özgürlük gerçekleştirilirken bunlara farklılıklar ve müzakere kavramları da eklenmelidir. Mouffe'un[215] ifade ettiği gibi radikal teori için, çoğulcu demokrasinin

[215] Chantal Mouffe, *Siyasetin Dönüşü*, çev., Fahri Bakırcı - Ali Çolak, Ankara: Epos Yayınları, 2010, s. 135.

erdemlerinin farkında olmak büyük bir başarı olsa da var olan kapitalist liberal demokrasileri, Fukuyama'nın tezinde olduğu gibi *tarihin sonu* olarak kabul etmenin demokrasi mücadelesi açısından ciddi manada bir yenilgi sayılması gerekmektedir. Demokratikleşme sürecine halen ihtiyaç duyan çok sayıda toplumsal ilişki için, solun bugünkü görevinin liberal demokratik rejimin varlığıyla uyumlu şekilde bu işin nasıl yapılacağına dair öngörülerde bulunmakta yoğunlaştığı açıktır.

Radikal demokrasi teorilerinin liberal demokrasi eleştirileri ve müzakereci-çatışmacı demokrasi teorileri ayrımına geçmeden önce, bu görüşün aşmaya çalıştığı liberal demokrasinin krizi olgusunun ele alınması gerekmektedir.

3.1.1. Liberal Demokrasinin Krizi: Eşitlik ile Özgürlük Çatışması

Baskıcı ve otoriter yönetimlerin çöküşü ve özellikle Soğuk Savaşın Batı'nın üstünlüğü ile sona ermesinin ardından *modernliğin siyasal görünümü*[216] olarak da nitelenen demokrasi, tek meşru yönetim sistemi olduğu söylemiyle tüm dünyada zaferini ilan etmiştir. Öyle ki günümüzde demokratik olmadığını iddia eden bir devlete rastlamak pek mümkün değildir. Demokrasi terimiyle kastedilen ise genellikle, modern dönemde liberalizm ve demokrasinin eklemlenmesinden oluşan liberal demokrasidir. Sartori'nin[217] vurguladığı gibi bu iki düşünce geleneğinin tarihi süreçte iç içe geçerek birleşmeleri, bunların sınırlarının belirsizleşmelerinin yanı sıra kendilerine has özelliklerin de yok olmasına neden olmuştur.

Liberal düşünce bilindiği üzere bireysel özgürlük kavramını temel alarak dünya görüşünü tamamıyla bu perspektiften inşa eder. Kutsanan edilen bir değer olan bireyin özgürlüğü, diğer tüm araç ve amaçların nedeni olan nihai amaçtır. Demokrasi ise bir toplumu oluşturan insanların eşitliği idealinden hareketle bu eşitliğin siyasal yönetime yansımasını ifade eder. Halk egemenliğinin pratik karşılığının bulunması adına eşit yurttaşların ortak kararlarının üzerinde bir güç bulunmaması gerekmektedir. Oysa liberal demokraside halk egemenliğinin, liberal teorinin müzakere edilemeyeceğini iddia ettiği bir takım insan hak ve özgürlükleri çerçevesinde sınırlandırılması meşru görülmektedir.[218] Liberal demokrasinin ontolojik temelinde yer alan bu demokratik

[216] Alain Tourain, *Demokrasi Nedir?,* çev., Olcay Kunal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015, s. 17.
[217] Sartori, *Demokrasi Teorisine*, s. 397-400.
[218] Chantal Mouffe, *Demokratik Paradoks*, çev., A. Cevdet Aşkın, Ankara: Epos Yayınları, 2009, s. 16.

paradoks, özgürlük ile eşitlik arasında bir denge sağlanması zorunluluğunu beraberinde getirmektedir.

20. yüzyıl başlarından itibaren her ne kadar politik eşitlik yolunda, özellikle genel oy ilkesinin yaygınlaşmasında, önemli adımlar atılmış olsa da özgürlük ve eşitlik arasındaki çatışmada ibrenin özgürlük kavramından yana olduğu söylenebilir. Hatta doğal bir birleşme olarak görülen liberalizm ve demokrasi eklemlenmesinin de esasında "eşit" bir birleşme olmadığı, demokrasiye hâkim olan bir liberalizmin söz konusu olduğu eleştirileri yapılmaktadır.[219] Liberalizmin, demokrasi üzerinde kurmuş olduğu bu tahakküm, politik eşitliğe zarar verdiği gibi sisteme duyulan güveni sarsmakta olan krizleri de beraberinde getirmektedir.

Liberal demokrasinin krizi denildiğinde genellikle anlaşılan, vatandaşların sistem içerisindeki temsil krizi ve bunun doğurduğu meşruiyet krizidir.[220] Modern ulus devletlerdeki nüfus ve coğrafya büyüklüğü gibi şartların mecbur kıldığı temsil sistemi, demokrasilerin gerçekten de toplumsal iradenin hayat bulduğu rejimler olduğu konusunda şüphelere yol açmaktadır. Her ne kadar seçimlerin ve temsili kurumların vatandaşlar ile yöneticiler arasında bir bağ kurduğu görülse de bu durum demokrasilerin gerçek anlamda halkın yönetimi olarak kabul edilmesine yetmemektedir.[221] Bu nedenle kimi düşünürler gerçek anlamda bir demokrasinin aslında hiçbir zaman hayata geçmediği ve muhtemelen de geçemeyeceği düşüncesindedirler. Bunlardan biri olan Sartori *halkın kendini yönetmesi* söylemini bir mit olarak görmektedir. Ona göre halkın yöneticileri değiştirecek derecede iktidar sahibi olması, kendi kendini yönetmek anlamına gelmemektedir. Zaten mevcut koşullarda kendini yönetmenin olanağı da yoktur. Demokrasilerde halk yalnızca seçim dönemlerinde ön plana çıkarken, yönetim organları ancak küçük bir azınlık grubun üyeleri arasında el değiştirmektedir. Sartori, ironik olarak demokrasilerin ancak bir aristokrasi tarafından yönetildiği zaman işlediğini savunmaktadır.[222] Sartori'nin görüşlerine koşut olarak Duverger de, "halk tarafından halk hükümeti", "ulusun, temsilcileri tarafından yönetilmesi" gibi ifadeleri aslında hiçbir anlam taşımayan fakat

[219] Sartori, *Demokrasi Teorisine*, s. 404.
[220] Eylem Özdemir, "Liberal Demokrasi Eleştirileri ve Radikal Demokrasi Teorisi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 30 (2018), s. 128.
[221] Rıfat Karakoç ve Miray Özden, "Demokrasi Anlayışında Yeni Bir Yaklaşım: Müzakereci Demokrasi", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (2020), s. 581.
[222] Sartori, *Demokrasi Teorisine*, s. 95.; Giovanni Sartori, *Demokrasi Kuramı*, çev., Deniz Baykal, Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği, s. 52.

coşku uyandırdığı için retorikte işe yarayan güzel sözler olarak görmektedir. Ona göre demokratik hükümetler de tıpkı diğer rejimlerde olduğu gibi az sayıda kişinin çoğunluğa hâkimiyetini içerdiğinden dolayı oligarşiktir.[223] En gelişmiş demokrasilerde dahi halkın yönetime katılması sadece yöneticileri seçmekten ibarettir.[224] Halkın yönetimi adını alan rejimler son tahlilde *seçimle gelen krallar*[225] ile bu kralların yetkilerinin bir kısmını paylaştığı meclisleri barındıran sınırlı monarşilerdir.

Schumpeter, mevcut demokrasilerde halkın tek rolünün yöneticilerin seçimi olmasından dolayı rejimin, halk yönetimi yerine *halk tarafından kabul edilen yönetim*[226] şeklinde adlandırılmasının daha doğru olacağı düşüncesindeyken Carl Schmitt daha da ileri giderek, gerçekte yönetim faaliyetinin ve kararların parlamentoların genel kurullarında değil –kimi zaman parlamento dışı- birtakım komitelerde görüşülerek belirlendiğini iddia etmektedir. Sorumluluğun devredilerek ortadan kaldırıldığı bu düzende tüm parlamenter sistem aslında parti ve çıkar gruplarının toplum üzerindeki hâkimiyetini gizleyen kötü bir vitrindir.[227] Zaten Schmitt'e göre demokrasi, politik eşitlik kavramını da zorunlu olarak içermez. Aksine tüm gerçek demokrasiler eşitlere eşit muamele olduğu kadar eşitsizlere de eşitsiz muamele ilkesi üzerine kurulmuştur. Heterojen olanın imhası veya elenmesi demokrasiye içkindir.[228] Schmitt'e göre;

> "...ister barbar veya uygarlaşmamış olarak adlandırılsın, ister ateist, aristokrat veya karşı-devrimci olarak, haklarından tamamen veya kısmen yoksun bırakılmış ve siyasi iktidardan uzak tutulmuş köleler ve insanlar da, şimdiye kadar genel olarak demokrasi çatısı altında yaşadı. Ne Atina'daki site demokrasisinde ne de İngiliz İmparatorluğu'nda ülke üzerinde yaşayan herkes siyasi alanda eşit haklara sahiptir. İngiliz İmparatorluğu'nda yaşayan 400 milyonun üzerindeki yerleşimcinin 300 küsur milyonu, İngiliz olmayan uyruklardır. İngiliz demokrasisinden, seçme ve seçilme hakkından ve 'genel' eşitlikten söz açılmışken

[223] Maurice Duverger, *Siyasi Partiler,* çev. Ergun Özbudun, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1974, s. 538.
[224] Maurice Duverger, *Halksız Demokrasi, ç*ev. İsmail Özüt, İstanbul: Dördüncü Yayınevi, 1969, s. 290.
[225] Maurice Duverger, *Seçimle Gelen Krallar,* çev., Necati Erkurt, İstanbul: Kelebek Yayınları, 1986, s. 39-42.
[226] John E. Elliott, "Joseph A. Schumpeter and The Theory of Democracy", *Review of Social Economy*, 52/4 (1994), s. 283.
[227] Carl Schmitt, *Parlamenter Demokrasinin Krizi,* çev., A. Emre Zeybekoğlu, Ankara: Dost Kitabevi, 2017, s. 11.
[228] Schmitt, *Parlamenter Demokrasinin*, s. 25.

> belirtilmelidir ki bu yüz milyonlarca insan şüphesiz, Atina demokrasisindeki köleler gibi görmezden gelinmektedir."[229]

Uzun yıllar farklı coğrafyalarda hâkimiyet kurmuş olan İngiliz, Fransız ve diğer güçlü devletlerin bütün sakinlerine genel ve eşit oy hakkı tanımamasına rağmen bu devletler Schmitt için yine de demokrasidir. Demokrasiler açısından eşit haklar yalnızca homojenliğin olduğu yerde söz konusu olabilir. O halde her yetişkin yurttaşın sadece insan olmasından dolayı bütün insanlarla eşit politik haklara sahip olması, demokrasiye değil liberal ideolojiye ait modern bir icattır. Liberal düşünce, homojen ve tözsel eşitlik olgusuna dayanan mevcut demokrasi anlayışının yerine bir çeşit insanlık demokrasisini koymaktadır. [230] Oysa bu tür bir demokrasi günümüzde dahi söz konusu değildir. Schmitt'e[231] göre eşitliğin ulusu aşan derecede evrenselleşmesi siyasetin de politik eşitliğin bizzat kendisinin de değer yitimine neden olacaktır.

"Schmitt ile birlikte Schmitt'e karşı"[232] düşünerek liberal demokrasiyi reddetmek yerine onu geliştirmeyi hedefleyen Chantal Mouffe'ye göre liberal demokrasi tarihinde özgürlük talepleri ile eşitlik talepleri arasındaki çatışma belirleyici unsur olmuştur. Süreç içerisinde liberal dünya görüşünün egemen hale gelmesi ile birlikte demokratik değerlerin içi boşaltılmış, eşitlik kavramı ise göz ardı edilmiştir.[233] Yine Mouffe'ye göre modern demokrasilerde çoğulculuk kavramı ayırt edici bir özellik olarak ön plana çıkarılsa da aslında söz konusu çoğulculuk anlayışı yetersizdir. Zira çoğulculuk olgusuna yapılan yoğun vurgulara rağmen amaçlanan, farklılıkların önemsiz hale getirilerek özel yaşam alanına itilmesidir.[234]

Mouffe gibi radikal demokrasi savunucuları, liberal demokrasinin eşitlik ve özgürlük ideallerini gerçekleştiremediği konusunda birleşmektedir.[235] Bu noktadan hareketle radikal demokrasi teorilerinde de mevcut demokratik anlayışın geliştirilerek eşitlik ve özgürlük ideallerine yaklaşılması amacıyla bir takım eleştiriler dile getirilmiştir.

---

[229] Schmitt, *Parlamenter Demokrasinin*, s. 26.
[230] Schmitt, *Parlamenter Demokrasinin*, s. 27.
[231] Schmitt, *Parlamenter Demokrasinin*, s. 29.; Mouffe, *Demokratik Paradoks*, s. 53.
[232] Chantal Mouffe, *Siyasal Üzerine*, Çev., Mehmet Ratip, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2010, s. 22.
[233] Chantal Mouffe, *Dünyayı Politik Düşünmek Agonistik Siyaset,* çev., Murat Bozluolcay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 144.
[234] Nihat Bulut, "Demokrasiyi İdeal Anlamına Yaklaştırma Çabası Olarak Radikal Demokrasi", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 7 (2003), s. 51.
[235] Özdemir, "Liberal Demokrasi Eleştirileri", s. 126.

Radikal demokrasi kuramcıları, modern demokrasilerde kamusal alanda olması gereken tartışma koşullarının sağlanamaması nedeniyle meşruiyet sorununun gündeme geldiği ve bunun çözümünün de ancak yurttaşlar ile yöneticiler arasında kurulacak *iletişim* ve *etkileşim* unsurlarıyla temellendirilecek alternatif bir sistemde yattığı düşüncesindedirler.[236] Yönetimde tüm vatandaşların aktif katılımını öngören alternatif bir model olarak radikal demokrasi kavramı, modern liberal demokrasilerin eksikliklerine ve aksayan yönlerine dikkat çekmektedir.[237] Bu anlayış çerçevesinde genel olarak liberal demokrasinin aksayan yönleri şu şekilde özetlenebilir:

- Liberal demokrasiler, bireyci yapıları ve vatandaşlarla arasındaki bağ nedeniyle toplum içerisinde azınlık veya güçsüz konumda bulunan grupların haklarını korumakta ve bunların yönetime katılmasında başarısız olmaktadır.
- Liberal demokrasilerde düzenli seçimler ile halkın siyasal katılımı sağlansa da vatandaşların toplumsal kararlara etkisi yok denecek kadar azdır. Seçilmiş temsilciler ile vatandaşların bakış açıları ve çıkarları birbirinden farklıdır.
- Seçimlerde oyların çoğunu alarak parlamento ve yürütme organını ele geçiren siyasi partiler, iktidar olanaklarını kullanarak azınlıkta kalan kesimlerin kimi hak ve özgürlüklerini engelleyerek eşit olmayan sonuçlar yaratmaktadır. İktidar partisi mensuplarının kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri, demokrasinin adil ve şeffaf olarak işletilmemesi demokratik kurumlara karşı güvensizlik yaratmaktadır.
- Çoğunluk yönetiminden dolayı iktidarın eşitsiz paylaşılmasının ortaya çıkardığı sorunlar sosyal dengesizliklere neden olmaktadır.
- Gerek sivil toplum gerekse politik kurumlardaki eşitsizlikler, politik karar ve uygulamalarda da tarafsızlığı zedelemektedir.

[236] Esra Şimşir, "Liberal Demokrasinin Demokratikleştirilmesinde Alternatif Usuller: Müzakereci Demokrasi Kuramları ve Sınırlılıkları", *Demokrasi Platformu,* 3/10 (2007), s. 125-126.
[237] Sefa Usta ve Abdülvahap Akıncı, "Müzakereci Demokrasilerde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü", *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi,* 8 (2012), s. 86.

- Eşit oy ilkesi mevcut haliyle çoğunluk iradesinin yönetimde söz sahibi olmasını sağlarken, çoğunluğu oluşturmayan farklı görüşlerdeki grupları politik süreçten dışlamaktadır.[238]

Tüm bu sorunların çözülerek "demokrasinin demokratikleştirilmesi" adına birden fazla radikal demokrasi teorisi geliştirilmiştir. Bunları da müzakereci ve çatışmacı demokrasi modelleri başlıkları altında kategorileştirmek mümkündür.

3.1.2. Müzakereci Demokrasi

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, liberal demokrasilerde politik eşitlik idealine ulaşılamadığı, temsil ilkesinin meşruiyet sorunlarına yol açtığı gibi iddialarla, halkın gerçek anlamda yönetime katılabilmesi ve meşruiyet sorununun çözülmesi için geliştirilen kuramlardan biri olan müzakereci demokrasi düşüncesi, demokrasi teorisinin temel kavramlarını iletişimci anlamda yeniden düzenleyerek bunların pratiğe dökülmesini amaç edinmektedir.[239] Müzakereci model, temsili ve doğrudan demokrasiden aldığı belli ilkeler ile kamusal müzakere kavramını politik ilişkilerin merkezine koyan, meşruiyetini oylamada değil rasyonel müzakere sürecinde temellendiren ve liberal demokrasiyi katılımcı bir anlayışla yeniden kurgulayan bir anlayıştır.[240] Bir diğer deyişle müzakereci demokrasi, vatandaşların her konuda bilgilerini paylaşarak toplumsal sorunlar hakkında tartışabildiği, fikirler üreterek politik süreçlere katılabildiği söylemci sosyopolitik bir sistemdir.[241]

Demokrasinin eşitlik, özgürlük gibi temel ideallerinin gerçekleştirilebilir bir zemine kavuşmasını amaçlayan müzakereci demokrasi anlayışında müzakerenin amacı kolektif eylemde bulunma arzusundan ziyade politik katılımın inşası ile toplumsal ortak aklın işletilebilmesini sağlamaktır.[242] Müzakereci demokrasi düşüncesine göre halk egemenliğinin gerçek anlamda hayata geçebilmesi ve meşruiyetin sağlanabilmesi için toplumsal kararların alınmasında temsilcilerin çoğunluğunun isteğinin olması yeterli değildir. Bunun yerine kararların ondan

---

[238] Şaban Sitembölükbaşı, "Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi", *Akdeniz İİBF Dergisi*, 10 (2005), s. 140-144; Hasan Tunç, "Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 12/1 (2008), s. 1124-1125.
[239] Sitembölükbaşı, "Liberal Demokrasinin", s. 148.
[240] Murat İnce, "Çağdaş Siyaset Felsefesinde Agonistik Politika", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2012, s. 88.
[241] Sitembölükbaşı, "Liberal Demokrasinin", s. 147.
[242] Karakoç ve Özden, "Demokrasi Anlayışında", s. 590-591.

etkilenen herkes tarafından kabul edilmesi gerekmektedir. O halde toplumu ilgilendiren kararların, tüm vatandaşların eşit ve özgür şekilde katılabildikleri, karşılıklı görüşme ve danışmaya dayalı bir müzakere süreci sonunda alınması gerekmektedir.[243] Müzakere süreci ile vatandaşlar karar almada temsil ilkesi gereği pasif ve onaylayan konumda değil doğrudan demokrasi sistemine benzer şekilde kararlara direkt olarak etki eden bir konumda bulunmaktadırlar. Böylece tüm vatandaşlar eşit olarak müzakere sürecine katılarak ortaya atılan fikirleri sorgulayabilir, kendi düşünce, ihtiyaç ve çıkarlarını ifade ederek kendi görüşlerini açıklayabilir, ikna olmadığı hususlarda itirazlarını öne sürebilirler.[244]

Seyla Benhabib, Irıs Young, Joshua Cohen gibi yazarların da savunduğu müzakereye dayanan demokrasi fikrinin temeli, Jürgen Habermas'ın 1960'lardan itibaren modern liberal demokrasilerin anayasal yapısı ile demokrasi düşüncesi arasında bir çelişki olduğu yönündeki tartışmalarına dayanmaktadır.[245] Moderniteyi henüz tamamlanmamış bir proje olarak gören Habermas'a göre, modernite, vaatleri arasında bulunan özgürlük ve demokrasiyi gerçekleştirememiştir. Çünkü modern devletin meşrulaştırdığı pazar anlayışı ve özel haklara ağırlık veren anayasal yapısı, eşitlikçi ve özgürlükçü burjuva söylemi ile uyuşmamaktadır. Bu nedenle liberalizmin özel alan anlayışının değişmesi ve vatandaşların politik katılımının artırılması gerekmektedir. [246]

Siyasi düzenlemelerin meşruiyetini toplumsal müzakerede gören Habermas, fikirlerini iletişimsel eylem teorisi üzerine inşa etmiştir. İletişimsel eylem, kamusal alanda tüm vatandaşların bir araya gelerek uzlaşma sağlayabilecekleri eylem biçimidir. İletişimsel eylem kuramı ile eşit ve özgür bireylerin birbirini anlama çabası neticesinde toplumdaki katı rasyonalizasyonun ve kutuplaşmanın önüne geçilmesi hedeflenmektedir.[247] Bu uzlaşma kültürünün de etkisiyle neticede toplumun siyasi aktörler ile birlikte karar alma süreçlerine katılması, demokrasileri ideale daha da yaklaştıracaktır.

---

[243] Gökçe Zabunoğlu, "Bir Radikal Demokrasi Teorisi Olarak Müzakereci Demokrasi", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 66/4 (2017), s. 805; Tunç, "Demokrasi Türleri", s. 1126.
[244] Sitembölükbaşı, "Liberal Demokrasinin", s. 149-150.
[245] Sezal Çınar Özkan, "Radikal Demokrasi Projesi ve Müzakereci Demokrasi", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15/30 (2017), s. 241.
[246] Özdemir, "Liberal Demokrasi", s. 130.
[247] Mümtaz Levent Akkol, "Jürgen Habermas'ın İletişimsel Eylem Kuramı ve Kamusal Alan Kavramının Analizi", *PÜ SBÜ Dergisi*, 37 (2019), s. 176

Liberal demokrasinin meşruluk krizi yaşamakta olduğunu iddia eden Benhabib için de sistem ile ilgili sorunların çözümü tüm yurttaşların katılabileceği, özgür ve kısıtlamasız bir kamusal müzakerede yatmaktadır. Ona göre müzakereci demokrasinin temelinde, sonuçların ve etkilerin herkes tarafından kabul edilmesi düşüncesi yatmaktadır. Müzakereye katılımda eşitlik ve simetri normları esas olmalı, herkes tartışma başlatma, soru sorma ve sorgulama fırsatlarına sahip olmalıdır. Herkesin müzakerenin konusunu oluşturan gündem maddesinden söylem usulünün kural ve uygulamalarına kadar sürecin her aşamasında fikir beyan etme hakkı olmalıdır.[248]

Özetle müzakereci demokrasi, liberal demokrasinin bireysel özgürlük ve politik eşitlik gibi değerleri üzerine inşa edilirken bu değerlerin pratikte anlamını artırmak üzere merkeze toplumsal diyalog sürecini koyan düşünce sistematiğidir. Farklı ve daha doğru işleyen bir demokrasi iddiasıyla ortaya çıkan müzakereci demokrasi kuramcıları temsil, yurttaşlık, katılım, kamusal alan gibi çeşitli yönlerden liberal teoriye eleştiriler getirmişlerdir.

3.1.2.1. Müzakere Yöntemleri

Müzakereci demokrasi modeli, demokrasinin meşruiyetini kazanması için politik eşitliğin maksimize edilmesi ve dolayısıyla vatandaşların politik katılımının artırılarak daha da nitelikli hale getirilmesini amaçlamaktadır. Habermas[249] bu amaçla düzenlenecek olan müzakere süreçleri için bir takım ilkeler sıralamaktadır:

- Müzakere süreçleri tartışmacı bir *bilgi* ve *gerekçe* alışverişi yoluyla gerçekleşmelidir.
- Müzakereler kapsayıcı ve halka açık olmalıdır. Prensip olarak kimse dışlanmamalı, karardan etkilenmesi muhtemel herkesin eşit katılımı esastır.
- Müzakereler herhangi bir iç veya dış zorlamadan muaf olmalıdır. Tüm katılımcılar görüşlerini bildirme, konuları tanıtma, katkıda veya öneride bulunma ve eleştirme gibi açılardan eşit fırsatlara sahip olmalıdır. Evet

[248] Seyla Benhabib, "Toward a Deliberative Model of Democratic Legitimacy", *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of Political*, Ed., Seyla Benhabib, Princeton: Princeton University Press, 1996, s. 70.
[249] Pablo De Greiff, "Deliberative Democracy and Group Representation", *Social Theory and Practice,* 26/3 (Fall 2000), s. 402.

veya hayır kararları sadece daha iyi argümanların zorlamasız gücüyle alınmalıdır.

- Müzakereler, katılımcıların rasyonel bir zeminde anlaşmasını amaçlar ve bu doğrultuda süresiz olarak devam edebilir veya yeniden başlatılabilir.
- Politik müzakereler, herkesin eşit çıkarına göre düzenlenebilecek konuları kapsar.
- Politik müzakereler, istek ve ihtiyaçların yorumlanmasını da içerir.

Weatherford ve McDonnell'a göre de politik katılım mekanizmalarının müzakereci bir anlayışla ve kapsayıcılık, politik eşitlik, açık fikirlilik, şeffaflık ilkeleri çerçevesinde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Kapsayıcılık, farklı fikirlerin temsil edilebildiği, herkese açık ve eşit katılım fırsatlarının yaratılması anlamında kullanılırken politik eşitlik ile çıkarların dolaylı olarak temsil edilmek yerine doğrudan bireyler tarafından savunulduğu eşit tartışma ortamı savunulmaktadır. Açık fikirlilik, müzakere süreci ile birlikte tercihlerin değiştirilebileceği ve sonucu kaynaklar ile pazarlık stratejileri yerine daha iyi nedenlerin belirlemesi gereğinin kabulü; şeffaflık ise sorunların gündeme gelme sürecinde ve konuşmacıların fikirlerini açıklamasında şeffaflık ilkesine riayet edilmesi gereğini ifade etmektedir.[250]

Bu ilkeler çerçevesinde müzakereci demokrasi teorisinin kurumsallaştırılması için bir takım yöntemler geliştirilmiştir. Vatandaş jürileri, vatandaş birlikleri, serbest alanlar, uzlaşma konferansları, müzakereci anketler, müzakereci forumlar bunlar arasında sayılabilir. [251] Katılımcı sayısı, katılımcıların seçimi, yapılan toplantı sayısı gibi noktalarda farklılaşan bu yöntemlerin tümünde ortak olan husus, katılımcıların konu hakkında bilgilendirilerek tartışmaya katılmaları ve birbirlerinin düşüncelerini de dikkate alarak bu müzakere sürecinde bulunmalarıdır.

Smith ve Wales tarafından geliştirilen vatandaş jürileri tarımdan sağlığa, çevre politikalarından kalkınmaya kadar pek çok alanda uygulanabilen müzakere

[250] M. Stephen Weatherford ve Lorraine M. McDonnell, "Deliberation with a Purpose: Reconnecting Communities and Schools", *Deliberation, Participation and Democracy: Can the People Govern?*, Ed., S. Rosenberg, New York: Palgrave Macmillan, 2007, s. 187.

[251] Fatih Demir, "Kamu Politikası Oluşturma Sürecinde Müzakerenin Rolü ve Kamu Politikası Sürecinin Demokratikleştirilmesi", *Kamu Politika Süreci: Teorik Perspektifler,* Ed., Alican Kaptı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011, s. 204.

yöntemlerinden biridir.[252] Kimi ülkelerin yargı sistemlerinde yer alan jüri uygulamasını andıran vatandaş jürileri yaklaşımında yaş, cinsiyet, eğitim, ırk, politik eğilim gibi açılardan toplumu yansıtabilecek bir jüri havuzundan rastgele seçilen yurttaş grubu belli bir konuyu tartışmak üzere bir araya getirilir. İlgili konu hakkında uzman olan farklı görüşten kişiler ile farklı çıkarları temsil eden kişiler tanık olarak dinlenir ve jüri üyeleri tarafından doğrudan sorgulanır. Yeterince bilgi sahibi olan jüri üyeleri tarafsız bir moderatörün de teşviki ile konuyu her yönüyle tartışır. Bu tartışmanın ardından jüri üyeleri oylama yöntemiyle bir karara varırlar veya düzenledikleri rapor ile tavsiyelerde bulunurlar. İlgili kurum ve organların bu karar doğrultusunda işlem yapması veya karara karşılar ise nedeni hakkında cevap vermesi istenir.[253]

Serbest alanlar, Evans ve Boyte tarafından geliştirilmiş olan topluluğa dâhil olan herkesin katılabildiği tartışma alanlarıdır. Bu alanlar katılımcıların sosyal yeteneklerini geliştirmelerini, bir takım değerler edinmelerini, farklı kişilerin bakış açılarını öğrenerek olaylara daha geniş bir perspektiften bakabilmesini amaçlayan bir politik eğitim ve iletişim platformlarıdır. Devlet ile özel alan arasında aracı bir kurum olarak serbest alanlar, genellikle kar amacı gütmeyen ibadethane, okul ve kulüp gibi kuruluşlar ile uygulamaya konulmaktadır. [254]

Vatandaş birlikleri[255], vatandaş jürilerine benzer ancak daha geniş katılımcıya sahip ve daha geniş konuları gündemine alan müzakere platformlarıdır. Bu birliklerin toplumun öncelikli sorunlarının belirlenmesi, bu sorunların araştırılması ve çözümü gibi hedeflerin yanı sıra vatandaşların politik eğitimi ve gelişmelerden haberdar edilmesi, yerel yönetimlerin denetlenmesi, yetkililer ile vatandaşların politik konuları tartışabilmelerinin sağlanması gibi işlevleri bulunmaktadır. Geleneksel siyasi sınırların göz ardı edildiği birlikler genellikle bilinçli olarak bölgeseldir. Toplumun

---

[252] Serhat Altınkök, "Müzakereci Demokrasi ve Uygulama Yöntemi Olarak Vatandaş Jürileri Yaklaşımı", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi,* (2016), s. 25.
[253] Graham Smith ve Corinne Wales, "Citizens' Juries and Deliberative Democracy", *Political Studies,* 48/1 (2000), s. 55-62 51–65; Viorel Tutui, "Democratic Deliberation Procedures: Theoretical and Practical Issues", *Argumentum: Journal of the Seminar of Discursive Logic, Argumentation Theory and Rhetoric,* 9/1 (2011), s. 125; Audrey Armour, "The Citizens' Jury Model of Public Participation: A Critical Evaluation", *Fairness and Competence in Citizen Participation*, Ed., O. Renn, T. Webler ve P. Wiedemen, Dordrecht: Springer, 1995, s. 176.
[254] Sitembölükbaşı, "Liberal Demokrasinin", s. 154
[255] Robert S. Lewis, "Citizen Leagues: Free Spaces of Deliberative Democracy", *National Civic Review,* 83/4 (1994), s. 470-476.

tüm kesimlerine açık yapılarıyla her türlü ideolojik, partizan, hizipçi yönelimlerden ve özel çıkarlardan kaçınarak tüm toplumun refahını savunmayı ilke edinirler. Amerika'nın pek çok eyaletinde uygulanmakta olan vatandaş birlikleri hareketine kimilerince, müzakereci demokrasinin işleyebilmesi için altyapı oluşturmak adına değerli bir fırsat gözüyle bakılmaktadır.

Müzakereci forumlar, örneği Amerika'da kamu müzakeresini teşvik etmek için 1980'lerde başlatılan National Issues Forums[256] adlı ulusal çapta ve partiler üstü bir ağdır. Düzenlenen forumlarda vatandaşların sorunlar hakkında sadece konuşması değil derinlemesine düşünmesi ve ciddi tartışmalar yapması amaçlanmaktadır. Forumlara katılan kişilerin bakış açılarının genişlemesi, toplumsal konulara ilgilerinin artması, kendilerini ve diğerlerini politik özneler olarak algılamalarının gelişmesi beklenir. Önceden tespit edilen ve sınırları çizilen konular hakkında, aynı fikirde olmaları beklenmeyen fakat üzerinde uzlaşabilecekleri ortak bir zemini bulmaları teşvik edilen katılımcılar gerekli bilgileri edindikten sonra tarafsız bir moderatörün yönlendirmesiyle ilgili konuyu etraflıca anlayabilme ve farklı çözümler üretmeye çalışırlar. Tartışma esnasında önyargılara, tek taraflı anlatıma, kutuplaştırıcı pozisyonlara izin verilmez. Forumlar, genellikle tam bir uzlaşma veya anlaşmazlık durumu ortaya çıkmaz fakat vatandaşların ortak amaçlarının ve çıkarlarının uzlaşabileceğinin keşfedilmesi ile sonuçlanır.[257]

Müzakereci anketler ise James Fiskin ve Robert Lusking tarafından 1990'lı yıllarda geliştirilmiş ve İngiltere'de uygulanmış olan müzakereci karar alma yöntemidir.[258] Bu yöntemde rastgele seçilen vatandaşlardan belli bir konu hakkında anket doldurmaları istenir. Küçük gruplara ayrılan katılımcılar, birkaç gün boyunca uzmanlardan bilgi alırlar. Tüm önemli argümanlar ortaya konarak, soru cevap yöntemiyle katılımcıların yeterli bilgi seviyesine ulaşması sağlanır. Ardından eğitimli moderatörlerin yönlendirmesiyle müzakere aşamasına geçilir. Sürecin sonunda tekrar anket yapılarak katılımcıların nihai eğilimi ortaya konmuş olur. Yapılan uygulamalardan edinilen sonuçlara göre, katılımcıların müzakere süreci boyunca uzmanlarla görüşmeleri ve diğer katılımcıların düşüncelerini dinlemeleri neticesinde

[256] "The National Issues Forums Institute", erişim 18 Ocak, 2022, https://www.nifi.org/en/about
[257] Veysel Erat ve Fevzi Kaçer, "Siyasal Yapım Sürecinde Müzakereci Yaklaşımlar", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2014), s. 68.
[258] Erat ve Kaçer, "Siyasal Yapım", s. 68.

fikir değiştirdikleri ortaya çıkmıştır.[259] Bu sonuç ile müzakere süreçlerinin politik katılımın artırılmasının yanında toplumsal barış ve hoşgörü ortamının sağlanmasına da katkıda bulunduğu yorumu yapılabilir.

Müzakereci demokrasi savunucuları, uzlaşma kültürünün yerleşmesi ve politik eşitliğin artırılması için geliştirdikleri yöntemler ile demokrasinin demokratikleştirilmesini amaç edinmektedirler. Vatandaşların politik katılımının seçimden seçime oy vermenin ötesine geçmesi, farklı kesimlerin bir araya gelerek saygı kuralları çerçevesinde iletişim kurmaları, bir konsensüs imkânının aranması demokrasinin idealleri ile uyumlu taleplerdir. Zaten müzakereci demokrasi, eleştirdiği noktalar veya taleplerinden daha çok, modelin pratiğe dökülebilmesi açısından müzakere yöntemlerinin ne ölçüde başarılı olacağı hususunda itirazlarla karşılaşmaktadır.

3.1.2.2. Müzakereci Demokrasiye Yönelik Eleştiriler

Müzakereci demokrasi olgusuna dair yapılan eleştiriler modelin tespit ve öngörülerinden daha çok bu sistemin pratikte uygulanabilirliği üzerine yoğunlaşmaktadır. Öncelikle müzakerelerin nerede, nasıl ve kimler arasında yapılacağı sorularına tatmin edici yanıtlar verilmediği iddiası öne sürülmektedir. [260] Teoride olduğu gibi ideal haliyle bir müzakere ortamının eşit, tarafsız, açık, her türlü baskı ve etkiden uzak olması gerekirken, bireylerin kişisel çıkarlarından yalıtılmış bu tür bir ortamın sağlanmasında ne kadar başarı sağlanacağı konusuna şüpheyle yaklaşılmaktadır. Müzakerelerin her türlü dogma, önyargı, bencillik ve duygusallıktan uzak, rasyonel bir zemin üzerine bina edilmesi hedefi de her zaman için gerçekçi görünmemektedir. Tartışmaya katılan bireylerden kaçının niyeti kendi görüşünü diğerlerine kabul ettirmek yerine toplumun genel çıkarı için en doğru kararı vermek olacağı belirsizdir.

Sistemin meşruiyeti için gerekli görülen vatandaşların müzakerelere etkin katılımı da eleştirilerden payını almaktadır. [261] Pek çok vatandaş sadece dört-beş yılda bir gün düzenlenen seçimler için dahi kişisel zamanlarından feragat etmeyi göze

[259] James S. Fishkin ve Robert C. Luskin, "Experimenting with a Democratic Ideal: Deliberative Polling and Public Opinion", *Acta Politica*, 40/3 (2005), s. 288-292.
[260] Tunç, "Demokrasi Türleri", s. 1129.
[261] Sitembölükbaşı, "Liberal Demokrasinin", s. 156; Tunç, "Demokrasi Türleri", s. 1129.

almazken kapsamlı konularda, süreklilik içeren tartışma ortamlarına toplumun ne kadarı katılabilecektir? Katılımın gönüllü olması katılacak vatandaş sayısının da düşük olmasına veya zaman içinde düşmeye başlamasına neden olacak, bu durum da kapsamlılık ilkesinin ortadan kalması anlamına gelecektir.

Müzakere ortamına eşit katılım ilkesi de yine eleştiri konularından birini oluşturmaktadır. Tartışma sonuçlarının demokratik ve meşru kabul edilmesi için herkesin eşit katılım ve eşit konuşma hakkına sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu ilke ile siyasal söylem eşitliği savunulurken insanların potansiyel eşitsizliği göz ardı edilmektedir.[262] Oysa tartışma ve retorik (ikna edici konuşma) sanatında kimilerinin doğuştan yetenekli olduğu veya imkânı olanların bu alanda kendilerini geliştirebildikleri Antik Yunan demokrasilerinden beri kabul edilmektedir. Ayrıca sosyo-ekonomik ve kültürel farklılıkların yanı sıra cinsiyet, ırk gibi farklılıkların da tamamen göz ardı edilerek eşit konuşmacılar varsayımında bulunulması inandırıcı görünmemektedir.[263]

İdeal bir müzakere ortamı yaratılmadan yapılacak olan tartışmaların vatandaşlar arasındaki ihtilafları çözmek şöyle dursun ayrılıkları daha da derinleştirerek toplumu iyiden iyiye kutuplaştırabileceği ihtimali de unutulmamalıdır. Müzakere sonucunda çoğunluğun fikrine göre alınacak kararların tüm toplum üzerinde bağlayıcı olması toplumsal çatışmaları körükleyebilir. Müzakere sürecine farklı kültürlerden kimselerin katılması durumunda bireyler kendi kültüründen taviz vermeyip diğer kültürler ile ortak paydada buluşmaya yanaşmayabilirler.[264] En iyi şartlarda dahi örneğin akıl ve bilim ile desteklenemeyecek etik ikilemler içeren konularda müzakere süreci sonucunda alınan çoğunluk kararının sırf müzakere sonucu alınmış olması dolayısıyla karşıt görüşlülerce meşru sayılmasını beklemek için oldukça iyimser bir bakış açısına sahip olmak gerekmektedir.

Müzakereci demokraside çoğulculuğa içkin olan çatışma durumunun görmezden gelinerek rasyonel uzlaşıya ulaşılabileceği varsayılmaktadır. Her müzakere sonucunda bir karar üzerinde uzlaşılması o konu hakkındaki diğer tüm olanakların dışlanması anlamına gelmektedir. Zira dışlama olmadan uzlaşma

[262] Sitembölükbaşı, "Liberal Demokrasinin", s. 157; Tunç, "Demokrasi Türleri", s. 1130.
[263] Zabunoğlu, "Bir Radikal Demokrasi", s. 812.
[264] Zabunoğlu, "Bir Radikal Demokrasi", s. 813.

imkânsızdır.[265] Çatışmacı (agonistik) demokrasi taraftarlarının müzakereci demokrasiye en büyük itirazları da bu noktada yoğunlaşmaktadır.

3.1.3. Çatışmacı (Agonistik) Demokrasi

Radikal demokrasi projeleri arasında öne çıkan bir diğer model de çatışmacı demokrasi modelidir. Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau tarafından geliştirilen çatışmacı (agonistik) demokrasi modelinin temeli 1985 yılında yayınlanan Hegemonya ve Sosyalist Strateji[266] adlı esere dayanmaktadır. Mouffe ve Laclau, bu eserde tarihsel eksende inceledikleri hegemonya kavramından hareketle özgürlükçü ve çoğulcu bir radikal demokrasi kuramı ortaya koymuşlardır.

Siyasi liberalizmi ekonomik liberalizmden ayıran Mouffe ve Laclau, bu sayede tüm söylemlerini onaylamaksızın, liberal demokrasinin bireysel özgürlük, politik eşitlik ve hukuk devleti gibi ideallerinin savunulabileceği görüşündedir. Onlara göre, kapitalist sistem desteklenmeden liberal demokrasinin politik yönünün *demokratikleştirilmesi* gerekmektedir.[267] Çünkü Mouffe ve Laclau, modern demokrasilerin aslında demokratik olmadığı, bürokrasilerin siyasal alanı işgal ederek vatandaşları siyasetin pasif nesneleri konumuna indirgediği ve liberal teorinin de bu duruma katkıda bulunduğu düşüncesindedir. Onlara göre demokrasi, birbirine indirgenmesi mümkün olmayan bir takım unsurlar ile giderilemeyecek gerilim ve belirsizlikler üzerine inşa edilmiştir. Mouffe'un *demokratik paradoks*[268] olarak tanımladığı bu durum demokratik siyasetin var olabilmesinin koşuludur. Zira liberal demokraside bireysel özgürlükler uğruna halk egemenliğinin sınırlandırılması düşüncesinin meşruluğuna karşı çıkmak mümkün görünmemektedir. Zaten liberal demokrasi de bu iki zıt kavramın, liberalizm ile demokrasinin, paradoksal olarak eklemlenmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

Mouffe için siyasal kavramı Carl Schmitt'te olduğu gibi dost-düşman ayrımına dayanmaktadır.[269] Dost ve düşmanlar arasındaki, ortak zemini kabul etmeyen

---

[265] Sezal Çınar Özkan, "Radikal Demokrasi", s. 249.
[266] Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, çev., Ahmet Kardam - Doğan Şahiner, İstanbul: Birikim Yayınları, 1992, s. 183-236.
[267] Chantal Mouffe, "Democratic Politics Today", *Dimensions of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship, Community*, Ed., Chantal Mouffe, London: Verso, 1992, s. 2-3.
[268] Chantal Mouffe, *Demokratik Paradoks*, s. 13-17.
[269] Mouffe, *Siyasal Üzerine*, s. 21

çatışmaların ortadan kaldırılması, bir anlamda siyasetin de sonu anlamına geleceğinden dolayı söz konusu olamaz. Buradan hareketle agonistik teoriye göre çoğulculuk, liberal demokrasi ve müzakereci demokrasi modellerinden farklı olarak, toplumsal uzlaşma neticesinde farklılıkların ve anlaşmazlıkların giderilmesi ile değil antagonistik ilişkilerin tanınarak yumuşatılması ile anlam kazanmaktadır.[270] Bu durumda siyasal alandaki antagonizmaların kurum, söylem ve değerlere yansıtılarak agonizme dönüştürülmesi gerekmektedir:

> "…bir taraftan çatışmanın antagonistik boyutunun kalıcılığını kabul edip, diğer taraftan da bu boyutun 'ehlileştirilmesi' ihtimaline yer vereceksek, o halde üçüncü bir ilişki türü tahayyül etmemiz gerekir. Bu benim 'agonizm' demeyi önerdiğim ilişki türüdür. Antagonizma iki tarafın herhangi bir ortak zemin paylaşmayan düşmanlar oldukları bir biz/onlar ilişkisiyken, agonizm çatışan tarafların, çatışmanın rasyonel bir çözümü olmadığını kabul etmelerinin yanı sıra, karşılıklı olarak muhaliflerinin meşruiyetini tanıdıkları bir biz/onlar ilişkisidir. Agonizmde, çatışan taraflar düşman değil, 'hasım'dır. Bu da çatışma sırasında, birbirlerini aynı siyasal birliğe ait gördükleri, çatışmanın gerçekleştiği ortak bir sembolik mekânı paylaştıkları anlamına gelir. Demokrasinin görevinin antagonizmayı agonizme dönüştürmek olduğunu söyleyebiliriz."[271]

Demokrasinin söz konusu görevini yerine getirememesi ise muhalifleri farklı yollar aramaya itebilmektedir. Farklılıkların siyasi platformlara yansıtılmaması, agonistik hasım ilişkisinin kurulma imkânını ortadan kaldırarak, antagonistik düşmanlıkları şiddetlendirecektir.[272]

Özne kavramına da farklı bir bakış açısı getiren agonistik kuram öznelerin politika ve ideolojiler tarafından inşa edildiklerini ve bu nedenle toplumsal ilişkilere kaynaklık edemeyeceklerini ileri sürmektedir. Özne ile sınıf ilişkilerinde ise dönüştürücü unsur olarak proleterya sınıfı yerine belirsiz tekil özneler ön plana çıkmaya başlamıştır. Çünkü beklentilerin aksine kapitalist sistemin kriziyle birlikte antagonizmaların burjuvazi-proletarya arasındaki hesaplaşmaya indirgenmesi gerçekleşmediğinden işçi sınıfının ayrıcalıklı bir role sahip olduğunu düşünmek için ortada bir neden kalmamıştır.[273] Marksist düşüncede özneleşen proletarya günümüzde

[270] Fahriye Üstüner, "Radikal Demokrasi: Liberalizm mi, demokrasi mi? Evet, lütfen!", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 34 (2007), s. 317-318.
[271] Mouffe, *Siyasal Üzerine*, s. 28.
[272] Mouffe, *Siyasal Üzerine*, s. 29-31.
[273] Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe, "Amasız Fakatsız Marksizm Sonrası", çev., Ahmet Kardam, *Gelecek Dergisi,* 5 (1992), s. 34.

üretim ilişkilerindeki modern değişimler neticesinde sınıf içinde yer alan azınlık konumundadır. Artık son derece karmaşık, değişken konumlara sahip ve istikrarsız karşı-hegemonik eklektik bir özne söz konusudur.[274] Öznenin *a priori*, sabit ve bütüncül tanımlanmasına karşı çıkan Mouffe, *çok parçalı özne* kavramını öne sürmektedir. Ona göre özne ancak öteki ile anlam kazanmaktadır ve bu nedenle öznenin tanımında biz/onlar ayrımı kaçınılmazdır. *Ben*'in inşası için *öteki*'ne ihtiyaç vardır. Böylece her bir özneyi var eden bir diğer özne olacağı için bu inşa sürecinde özne sonsuz defa parçalanarak her seferinde bir öteki/kurucu dışsala ihtiyaç duymaktadır.[275]

Agonistik teoriyi, liberal ve müzakereci modellerden ayıran belki de en temel husus öznelerin çok parçalı tanımlanması ile çoğulculuk ilkesinin ön plana çıkarılmasıdır. Diğer modeller farklılıkları bir şekilde elimine etme çabasındayken agonistik teori farklılıkların birbirini aynılaştırması veya ortadan kaldırması değil eşdeğerlik zinciri kurularak birlikte yaşaması gerektiğini savunmaktadır. Uzlaşının yerini çatışma, aynılaştırmanın yerini fark ilkesi almalıdır.

Çatışmacı demokrasi için etik-politik değerler olan eşitlik ve özgürlüğün toplum içindeki tüm gruplar tarafından tanınması ve bunlara bağlılık gösterilmesi gerekmektedir. Bu kavramların farklı tanımlarının yapılması demokratik siyasetin varlık koşulu olan biz/onlar ayrımına dayanak teşkil etmesi bakımından olumludur. Burada önemli olan antagonizmaları agonizme dönüştürebilecek radikal demokratik vatandaşların inşasıdır. Vatandaşlık tanımını liberal ve toplulukçu görüşlerin ortasında bir yere konumlandıran Mouffe, her iki görüşün de eksikliklerini gidermeye çalışmaktadır. Soyut haklara hitap eden bir tanıma sahip olan liberal vatandaşlık kavramı farklı kimliklerin tanınması için yetersiz ve politik katılım konusunda oldukça zayıftır. Toplumu göz ardı eden bu yaklaşım özne oluşumunda toplumun etkisini de dikkate almamaktadır. Toplulukçu yaklaşımda ise en önemli sorun bireysel hak ve özgürlüklerin grup hakları gerekçe gösterilerek kısıtlanabilme tehlikesidir. Yine bu yaklaşımda siyasal katılım için toplumun kamusal alanda etkin olması istenmektedir. Oysa Mouffe için siyasal katılım önemli olsa da tek bir toplumdan bahsetmek, o

[274] Uğur Batı, "Liberal Demokrasinin Dönüşümü ya da Post- Marksist Teorinin Zafiyeti: Radikal Demokrasi Projesinin Eleştirisi", *Akademik Bakış Dergisi*, 22 (2010), s. 8.
[275] Mehmet Kanatlı, "Chantal Mouffe'un Radikal Demokrasi Projesi Üzerine Bir Değerlendirme", *TESAM Akademi Dergisi*, 1 (2014), s. 125.

toplum içindeki farklı toplulukların istek ve beklentilerinin çiğnenmesi[276] anlamına geleceğinden kabul edilemez.

Her fırsatta farklılıkların önemine vurgu yapan Mouffe, çoğulculuğu sınırsız olarak görmediğini şu sözlerle vurgulamaktadır:

> "Herhangi bir akıl karışıklığına sebep olmamak için, hiçbir sınırı olmayan bir çoğulculuk tahayyül eden bazı postmodern kuramcıların aksine, demokratik çoğulcu bir siyasetin belli bir toplumda dile getirilen taleplerin tümünü meşru kabul etmesi gerektiğini düşünmediğimi belirtmeliyim. Benim savunduğum çoğulculuk, agonistik tartışmaya dâhil olan talepler ile bu tartışmadan dışlanması gereken talepler arasında bir ayrım yapmayı gerektirir. Demokratik bir toplum, temel kurumlarını sorgulayanları meşru hasımlar olarak göremez."[277]

Agonistik tartışmadan dışlanması gereken talepler ahlaki olarak kötü oldukları için değil siyasal platformun varlığını tehdit ettiği için eleştiri konusu yapılmaktadır. Etik-politik değerler üzerinde çatışmalı bir mutabakat sağlanması üzerinde durulurken aşırı çoğulculuğun demokratik talepleri toplulukların küçük çıkarlarına indirgemesinin önüne geçilmesi gerekliliği vurgulanır.[278] Sınırsız çoğulculuk her ne kadar liberalizme karşı eleştirel yaklaşıyor görünse de kolektif bir kimlik olarak *biz*'i kurma yönündeki girişimleri reddederek esasında liberal düşünce ile benzer bir noktaya varmaktadır. Bu da iktidar ilişkilerinin ihmal edilerek demokratik politikanın sadece azınlık ve çıkar gruplarının hak mücadelesine indirgenmesi[279] anlamına gelecektir.

Liberal demokrasinin krizlerine çözüm olarak alternatif bir model iddiasıyla ortaya çıkan agonistik yaklaşımın demokrasiyi demokratikleştirme söyleminin altını yeterince dolduramadığı söylenebilir. Agonistik demokrasi modeline yönelik eleştiriler inşa etmeye çalıştığı toplum ve siyaset önerilerinin muğlaklığı, kullandığı kavramların ve bunlar arasındaki ilişkilerin istikrarsızlığı, pek çok açıdan hâlihazırda eleştirdiği liberal ve müzakereci modellere benzemesi gibi başlıklarda yoğunlaşmaktadır.[280]

Agonistik teoride siyasal ile siyaset kavramlarının yansıması olarak antagonizma ve agonizm arasındaki sınır ve ilişkilerin belirsizliği pek çok soruna yol açmaktadır. Antagonizmaların agonizme dönüşmesinde etik-politik değerler olan

[276] Kanatlı, "Chantal Mouffe'un", s. 128-129.
[277] Mouffe, *Siyasal Üzerine*, s. 138-139.
[278] Mouffe, *Siyasal Üzerine*, s. 139-140.
[279] Mouffe, *Demokratik Paradoks*, s. 32-33.
[280] Batı, "Liberal Demokrasinin", s. 2.

eşitlik ve özgürlük kavramlarına bağlılık elzem görülürken bu değerlerin radikal demokratik yorumuna yer verilmemektedir.[281] Bu durumda farklı eşitlik ve özgürlük tanımlamaları yapan kişi ve gruplar arasındaki antagonizmaların neden ve nasıl agonizme dönüşeceği, bu dönüşümün gerçekleşmemesi durumunda ne olacağı konuları belirsiz kalmaktadır. Mouffe, bu konudaki suskunluğu nedeniyle aslında liberal ve müzakereci demokrasi modellerinin *makul vatandaş* nosyonunun kendi projesinde de yer alma zorunluluğunu kabul ettiği savunulabilir. Zira Rawls'ın liberal özgürlük ve eşitlik düşüncelerini benimseyip bunları kendi hayatlarına uygulayan bireyleri makul vatandaş olarak tanımlayarak bu kişilerin oluşturduğu *makul çoğunluk* anlayışı dışında yer alan radikal grupları siyaseten dışlamasını demokrasiye yönelik tehdit olarak gören Mouffe'un da antagonizma ve agonizm ayrımıyla hemen hemen aynı sonuca[282] neden olacağı ileri sürülmektedir.

Agonistik demokrasi, siyasal olanı tanımlamasındaki sorun nedeniyle gerçek anlamda radikalleşemediği yönünde de eleştiri almaktadır. Çıkış noktası olarak tarihselliği ve olumsallığı merkeze alan bu modelin toplumsal üretim ilişkilerinin dönüşümüne yönelik bir düşüncesinin olmaması nedeniyle derinleşemediği vurgulanmaktadır. [283] Biz ve onlar ayrımının dayanağı olarak maddi koşulların belirsizliği, karşıt güçlerin tanımlanması ve birbirleriyle mücadele etme şekilleri gibi konularda bir çerçeve sunulmamaktadır. Üstelik toplumsal çatışmaların tarihsel bağlamından koparılıp doğal ve meşru kabul edilmesi, çatışmaları çözme iradesine mani olarak herkesin özgür ve eşitler olarak barış içindeki bir toplumda yaşama fırsatını ortadan kaldırmakta, insanlara dost ve düşmanlar arasında hiç bitmeyecek bir çekişme ortamı vaat etmektedir.

Liberal demokrasiye karşıt bir kuram olarak sunulan agonistik düşüncenin, antagonizmaları ehlileştirerek kalıcılaştırma idealiyle sınıfsal bakış açısını ortadan kaldırması, politik katılım konusunda diğer teorilerden farklı bir şey sunmaması gibi nedenlerle esas olarak yeni bir proje olmayıp liberal demokrasinin üst aşaması olduğu yönünde de değerlendirmeler yapılmaktadır.[284] Agonistik söylem içerisinde barındırdığı siyasal olan ve siyaset, antagonizma ve agonizma, düşman ve hasım,

[281] Kanatlı, "Chantal Mouffe'un", s. 129-130.
[282] Kanatlı, "Chantal Mouffe'un", s. 130.
[283] Seçil Kavuş, "Demokrasi ve Taşra", *Ankara Barosu Dergisi*, 1 (2013), s. 300.
[284] Batı, "Liberal Demokrasinin", s. 11-15.

radikal demokratik vatandaşlık ve eşdeğerlik zinciri gibi kavramların içleri tam olarak doldurulamazken bunların indirgenmiş olduğu etik-politik değerlerin agonistik düşüncedeki yorumunun yapılmaması[285] teoriyi zayıflatarak müzakereci veya liberal demokrasiden farklı bir proje olarak değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır.

3.2. Modern Liberal Demokrasilerin Liberteryen Eleştirisi

Radikal demokrasi düşüncesi günümüz demokrasilerinin en önemli sorunlarının kaynağında politik eşitliğin yeterince gerçekleştirilememesi olduğu ve bu nedenle çözümün de demokrasinin genişletilerek yaygınlaştırılmasında yattığını savunurken kimi liberteryen düşünürler asıl sorunun politik eşitlik ve demokrasi olgularının kendisinde olduğunu ileri sürmektedirler. Söz konusu liberteryen düşünürler arasında sayılan kamu tercihi teorisyenleri, yaptıkları çalışmalarda demokrasinin ortaya çıkardığı sorunları gözler önüne sermeye çalışmakta, yine liberteryen bir isim olan Jason Brennan ise politik eşitliği doğrudan hedef göstererek demokrasiye alternatif olarak epistokrasi modelini önermektedir.

3.2.1. Kamu Tercihi Teorisi

Tarihe "Kara Perşembe" olarak geçen 24 Ekim 1929 günü Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayarak tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik kriz neticesinde binlerce şirket ve banka batmış, borsalar çökmüş, milyonlarca insan işsizlik ve açlık gibi sorunlarla yüz yüze gelmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan, daha önce benzerine rastlanmamış bu büyük ekonomik buhran, demokrasi ile adeta eklemlenmiş bir görünüm arz eden liberal ekonomi politikaları ve serbest piyasa sisteminin sorgulanmasına neden olurken bir yandan da demokrasinin de yeniden düşünülmesine yol açan fikirlerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Kriz ile birlikte, yıllarca ekonomi politikalarına yön vermiş olan klasik liberal doktrinin düşünce ve değerlerine duyulan güven derinden sarsılmıştır. Serbest piyasa sisteminin sorumlu tutulduğu krizin çözümü adına devletin ekonomiye müdahale etmesi gerekliliği düşüncesi hemen hemen tüm dünyada kabul görmüştür.[286]

[285] Kanatlı, "Chantal Mouffe'un", s. 132.
[286] Mehmet Bulut, "1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş", *Bilig*, 26 (2003), s. 86.

Serbest piyasa ekonomisinin bu şekilde mahkûm edilişine itiraz eden bir grup iktisatçı ise geliştirdikleri *kamu tercihi* teorisi ile asıl sorunun liberal ekonominin kabul ve değerlerinde değil de siyasette olduğu fikrini ileri sürmüşlerdir. Bu iktisatçılardan biri olan Buchanan, "[b]en sıklıkla kamu tercihinin 1930 ve 1940'ların refah iktisadından çıkan piyasanın başarısızlığı teorisine karşı devletin başarısızlığı teorisini ortaya çıkardığını söylemekteyim."[287] diyerek kamu tercihi teorisinin temelinin siyaset ve bürokrasinin göz ardı edilen başarısızlıklarına yapılan vurguda yattığını ifade etmektedir. Fakat kamu tercihi teorisyenleri, pek çok neo-klasik iktisatçı gibi "piyasa çalışır-siyaset başarısızdır" düşüncesinde değildir. Onlara göre idealleştirilen standartları göz önüne alındığında piyasa da siyaset de başarısızdır.[288] Yine de siyaset ve devletin başarısızlığı piyasanın başarısızlığına oranla daha kesin ve fazladır.[289] Devletin başarısızlığının örnekleri sayılabilecek bazı kamu tesislerinin halkın kullanımına açılmayarak atıl bırakılması, devlet hizmetlerinde kayırmacılık, kimi iş ve mesleklere giriş için getirilen engellemeler, piyasadaki fiyat ve faizlere yapılan müdahaleler[290] gibi uygulamalar verimsizliğe neden olmakta ve piyasanın dengelerini bozmaktadır. Ayrıca vatandaşlara karşı direkt olarak sorumluluğu olmayan özel çıkar gruplarının, yüksek yargı ve bürokrasinin kendi çıkarlarına uygun politikaları empoze ederek yasama ve yürütme faaliyetlerine müdahaleleri demokrasinin öngörüldüğü gibi çalışmadığının ispatı olarak sunulmaktadır.

Devletin başarısızlığı düşüncesinden yola çıkan bu ekolün temsilcileri iktisat biliminin ayrıntılı analizler için geliştirdiği araç ve yöntemleri alarak bunları siyaset bilimine, kamu yönetimine ve kamu ekonomisine uygulamışlardır. [291] Kamu tercihi; iktisat, hukuk ve siyaset biliminin kesişme noktasında yer alan bir teoridir. Temeli, oylama mekanizmasının analizi ve politik karar alma sürecinin açıklanması üzerine çalışan Condorcet, Lewis Carol gibi 18. yüzyıl matematikçilerine kadar götürülen kamu tercihi teorisi, Kenneth Arrow'un 1951 yılında yayınlanan "Sosyal Tercih ve

[287] James M. Buchanan, "Politics Without Romance: A Sketch of Positive Public Choice Theory and Its Normative Implications", *The Theory of Public Choise-II*, Ed. James M. Buchanan ve Robert D. Tallison, The University of Michigan Press, 2009, s. 11.
[288] James M. Buchanan, "Market Failure And Political Failure", *The Cato Journal*, 8/1 (1988), s. 12.
[289] Gizem Esra Kul ve Cihan Yüksel, "İktisat İle Siyaset Bilimini Birleştiren İki Farklı Sistematik Yaklaşım: Kamu Tercihi Teorisi Ve Bağımlı Gelişme Teorisi*", Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16/3 (2018), s. 91.
[290] Gerald Sirkin, "The Anotomy Of Public Choice Failure", *Economics Of Public Choice*, Ed., R.D.Leiter ve G.Sirkin, New York: College Of City University Of New York, 1975, s. 15.
[291] Buchanan, "Politics Without Romance", s. 13.

Bireysel Değerler" (Social Choice and Individual Values) ve Duncan Black'in 1958 yılında yayınlanan "Komiteler ve Seçim Teorisi" (The Theory of Committees and Elections) eserleri ile farklı bir boyut kazanmıştır.[292]

Kamu tercihi teorisine kadar liberal düşünürlerin demokrasi konusundaki uyarı ve eleştirileri çoğunluğun diktatörlüğü ile hukuksuz demokrasi anlayışlarında yoğunlaşırken, kamu tercihi teorisi ile birlikte demokrasinin temel varsayımları da sorgulanır hale gelmiş hatta bazı liberteryenler demokrasiye tümüyle karşı çıkarak bilge azınlıkların yönetimini dahi savunmaya başlamışlardır.[293]

3.2.1.1. Kamu Tercihi Teorisinin İlkeleri

Kamu tercihi teorisinin temel varsayımlarından ilki *metodolojik bireyciliktir*. Buna göre toplumda alınan tüm kararların belirleyicileri toplumun temel unsuru olan bireylerin tercihleridir. Kamu Tercihi analizinde incelenen temel birim de partiler, eyaletler veya uluslar değil seçim yapan, davranış sergileyen, edimde bulunan bireylerdir. Bir diğer deyişle analiz, tıpkı ekonomi teorisindeki gibi kamusal alanda eylemde bulunan bireylerin yani bürokratların, seçmenlerin, adayların, milletvekillerinin, parti üye ve yöneticilerinin davranışları ile bu davranışların gözlemlenebilecek sonuçlarının bileşimini ilişkilendirmeye çalışmaktadır.[294] Kamu Tercihi Teorisi grup, topluluk veya kitleler yerine bireylere yaptığı bu vurgu nedeniyle *siyasetin bireyci teorisi*[295] şeklinde de tanımlanmaktadır

Buchanan metodolojik bireyciliğin önemini şu sözlerle ifade etmektedir:

> "Sadece ve sadece bireyler tercihte bulunur ve faaliyet gösterirler, kolektif oluşumların bu şekilde tercihte bulunması ve faaliyet göstermeleri söz konusu değildir. Kolektif oluşumları birey yerine koyup, bunların birey gibi tercih ve davranış kalıpları içerisinde hareket ettiğini varsayan analizlerin kabul edilen bilimsel kurallar kapsamında yeri olmayacaktır."[296]

---

[292] Mehmet Akif Özer ve Meryem Kartal, "Kamu Tercihi ve Yönetimde Karar Verme: Teorik Bir Değerlendirme", *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10/26 (2021), s. 52.
[293] Buğra Kalkan, "Demokrasinin Liberteryen Eleştirisinin Eleştirisi: Caplan ve Brennan Örneği", *Liberal Düşünce Dergisi*, 86 (2017), s. 8-9.
[294] Buchanan, "Politics Without Romance", s. 13.
[295] Kul ve Yüksel, "İktisat ile Siyaset", s. 91-92.
[296] James M. Buchanan, *Explorations Into Constitutional Economics*, Compiled by Robert D. Tollison and Viktor J. Vanberg, Texas A&M University Press, 1989, s. 61.

Kamu tercihi teorisyenlerine göre bireyler ekonomik davranışlarda bulunurken nasıl sadece kendi çıkarını düşünerek hareket ediyorlarsa, siyasal faaliyetlerde de aynı şekilde rasyonel egoist özneler olarak sadece kendi çıkarlarına göre davranmaktadırlar. Seçimlerde iki aday arasında tercihte bulunan bireyin pazarda elma ve portakal arasında tercihte bulunan bireyden farkı yoktur.[297] Teorinin diğer varsayımı olan *rasyonalite* ve *maximand* (fayda maksimizasyonu) ilkesi işte bu rasyonel egoist davranış modeli hakkındadır. Bu düşünceye göre bireyler, akılcı varlıklar olarak herhangi bir karar almak zorunda oldukları durumlarda kendilerine en fazla faydayı sağlayacak olan seçeneği seçme eğilimindedirler. İktisat literatüründe homo economicus olarak adlandırılan rasyonel bireyler tıpkı ekonomik faaliyetlerde olduğu gibi siyasal faaliyetlerde de benzer davranış sergilemektedirler. Piyasada alıcı ve satıcıların karlarını maksimize etmesi gibi politikada da seçmenler, siyasetçiler, bürokratlar bireysel olarak edinecekleri faydayı maksimize etme amacı gütmektedirler. Bu anlamda Buchanan'a göre yine meyve tezgâhında elma ve portakal arasında tercih yapmak ile ülkesi için barış ve savaş arasında tercih yapmak arasında bir fark yoktur.[298] Kamu yararı veya toplumsal çıkar gibi kavramlar insan gerçeğiyle uyuşmayan sloganlardır. Gerçek dünyada seçmenler oy kullanırken kendileri için en iyi ve en fazla ekonomik getiriyi sağlayacak partiyi seçmekte, siyasal partiler kendilerine en çok oy kazandırma potansiyeli olan ekonomik programları uygulamaktadır. Bürokratlar kendi kurumlarının bütçesini ve nüfuzunu artırmaya çalışırken baskı grupları da toplumsal kararların kendilerine avantaj sağlayacak şekilde alınmasını sağlamaya çalışmaktadırlar. Tüm bu kesimlere mensup bireylerin tamamının kendi çıkarı doğrultusunda hareket etmesi toplumsal çıkarlara ulaşmayı engellemektedir.[299]

Son olarak diğer ilkelerle uyumlu şekilde *politik mübadele* varsayımı gelmektedir. Piyasada alıcılarla satıcıların arz ve talep kanunları çerçevesinde mübadelede bulunmaları gibi siyaset sahnesinde de seçmen, siyasetçi, bürokrat veya çıkar grubu mensupları kendi çıkarlarını maksimize etmek için sürekli bir mübadele

[297] James M. Buchanan, "The Constitution of Economic Policy", *The American Economic Review*, 77/3 (1987), s. 245.
[298] Buchanan, "Politics Without Romance", s. 13.
[299] Ruveyda Kızılboğa, "Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Teorilerinin Değerlendirilmesi", *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2 (2012), s. 96.

süreci içinde bulunurlar. Kamu tercihi teorisinde devlet, bireylerin oluşturduğu kolektif bir organizasyon, politika ise kompleks bir mübadele sürecidir.[300] Bu mübadele sürecinde bireyler kendi kendilerine başaramayacakları arzu ve amaçlarını gerçekleştirme hedefini güderler. Bu durumu Buchanan şu şekilde izah etmektedir:

> "Gerek piyasalarda ve gerekse politikada, bireylerin ekonomik çıkarlarını pozitif değerdeki malların seçimi oluşturur. Fakat piyasalar esasen mübadele kurumlarıdır. Bireyler piyasaya bir malı diğer bir mal ile mübadele etmek amacıyla girer. Politika da bireyler arasında karmaşık bir mübadele yapısıdır ve bu yapı içerisinde bireyler, piyasadan etkin bir biçimde sağlayamadıkları bazı özel amaçlarını kolektif olarak sağlamaya çalışırlar. Bireysel çıkarın mevcut olmaması halinde başkaca bir çıkar da söz konusu değildir. Piyasada bireyler elmalarla portakalları mübadele ederler, politikada ise bireyler tüm kolektif ihtiyaçlarını tatmine yarayacak mal ve hizmetler ile bunların maliyetlerine yapacakları katkı payları arasında bir mübadelede bulunurlar."[301]

Özetlemek gerekirse kamu tercihi teorisyenlerine göre siyaset bilimi de aslında iktisat gibi bir çeşit mübadele bilimidir. Politikacılar, bürokratlar, baskı grupları ve seçmenler olmak üzere, toplumsal karar alma mekanizmalarını etkileyen dört temel grup bulunmaktadır. Bu grupları oluşturan bireylerden her biri kendi faydalarını maksimize etmeyi amaçlamakta ve bu amaçla diğerleri ile bir mübadele süreci içerisine girmektedir. Kamu tercihi teorisi rasyonel olduğunu kabul ettiği bireylerin kararlarında kişisel fayda düşüncesinin en önemli hatta belki de tek belirleyici olduğunu varsaymaktadır. Bu çerçevede bireylerin politik mübadele piyasasında kişisel faydalarını maksimize etme çabaları; kaynakların verimsiz kullanılması, bütçenin dengesiz dağılması, popülist politikaların ortaya çıkması, lobicilik ve kayırmacılık benzeri durumların yaşanması gibi pek çok olumsuzluk neticesinde devletin başarısızlığı görüngüsünü ortaya çıkarmaktadır. Kamu tercihi teorisyenlerine göre Leviathan olan devlet olabildiğince küçültülmeli, klasik liberallerin "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" (laissez faire, laissez passer) ilkesine dönülerek sistem tamamen piyasaya bırakılmalıdır.

---

[300] Engin Hepaksaz, "Kamu Tercihi Ve Anayasal İktisat Teorisi Perspektifinden Anayasal Mali Reform", *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 44/514 (2007), s. 94.
[301] James M. Buchanan, *Economics, Between Predictive Science and Moral Philosophy*, College Station: Texas A-M University Press, 1987, s. 307.

3.2.1.2. Kamu Tercihi Teorisinin Demokrasi Eleştirileri

Kamu tercihi teorisyenlerinin demokrasi eleştirileri, oylama sistemlerinin başarısızlığına vurgu yapan Arrow'un imkânsızlık teoremi, rasyonel cehalet, rasyonel irrasyonellik, oy ticareti, rant kollama faaliyet ve politik miyopluk başlıkları altında özetlenebilir.

3.2.1.2.1. Oylama Sistemlerinin Dilemması: Arrow'un İmkânsızlık Teoremi

Demokrasinin en önemli ve temel kurumlarından biri, toplumsal kararların veya yöneticilerin belirlenmesinde tüm toplumun tercihinin ortaya çıkarıldığı seçim sistemleridir. İmkânsızlık teoremi ile Arrow, söz konusu seçim sistemlerinin ne kadar demokratik olduğu konusunda çarpıcı eleştirilerde bulunmaktadır. Nobel ödüllü ekonomist Kenneth Arrow adını ilk olarak 1951 yılında doktora tez çalışması doğrultusunda yayınladığı "Sosyal Tercih ve Bireysel Değerler" (Social Choice and Individual Values) eseriyle duyurmuştur. Arrow bu çalışmasında oyun teorisinden de faydalanarak rasyonel seçmenlerin oluşturduğu bir toplumdaki karar alma sürecini matematiksel açıdan incelemiştir.[302] Çalışmaları neticesinde demokratik değerlere uygun, ideal bir toplumsal karar alma yönetiminin olmadığı düşüncesine ulaşması nedeniyle Arrow'un bu görüşü "imkânsızlık teoremi" adıyla anılmaya başlanmıştır. Kuramın temelinde toplumdaki bireylerin bir seçenekler kümesinden çıkardıkları tercih sırasından toplumsal tercih sırasına ulaşma amacı bulunmaktadır. Fakat demokrasinin gereği olarak söz konusu toplumsal tercih sıralaması belirlenirken bir takım ölçütler dikkate alınmalıdır. Arrow'a göre adil ve demokratik bir oylama yönteminde şu beş ölçütün olması gerekmektedir:

1. Diktatörsüzlük: Toplumsal tercihlerin belirlenmesinde tek bir kişinin tercihi belirleyici olmamalı, çok sayıda seçmenin tercihleri dikkate alınmalıdır.
2. Toplumsal tercihler, mümkün olan tüm bireysel tercih sıralamaları dikkate alınarak oluşturulmalıdır.

[302] Veysel Karagöl, "Demokrasinin İktisadi-Politik Analizi: Eleştirel Bir Yaklaşım", *İktisat ve Toplum*, 99 (2019), s. 34.

3. İlgisiz Alternatiflerin Bağımsızlığı: İki seçenek arasındaki toplumsal tercih, sadece o iki seçenek arasındaki bireysel tercihlere bağlı olmalıdır. Örneğin A'nın B'ye tercih edildiği bir durumda, alternatif olarak bir C seçeneğinin de eklenmesi veya seçenekler arasından çıkartılması A'nın B'ye tercih edilmesi durumunu etkilememelidir.
4. Herhangi bir bireyin tercih sırasını değiştirerek bir seçeneği ön plana çıkarması sonucu olarak o seçenek toplumsal tercih sıralamasında öncekinden daha aşağı düşemez. Yani bireylerin oyları, negatif değer taşıyamaz.
5. Vatandaşların egemenliği: Bireyler tercihlerinde egemen olup, mümkün olan bütün toplumsal tercih sıralamalarını oluşturabilmelidir, dışarıdan herhangi bir engelleme veya kısıtlama kabul edilemez.[303]

Arrow'un ulaştığı sonuca göre oylama sistemlerinde ikiden fazla seçeneğin olması halinde bu beş demokratik ölçütün aynı anda sağlanması mümkün değildir. Demokrasinin gerçekleşmesi için ortaya koyulan kısıtlamalar, netice itibariyle demokratik olmayan bir sonuca sebep olmaktadır. [304] Çünkü ikiden fazla seçenekli oylama sistemlerinde en çok oyu alan seçeneğin kazanması bireysel tercihlerin, toplumsal tercihi belirleyememesi veya seçeneklerden birinin ortadan kalkması durumunda ilgisiz alternatiflerin bağımsızlığı ilkesinin çiğnenebilmesi gibi durumlar sıklıkla yaşanmaktadır. Örneğin 120 bin seçmenin oyları için A, B ve C partilerinin yarıştığı seçimlerde şöyle bir tablo ile karşılaşmak olasıdır:

50 bin seçmen için tercih sıralaması: A > B > C

40 bin seçmen için tercih sıralaması: B > C > A

30 bin seçmen için tercih sıralaması: C > A > B

Bu durumda ikili karşılaştırmalara bakıldığında; A partisi B'ye, B partisi C'ye ve C partisi de A'ya tercih edilmektedir. İlk sıradaki tercihlerine oy veren adaylar sayesinde, oy çokluğu kuralı ile A partisi seçimi kazanmaktadır. Oysa görüldüğü üzere C partisini A'ya tercih eden 70 bin seçmen varken, seçimi kazanan A partisini C'ye

[303] Kenneth Arrow, "A Difficulty in the Concept of Social Welfare", *Journal of Political Economy,* 58/4 (Aug., 1950), s. 336-339.
[304] Fırat Gündem, *Türkiye'de Seçmen Davranışlarının Belirleyenleri: Mekânsal Ekonometrik Bir Yaklaşım*, s. 15 https://www.researchgate.net/publication/322211241 (erişim, 18.10.2021).

tercih eden 50 bin seçmen bulunmaktadır. Yani aslında bu bölgedeki seçmenlerin çoğunluğu C'yi A'ya tercih etmektedir. Fakat bireysel tercihlerden toplumsal tercihlere geçiş için uygulanmakta olan yöntem rasyonel sonuçlar ortaya koymakta başarısız olmaktadır.[305]

İkinci olarak B partisinin seçimlerden çekilmesi durumunu düşünecek olursak şöyle bir sonuç ile karşı karşıya kalırız;

50 bin seçmen için tercih sıralaması: A > C

70 bin seçmen için tercih sıralaması: C > A

Bu durumda ise 70 bin oy ile C partisi seçimi kazanmakta ve bireysel tercihler, toplumsal tercihe doğru şekilde yansımaktadır. Ne var ki bu kez de B partisinin seçimlerden çekilmesinin A ile C partilerinin durumunu değiştirmesi sorunu ortaya çıkmaktadır. C partisi, B partisini tercih eden seçmenlerin de oylarını aldığı için A partisini geçerek seçimi kazanacaktır. O halde açıkça ilgisiz alternatiflerin bağımsızlığı ilkesi çiğnenecektir.

Buchanan'ın ifade ettiği gibi Arrow'un teoremi toplulukların bireyler gibi karar veremeyeceğini ve oylama sisteminin tutarsızlığını göstermektedir.[306] Elbette bu sonuç demokrasinin tümüyle işlemez bir sistem olduğu anlamına gelmemekle beraber ciddi bir soruna dikkat çekmektedir: Demokratik sistemler içerisinde toplumsal kararları belirleyen şey bireylerin çoğunluğunun tercihleri olmayabilir. İronik olarak demokratik seçimler bireysel tercihlerin toplumsal kararlara dönüşmesini olanaksız kılabilmektedir.

3.2.1.2.2. Seçmenlerin Bilgisizliği: Rasyonel Cehalet ve Rasyonel İrrasyonellik

Kamu Tercihi teorisyenlerinin demokrasiye yönelik bir diğer eleştiri noktası seçmenlerin *bilinçli bilgisizliği* fenomeni olmuştur. Teorinin ilk savunucularından olan Downs, rasyonel bir seçmenin herhangi bir seçim veya referandumda oy kullanırken yeterince bilgi sahibi olma zahmetine girmediğini ifade etmiştir. Nedeni ise basitçe

[305] Arrow, "A Difficulty", s. 329.
[306] James Buchanan, "Social Choice, Democracy, and Free Markets", *Journal of Political Economy*, 62 (1954), s. 123.

seçmenlerin kullandıkları oyların kendi refahlarını artırmakta ancak önemsenmeyecek kadar küçük bir etkiye sahip olmasıdır. Görünüşe göre seçmenler de her zaman bunun farkında olmuşlardır, zira seçmen bilgisi hakkında yapılan ampirik çalışmalar onların son derece bilgisiz olduğunu göstermektedir.[307]

Bir konuda bilgi sahibi olmak maddi ve manevi kaynakların kullanımına bağlıdır. Kısıtlı olan bu kaynakların kullanımı ise doğal olarak bireye en çok faydayı sağlayacak bilginin kazanımında yoğunlaşmaktadır. Buna paralel olarak bireyin, onu tatmin edecek ölçüde fayda sağlamayacak bir bilgi için maddi kaynaklarını ve zamanını harcamaması beklenir. Böyle bir durumda bilgisizlik rasyoneldir. O halde rasyonel cehalet kavramı bireyin, bilgi edinmek için katlanmak zorunda olduğu maliyetin bu bilgiden elde edebileceği faydayı aşacağını düşünmesi halinde bilgi edinmekten kaçınması şeklinde tanımlanabilir. Rasyonel cahiller, tembellik veya umursamazlıktan dolayı değil kaynaklarını o konuya harcamak istemedikleri için cahildirler. Seçim yaparken seçenekler hakkında yeterli bilgi sahibi olma çabasını reddetme davranışı, bir bireyin market alışverişindeki tüketim malzemesi ürünleri arasında yapacağı seçimde olduğu gibi demokratik sistemler içerisinde alınacak toplumsal kararlar konusunda da geçerlidir.

Bireyler, milyonlarca *oy*un içinde kendilerinin sahip olduğu bir oyun belirleyici olmadığı düşüncesine kapılarak siyasal katılımdan uzaklaşabilmekte, siyasete karşı ilgisizleşebilmektedir.[308] Öyle ki bireyler bir araç veya teknolojik ürün alırken sarf ettikleri emek ve zamanı parlamento seçimlerinde veya referandumlarda oy kullanırken sarf etmemektedirler. Bu durum özellikle bireyi doğrudan ilgilendirmeyen kararlarda göze çarpmaktadır. Örneğin kendi özlük haklarını ilgilendiren bir yasama faaliyeti söz konusu olduğunda tüm süreci takip ederek etkin katılım sergileyen memurlar, belediye başkanlığı seçimlerinde oy vermemeyi veya hakkında bilgi sahibi olmadıkları herhangi bir adaya oy vermeyi tercih edebilmektedir. *Seçmenler, ancak çıkarları gerektirdiğinde bilgi edinmektedirler*. Seçmenlerin bilgisi ile tercihlerinin akılcı olması arasında doğrudan ilişki olduğunu söyleyen Downs, seçmenlerin oy kullanırken doğru ve isabetli kararlar verebileceği görüşüne şiddetle karşı

[307] Gordon Tullock, "Public Choice", *The New Palgrave Dictionary of Economics*. London: Palgrave Macmillan, 2008, s. 2. https://doi.org/10.1057/978-1-349-95121-5_1400-2
[308] Ömer Demir, "Siyasete Yön Veren Rasyonel Cahil Seçmenler", *Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Dergisi,* 1/1 (2009), s. 4.

çıkmaktadır.[309] Yani toplumu oluşturan bireyler, doğuştan gelen bir yetersizlikten değil ama bilgi edinmeyi önemsemedikleri için politikada doğru kararlar verememektedirler.

Bryan Caplan, Rasyonel Seçmen Miti eserinde demokrasilerde rasyonel cehalet olgusunun neden olduğu tahribatı konu edinmektedir. Caplan'a göre rasyonel cehalet nedeniyle serbest piyasa ekonomisine yönelik bir takım önyargılar oluşmakta ve seçmenler bu önyargılar sebebiyle kendi çıkarlarına aykırı ekonomi politikalarını desteklemektedir. Serbest piyasa sistemine karşı temel önyargılar; bireysel çıkarlar ile toplumsal çıkarların uyum içinde olamayacağına dair piyasa karşıtı önyargı (antimarket bias), farklı ülkelerle ekonomik işbirliğine yönelik çalışmaların ulusal ekonomilere zarar verdiği hakkındaki yabancı karşıtı önyargı (anti-foreign bias), zenginliğin üretim yerine işe alımlarla kazanılacağına dair istihdam önyargısı (make-work bias) ve ekonomik şartların kötü olduğu hatta daha da kötüye gideceği yönündeki pesimist önyargıdır (pessimist bias).[310] Çıkar grupları ve politikacılar tarafından bu önyargılarla kandırılan seçmenler, kendilerine zarar verecek ekonomi politikalarını destekleyerek irrasyonel davranmaktadırlar. Fakat bu durum rasyonel cehaletin getirdiği, demokrasilerin beklenen bir sonucu olarak rasyonel irrasyonelliktir.[311]

Demokrasi, bireylerin kendi sorun ve ihtiyaçlarını bilerek alternatifler arasında en uygun tercihleri yapacağını varsaymaktadır. Bireylerin akılcı tercihlerde bulunması ise konu ile ilgili tüm bilgilere sahip olarak bunları değerlendirmesine bağlıdır. Fakat toplumda eğitim seviyesindeki farklılıklar, çıkar grupları ve politikacıların kitle iletişim araçları veya kamuoyu araştırma şirketleri aracılığıyla yaptıkları manipülasyonlar, bilgiye ulaşma maliyeti gibi nedenlerle seçmenler yetersiz bilgi ile karar vermektedirler.[312] Modern demokrasilerde, gözlemleneceği üzere vatandaşların bilgisizliği veya tercihlerinin doğruluğu gündeme getirilmezken oy verme davranışı sürekli teşvik edilerek bunun bir vatandaşlık ödevi olduğu fikri benimsetilmeye

[309] Özer ve Kartal, "Kamu Tercihi", s. 60.
[310] Bryan Caplan, *The Myth of the Rational Voter Why Democracies Choose Bad Policies*, New Jersey: Princeton University Press, 2006, s. 30-49.
[311] Caplan, *The Myth of the Rational,* s. 123.
[312] Nazım Öztürk, "Anayasal İktisat Çerçevesinde Demokrasiyi Yozlaştıran Etmenler", *Amme İdaresi Dergisi*, 37/3 (2004), s. 21-22.

çalışılır. Sistemin meşruiyeti için oy kullanmanın sonuçları değil, oy kullanma davranışının kendisi yüceltilir.[313]

3.2.1.2.3. Demokrasi Piyasasının Metası: Logrolling[314] ve Oy Ticareti

Kamu tercihi teorisyenlerine göre politika bir çeşit mübadeledir. Mübadelenin bulunduğu yerde bir dengenin de olması gerekmektedir. Nasıl iktisatta arz ve talep arasında bir denge oluşmaktaysa siyaset sahnesinde de kamusal hizmet ve kararları arz etmekte olan politikacı ve bürokratlar ile bunları talep etmekte olan vatandaşlar arasındaki mübadelede "oy ticareti" (vote trading) kavramı ile ifade edilen bir denge durumu söz konusu olmaktadır.[315] Yine parlamento veya seçim faaliyetleri esnasında siyasal partilerin gizli veya açık anlaşmalarla birbirlerini desteklemeleri de oy ticareti kapsamındaki politik eylemlerdendir. Bu mekanizma ile seçmenlerin veya onların temsilcilerinin oyları adeta demokrasi piyasasının metası haline gelmektedir.

Bir parlamenterin seçimden sonra parti değiştirmesi oy ticareti düşüncesi içinde değerlendirildiği gibi parlamenterlerin karşılıklı olarak birbirlerinin yasa tekliflerini desteklemeleri de yine bu kavramla açıklanmaktadır. Dar anlamıyla kullanıldığında oy ticareti, kendini en çok yasama faaliyetinde gösteren bir olgudur. Politikacılar, parlamentoda oy kullanırken genellikle hitap ettiği seçmenin kendisini ödüllendireceğini düşündüğü seçeneklerden yana olmaktadırlar. Tullock'un deyişiyle "iyi bir senatör olmak için her şeyden önce senatör olmak gerekir".[316] Oylarını artırma derdindeki politikacılar kendi seçmenlerine ve seçim bölgelerine daha fazla kamusal kaynağın aktarılması amacını gütmektedir. Birbirlerinin seçim bölgelerine yapılacak farklı yatırımları destekleyen parlamenterler, bu geçici ve çıkar temelli ittifak ile toplumun çoğunluğunun istemeyeceği tekliflerin yasalaşmasını sağlayabilmektedir. Bu da kaynakların bazı kesimlerde veya coğrafi bölgelerde yoğunlaşmasına neden

---

[313] Demir, "Siyasete Yön Veren", s. 4.

[314] İngilizce'de "kütük yuvarlamak" anlamına gelen log-rolling terimi kesilen büyük kütüklerin taşınması için komşuların yardımlaşması anlamında kullanılırken, siyaset bilimi literatüründe politik aktörler arasındaki çıkara dayalı işbirliğini ifade etmek etmektedir. Romalı düşünür Seneca'nın "Sen benim kütüğümü yuvarla ben de seninkini" sözlerinde de bu deyimin siyasi çıkarlara dayalı işbirliği anlamında kullanıldığı düşünülmektedir. Bkz. Coşkun Can Aktan, *Logrolling, İttifak Ve Oy Ticareti: Kamu Tercihi Perspektifinden Siyasal Aktörler Arasında Menfaat Alış Verişi*, s. 8. https://www.researchgate.net/publication/335365280 (erişim, 15.11.2021)

[315] William C. Mitchell, " Virginia, Rochester, and Bloomington: Twenty-Five Years of Public Choice and Political Science", *Public Choice,* 56 (1988), s. 103.

[316] Tullock, *Public Choice*, s. 3.

olmaktadır. Hizmet kayırmacılığı (pork-barreling) [317] da denilen bu durum kamu kaynaklarının israfına yol açarken aynı zamanda demokrasiyi yozlaştıran etmenlerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Oy ticareti mekanizmasının ortaya çıkardığı ahlaki sorunlar dünya genelinde hemen her gün yaşanmaktadır. Bir siyasal partinin veya çıkar grubunun yasalaşmasını istediği teklifi, diğer parti ve gruplarla pazarlık ederek bunların teklifleri ile birleştirerek oylamaya sunmaları (tie-bar)[318], ideolojik olarak tamamen zıt kutuplarda yer alan partilerin seçimlerde sadece barajı aşarak parlamentoya girebilmek için ittifak yapmaları, iktidar partilerinin Makyavelist bir politika ile iktidarda kalabilmek adına kendi değer ve ilkelerini hiç sayarak her görüşten parti ile birlikte hareket edebilmesi, oy oranı düşük bir siyasi partinin lideri ve az sayıda ileri gelen isminin ittifak ortağı oldukları büyük partinin seçim listelerinde seçilmesi kesin görülen yerlerden aday yapılması, kimi sistemlerde hükümetin kurulması adına parlamenter transferi yapılması, çıkar ve baskı gruplarının seçim ve yasama faaliyetleri esnasında lobicilik faaliyetleri ile kendi çıkarlarını toplumsal çıkarlara karşı öncelikli hale getirmeleri bunlar arasında sayılabilir.[319]

Oy ticareti kavramına göre politikacılar daha fazla destek kazanmak için seçmen ve baskı gruplarının çıkar ve rantlarını artıracak politikalara yönelerek kamu kaynaklarını düşüncesizce kullanmaktadır. Böylece demokrasi, toplumsal çıkarlar yerine kişi veya grupların çıkarlarını gerçekleştirmenin bir aracı haline gelirken politikacılar iktidara gelmek veya iktidarda kalmak adına ellerinden geldiğince çıkar gruplarının isteklerini karşılamaktadırlar.[320] Karşılık olarak çıkar grupları da tüm nüfuzlarıyla bu politikacılar lehine faaliyetlerde bulunmakta, seçmenler de kendi çıkarlarını maksimize edeceğini düşündüğü kişilere oy vermektedirler. Bu şekilde demokrasi/siyaset piyasasındaki arz ve talep arasında bir denge kurulmuş olmaktadır. Fakat oy ticareti kavramı işleyiş şekliyle kamu kaynaklarının verimsiz şekilde

[317] Özer ve Kartal, "Kamu Tercihi", s. 68.
[318] Ülkemizde sıklıkla başvurulan bir yöntem olarak "torba yasa" adı altında genellikle birbiri ile tamamen ilgisiz konular hakkında değişiklik öngören düzenlemeler aynı paket içerisine konarak birlikte oylanmaktadır.
[319] Aktan, "Logrolling, İttifak", s. 25-26.
[320] Öztürk, "Anayasal İktisat", s. 24.

kullanılmasına, bütçenin bozulmasına ve hepsinden önemlisi politik yozlaşmaya sebebiyet vermektedir.

3.2.1.2.4. Demokrasinin Ekonomik Tahribatı: Rant Kollama ve Politik Miyopluk

Kamu tercihi teorisyenleri siyaset biliminin konusu olan demokrasi ve kamu yönetimi anlayışı üzerine analiz ve eleştirilerini yaparken liberal ekonomi modelinde karşılaşılan sorunların kökenini bulma güdüsüyle hareket etmişlerdir. Eleştirilerin odak noktası olan modern batı demokrasilerinde devlet mekanizmasının işleyişi, her şeyden önce ekonomik sonuçları itibariyle değerlendirilmiştir. Bu bağlamda günümüz siyasetinin önemli sorunlarından olan rant kollama ve politik miyopluk, ekonomiye doğrudan zarar veren ve etkileri kısa vadede gözlemlenebilen iki önemli başlık olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rant kollama, devletin müdahalesi ile ortaya çıkarılan suni bir rantın, baskı ve çıkar grupları tarafından ele geçirilmesi için yapılan faaliyetler ve bu amaca yönelik yaptıkları harcamalar şeklinde tanımlanabilir.[321] Modern demokrasilerde baskı ve çıkar grupları, karar mekanizmalarında etkili politikacı ve bürokratlara baskı yaparak kamu kaynaklarının kendilerine sunulmasını sağlayabilmekte, ekonomik dengeleri bozarak haksız şekilde yüksek kazançlar sağlayabilmektedir.

Demokrasilerde seçim yarışında öne geçmeye çalışan siyasi partiler, çıkar ve baskı grupları ile bir araya gelmektedir. Seçim süreci boyunca bu gruplar kendi çıkarına hizmet edecek partiler için maddi veya manevi türlü katkılar sunmakta, seçim sonrasında ise partiler üzerinde baskı kurarak kendi çıkarlarına uygun düzenlemelerin yapılmasını sağlamaktadır. Seçim kampanyalarına katkı, lobicilik ve rüşvet [322] benzeri yöntemlerle kendini gösteren rant kollama faaliyeti neticesinde bir malın ithal iznini alma, gümrük muafiyeti, vergi affı, teşvik alma, faiz ve fiyat müdahaleleri ile kazanç elde etme, birini işe yerleştirme gibi çeşitli çıkarlar elde edilebilmektedir. Rant kollama faaliyeti israfın, yolsuzluğun, yozlaşmanın en önemli unsurlarından biridir. Rant elde etme yarışı içinde şüpheli transfer harcamaları artmakta, kamu ihalelerinde

[321] M. Okan Taşar, "Rant Kollama ve Ekonomik Kalkınma", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 7 (1999), s. 349.
[322] Metin Saraçoğlu, "Kamu Yararı ve Rant Kollama Faaliyetlerinin Ekonomik Analizi", *Kamu İş Dergisi,* 5/2 (2000), s. 84.

usulsüzlükler yapılmakta, kontrol dışı fonlar oluşturulmakta, rüşvet, nepotizm ve adam kayırmacılık artmaktadır. [323] Kişi ve grupların şahsi çıkarları için toplumsal çıkar ve ulusal ekonomi ağır tahribata uğratılmaktadır.

Günümüzde politikacılar ile çıkar grupları arasındaki ilişkinin ülke gündemini belirleyecek seviyeye ulaştığı, özel çıkarların siyasal iktidarın asıl amacı haline geldiği yorumları yapılmaktadır.[324] Zira Buchanan'a göre hükümetlerin gerçek hedefi sosyal refahı maksimize etmek değildir. Hükümet ve devlet kurumları başka sosyal kurumlarda da roller üstlenen ve bu rollerin çıkarlarını devletteki görevlerine taşıyan insanlarca yönetilmektedir.[325] Demokrasi sahnesinde demagojik tiratlar atan hemen hemen tüm aktörler günün sonunda bireysel çıkarını düşünerek hareket etmekte ve eylemlerini topluma hizmet maskesi altında gizlemektedir.

Kamu tercihi teorisyenlerine göre günümüz demokrasilerinde rant kollama faaliyetleri gibi ekonomiye doğrudan zarar veren bir diğer olgu *politik miyopluk* (political myopia) kavramı ile ilişkilidir. Politik miyopluk, politikacı ve seçmenlerin yakın dönemde elde edecekleri faydalar için uzun dönemdeki faydalarını feda etmeleri anlamına gelmektedir. Seçmenlerin genel olarak seçim dönemindeki bireysel ekonomik durumuna göre oy verdikleri kanaatindeki siyasetçiler buna göre politikalar uygulamaktadır. Tekrar seçilmek ve oylarını artırarak daha da güçlenmek isteyen iktidar partileri genellikle seçimlerden hemen önce maaş ve kamu harcaması artışları, para arzını artırma, vergi indirim ve afları, tarımsal sübvansiyonlar gibi uygulamalara yönelmektedirler.[326] Schultz'a göre ekonomi politikası manipülasyonları iktidar partisinin kamuoyu yoklamalarındaki durumu ile ters orantılı olarak değişmektedir. Anketlerde yüksek sonuçlar almakta olan iktidar partileri kendilerini güvende hissederse bu politikalardan vazgeçebilmekteyken anketler kötü gittiğinde ekonomiyi canlandırmak adına genişletici politikalara daha fazla eğilim göstermektedir.[327] Bu tür genişletici politikalarla, makroekonomik göstergelerde yüksek büyüme ve düşük işsizlik oranları gibi olumlu sonuçlara neden olarak seçim atmosferine de bu pozitif

[323] Öztürk, "Anayasal İktisat", s. 30.
[324] Özer ve Kartal, "Kamu Tercihi", s. 69.
[325] Saraçoğlu, "Kamu Yararı", s. 81.
[326] Öztürk, "Anayasal İktisat", s. 25.
[327] Kenneth A. Schultz, "The Politics of the Political Business Cycle", *British Journal of Political Sciense*, 25/1 (Jan., 1995), s. 81.

hava ile girilmesini sağlarken, bütün bu uygulamaların neden olacağı yüksek enflasyon, bütçe açıkları gibi ciddi sorunlar ise seçim sonrasına ötelenmektedir. Çok kısa dönemler için sahte bir refah sağlamak uğruna sonuçları bilinmesine rağmen ekonomik dengelerle oynanmaktadır. Seçim sonrasında ise politikacılar bozulan ekonomik verileri düzeltmek için tasarruf önlemleriyle harcamaları kısma, para arzını azaltma, vergi oranlarını artırma gibi yöntemlere başvururlar. Siyasal partilerin iktidarını sürdürmek için bu şekilde ekonomiyi manipüle etmeleri sonucu makroekonomik göstergelerin iniş çıkışlı seyir izlemesi *politik konjonktür dalgalanmaları*[328] olarak adlandırılmaktadır.

Politik miyopluk, ülke ekonomisi ve toplumsal refah için çok daha faydalı yerlerde kullanılabilecek kaynakların uzun dönemde büyük zararlar getirecek şekilde harcanmasına neden olmaktadır.[329] Artan kamu harcamalarının devletin düzenli gelirleri yerine emisyon ve borçlanma ile karşılanması tahribatın büyüklüğünü daha da artırmakta ve yeni sorunlar yaratmaktadır. Emisyon, fiyat istikrarını bozarak enflasyonu yükseltmektedir. Borçlanma uzun vadede kamu açıklarının monetizasyon ile kapatılma ihtiyacını doğurmaktadır. Paradaki değer kaybı faiz oranının yükselmesine ve faizlerin yükselmesi de yatırımların azalmasına sebep olmaktadır. Seçim öncesi politikaların yarattığı vergi kaybının telafisi için eski seviyesinin de üzerinde artırılan vergiler, büyüme üzerinde olumsuz etki yaparken kayıt dışı ekonomiyi de beslemekte ve vergi ahlakının bozulmasına neden olmaktadır.

OECD verileri incelendiğinde seçim öncesi artan transfer harcamaları ve vergi indirimleri görünümünün adeta doğa kanunları gibi tüm ülkelerde ve tüm dönemlerde benzerlik gösterdiği göze çarpmaktadır. Shi ve Svensson'un 123 ülkeyi incelediği çalışmaları, bütçe açıklarının seçim öncesi yıllarda gelişmiş ülkelerde GSYİH'nın ortalama % 1'i, gelişmekte olan ülkelerdeyse % 2'si kadar daha büyük olduğunu göstermektedir.[330] Her olgunun birbirine bağlı olduğu ekonomi sisteminde salt iktidarını devam ettirme güdüsüyle hareket eden partiler, domino taşı etkisiyle bütün

[328] Osman Cenk Kanca, "Politik Konjonktür Dalgalanmaları: Kuram ve Türkiye Örneği", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 48/557 (2011), s. 36.
[329] Öztürk, "Anayasal İktisat", s. 25.
[330] Thomas D. Willet ve Manfred W. Keil, "Political Business Cycles", *The Encyclopedia of Public Choice Volume 2*, Ed., Charles K. Rowley ve Friedrich Schneider, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2004, s. 412.

dengeleri bozmakta ve bunun maliyetini bütün bir topluma ve hatta gelecek nesillere ödetmektedirler. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde rasyonel cahil seçmenler de bu suça ortak olarak, küçük bireysel kazanımları karşılığında iktidar partilerini ödüllendirmekte fakat bunların ülke ekonomisinde yaratacağı ve kendilerini de olumsuz etkileyecek ciddi sorunları dikkate almamaktadır.

3.2.2. Politik Eşitliğin Reddi: Brennan'ın Epistokrasisi

Modern düşünürler genellikle yapmış oldukları çalışmalarla liberal demokrasilerin aksayan yönlerine vurgu yaparken çözüm önerisi olarak demokrasinin alternatiflerini düşünmek yerine genellikle devletin gücünün ve yetkilerinin olabildiğince sınırlandırılması gerekliliğini ortaya koymaktadırlar. Yani her ne kadar sorunun kaynağı olarak görseler de Winston Churchill'in meşhur sözlerinde olduğu gibi demokrasi onlar için de hâlâ, en kötü yönetim biçimidir ancak bugüne kadar denenmiş olan diğerleri sayılmazsa. Fakat modern liberteryenler arasında az da olsa elitistler de vardır.[331] Bunlar içinde dikkat çeken isimlerden biri olan Amerikalı düşünür Jason Brennan, 2016 yılında yayınladığı "Demokrasiye Karşı" (Against Democracy) adlı eserinde, kendisinden önceki liberteryenlerin eleştirilerini daha da ileri götürerek oklarını demokrasinin ve politik eşitliğin bizzat kendisine yöneltmiştir. Brennan, modern demokrasilerin liberal anayasal sınırlamalar, bireysel özgürlükler, kuvvetler ayrılığı, seçilmiş temsilciler ve yargısal denetim gibi kurumlarını olduğu gibi kabul ederken eşit oy hakkına karşı çıkmakta ve siyasi gücün bilgi ile yeteneğe göre bölüştürülmesi gerektiği[332] düşüncesiyle bir çeşit epistokrasi rejimini savunmaktadır.

Politik eşitlik eleştirisine başlarken günümüz demokrasilerindeki seçmenleri inceleyen Brennan'a göre siyasete ilgi ve katılım düzeyine göre üç ideal vatandaş tipi bulunmaktadır. İlk olarak siyasi konularda bilgisiz ve kayıtsız olan kesim (Hobbits) gelmektedir. Bunlar genellikle siyaset hakkında güçlü, sabit fikirlerden yoksun, belki de hiç fikri olmayan, kişilerdir. Politik meseleler hakkında fazla düşünmeden gündelik hayatlarını yaşamayı tercih etmektedirler. Oy vermeyecek kadar dahi siyasete karşı ilgisizdirler. İkinci olarak spor kulübü tutar gibi taraf tutan vatandaşlar (Hooligans) gelmektedir. Güçlü inançlara ve sabit fikirlere sahip olan holiganlar kendi görüşlerini

[331] Tullock, Public Choice, s. 6.
[332] Jason Brennan, "The Right To Vote Should Be Restricted To Those With Knowledge", (Erişim: 23 Kasım, 2021), https://aeon.co/ideas/the-right-to-vote-should-be-restricted-to-those-with-knowledge.

destekleyen siyasi bilgileri edinmeye eğilimliyken bunlarla çelişen kanıtları görmezden gelir veya reddederler. Her durumda kendilerine ve bildiklerine aşırı güvenirler. Politik görüşleri kendi kimliklerinin de bir parçasıdır ve bir siyasi partinin üyesi olmaktan gurur duyarlar. Kendileriyle farklı dünya görüşüne sahip insanların hain, aptal, kötü, bencil veya en iyi ihtimalle kandırılmış olduğunu düşünürler. Düzenli oy veren çoğu seçmen, aktif parti üyesi ve politikacı bu gruba girmektedir. Son olarak siyasete bilimsel ve rasyonel yaklaşım sergileyen bilge vatandaşlar (Vulcans) gelmektedir. Sosyal bilimler ve felsefede belli bir yetkinlik derecesine ulaşmış bu bilinçli vatandaşlar ön yargılı ve mantıksız olmaktan kaçınmaya çalışırlar. Kendilerinin farkında bireyler olarak politik meselelerde sadece bilgilerinin izin verdiği ölçüde bir özgüvene sahiptirler. Karşıt görüşlere de saygılıdırlar. [333]

Vatandaşların büyük çoğunluğu hobbitler ile holiganlar arasındaki spektrumda bir yere denk gelirler. Sanıldığı gibi vatandaşların siyasete dâhil edilmesi onları aydınlatarak bilge vatandaşlar haline getirmemektedir. Tam tersine siyasi katılım insanları aptallaştırarak kayıtsızlıktan holiganlığa dönüştürmektedir. Siyasetin yozlaştırdığı insanlar birbirlerine düşman olmaya başlarlar. Bu nedenle siyasi özgürlük ve katılım genel olarak zararlı ve çoğunluğun uzak durması gereken olgulardır.[334]

Modern demokrasilerin eşit ve genel oy ilkesiyle her bir vatandaşa bir oy hakkı sağlaması ahlaki açıdan bazı sakıncalara neden olmaktadır. Vatandaşları tercih yapmaya iten genel oy hakkı bilgisizce ve irrasyonel kararlar alınmasına ve bu kararların da masum insanlara dayatılmasına neden olmaktadır.[335] Burada sorulan soru şudur: Sağlıklı bir yönetim sistemi içerisinde rasyonel politikalarla yaşamak varken neden cahil ve irrasyonel seçmenlerin popülist politikacılarla işbirliği halinde ortaya çıkardıkları yozlaşmış yönetimlere maruz kalmak zorundayız? Brennan için mevcut şartlar altında politik kararların belirlenmesi adına yazı tura atmak seçmenlere sormaktan daha güvenilirdir.[336] Brennan'ın epistokrasi savunusunun esas mantığı ve klasik elitistlerden farkı da işte burada yatmaktadır: Bilgili insanlar yönetmeyi diğerlerinden daha fazla hak etmemektedir ancak toplumun geri kalanı beceriksizce

[333] Jason Brennan, *Against Democracy*, New Jersey: Princeton University Press, 2016, s. 4-5.
[334] Brennan, *Against Democracy*, s. 6.
[335] Brennan, *Against Democracy*, s. 7-.8.
[336] Brennan, *Against Democracy*, s. 32.

alınmış siyasi kararlara maruz kalmamayı hak etmektedir.[337] Bu noktada politik haklara ikame ve onlardan daha öncelikli yeni bir tür hak tanımı yapılmaktadır: *kötü yönetilmeme hakkı*.

Bugüne kadar iddia edilenin aksine liberal demokrasinin temel kavramlarından olan ortak akıl (public reason) ile epistokrasinin örtüşebildiğini savunan Brennan, yurttaşlık erdeminin de artık siyaset dışına kaydığı düşüncesindedir.[338] Yazara göre seçme ve seçilme hakkı temel hak ve özgürlüklerden değildir. Çünkü politik haklar yaşama hakkı, düşünce, inanç ya da örgütlenme özgürlükleri gibi temel hak ve özgürlüklere benzememektedir.[339] Her şeyden önce çekirdek haklar bireylerin kendileriyle ilgiliyken siyasi haklar kendilerinden daha çok başkalarıyla, tüm toplumla ilgilidir. Politik eşitliğin özsel eşitlik veya yurttaşlık erdemiyle de ilgisi yoktur. Bunlar mühendislik ya da doktorluk yapma hakkından daha mühim değildir. Nasıl vatandaşların kimi eğitim ve sınavlardan geçmeden bu tür faaliyetlerde bulunmalarına kısıtlama getirilmesi bu alanlarda eğitimi olmayan insanların aşağı görülmesi olarak algılanmıyorsa politik hakların kısıtlanması konusunda da bu yorum yapılamaz.[340] Özellikle de seçme hakkının, bir tercih ya da onaydan ibaret, oldukça sınırlı hatta göstermelik bir yetki olduğu düşünüldüğünde bunun kaldırılması veya kısıtlanmasının da ne vatandaşlık haklarını ne de insanlık onurunu çiğnediği söylenebilir. Diğer vatandaşların zarar görmemesi için sürücü belgesi olmayan kişilerin trafikte araç kullanmalarının engellenmesi ne kadar haklı bir nedene dayanıyorsa politik bilgi bakımından ehil olmayan kişilerin politikadan dışlanması da aynı derecede meşru sayılabilir.

Brennan, demokrasinin salt prosedür olarak savunulmasına da itiraz etmektedir. Bir kararın sırf monarşi rejimi tarafından alınmasının onu kötü kılmayacağı gibi demokratik yöntemle alınması da meşrulaştırmaya yetmeyecektir. Aksi takdirde ahlak ve erdemlerin bile oy çokluğu neticesinde değişebilen kavramlar olduğunun kabul edilmesi gerektiği iddia edilebilir. Prosedürel yaklaşımın öngördüğü

[337] Brennan, *The Right To Vote*.
[338] Hasan Bülent Kahraman, "Demokrasi Öldü Mü, Yoksa Yeniden Mi Doğuyor?", (Erişim 23 Kasım 2021), https://www.sabah.com.tr/yazarlar/kahraman/2016/11/16/demokrasi-oldu-mu-yoksa-yeniden-mi-doguyor.
[339] Brennan, *Against Democracy*, s. 7.
[340] Brennan, *The Right To Vote*.

şekilde kararın nasıl alındığı değil bizzat kararın kendisi ve yaratacağı sonuçlar önemlidir.[341] Brennan'a göre demokrasi, herkesi eşit kabul ederek çoğunluğun kararını uyguladığı için değil bu kararların adil sonuçlar üretmede diğerlerinden daha başarılı olduğu için diğer sistemler yerine tercih edilmelidir.[342] Yani büyük anlamlar yükleyerek kutsadığımız demokrasi ihtiyacımızı gideren bir araçtan fazlası değildir. Daha iyisini bulduğumuz zaman vazgeçebileceğimiz bir araç.

Brennan için yönetimde bilgi ve liyakati öne çıkaran epistokrasi, demokrasiden daha iyi olan araçtır. Epistokrasi, demokrasinin ortadan kaldırılması değil fakat bir nebze daraltılmasıdır.[343] Bu model seçim sisteminde "genel oy" ilkesini çiğnerken demokrasiler de "yetkin olma" ilkesini çiğnemektedir. Üstelik genel oy ilkesi demokrasilerde de mutlak anlamda kabul edilen bir ilke değildir. Çoğu ülkede kısıtlı bireyler, reşit olmayanlar ve hükümlülerin oy verme hakkı bulunmamaktadır. Bu anlamda demokrasinin zaten hâlihazırda zayıflatılmış bir epistokrasi olduğu iddia edilebilir.[344] Zira oy kullanabilmek için belli bir yaş şartının getirilmesinin sebebi olarak bireyin oy kullanırken genel iradenin oluşmasına katkıda bulunma bilincine erişmesi gerekliliği ileri sürülmektedir.[345] Söz konusu bilinç nasıl bir olgudur ki toplum içindeki farklı özelliklere sahip ve farklı koşullarda yaşayan tüm bireyler için yasanın gösterdiği gün kazanılabilmektedir? Seçim takvimine göre oy verme hakkını bir gün ile kaçıran birey eğer bir gün önce doğmuş olsaydı veya seçimler bir gün sonra olsaydı bilinç kazanmış mı olacaktı? Eğer tek bir günün insan hayatında aydınlanmaya neden olamayacağı kabul edilirse o bir gün yüzünden oy hakkından mahrum edilen vatandaşın durumu genel oy ilkesi taraftarları açısından nasıl izah edilebilir? Peki, mevcut uygulama meşru bir temele dayanıyorsa yasa ile belirtilen siyasal rüşte eriştiği halde ilgisizlik, cehalet, zekâ yetersizliği gibi türlü nedenlerle bahsi geçen genel iradeye katkıda bulunuş bilincine erişememiş kişiler için benzeri bir kısıtlama getirilmesine ahlaki itirazlarda bulunmak çelişki yaratmaz mı? Bu ve benzeri çoğaltılabilecek sorular en azından epistokrasi ve onun çeşitli formlarının üzerinde düşünülmeye değer kavramlar olduğunu göstermektedir. Zira 20. yüzyıl siyasi

[341] Mehmet Ali Zengin, "Epistokrasinn Analizi ve Demokrasiye Katkıları", *TAAD*, 11/43 (Temmuz 2020), s. 13.
[342] Brennan, *Against Democracy*, s. 12-14.
[343] Zengin, "Epistokrasinn Analizi", s. 6.
[344] Zengin, "Epistokrasinn Analizi", s. 6-7.
[345] Yılmaz Aliefendioğlu, "Temsili Demokrasinin Seçim Ayağı", *TBB Dergisi*, 60 (2005), s. 77.

gelişmeleri bizlere Rousseauvari bir romantizmle genel oy neticesinde ortaya çıkan *genel iradenin yanılmazlığı* ilkesinin insanlığı diktatörlüklere, soykırımlara ve dünya savaşlarına götürebileceğini öğretmiştir.

Öte yandan yazar politik eşitlik ve genel oy hakkına karşı çıkan epistokrasi taraftarlarının sadece bir filozof kral veya koruyucular sınıfına da umut bağlamasını doğru bulmaz.[346] Bu noktada *Demokrasi'ye Karşı* eserinde çeşitli epistokratik karar alma yöntemlerinden bahsetmektedir:

- *Kısıtlı Oylama (Restricted Suffrage):* Bu sistem temsili demokrasiyle benzer kurumlara sahiptir ancak oy hakkı herkese verilmez. Bunun yerine sadece yeterince bilgili olanlar oy kullanabilir. Tüm vatandaşların -bir çeşit sürecin ardından yeterince bilgili olduğu kabul edilirse- bu hakkı elde edebileceği için oy hakkı da demokrasideki kadar olmasa da yine de yaygın olabilir.
- *Çoklu Oylama (Plural Voting):* Günümüz demokrasilerinde olduğu gibi her vatandaş bir oy hakkına sahiptir. Ancak belirli testleri geçen ya da bazı belgelere sahip olanlara fazladan oy hakkı verilir. J. Stuart Mill de bu sisteme benzer şekilde oy hakkının genelleştirilmesi ancak bununla birlikte eğitimlilere daha fazla oy hakkı verilmesini savunmuştur.
- *Oy Hakkı Piyangosu (Enfranchisement Lottery):* Bu sisteme göre hiçbir vatandaş oy kullanma hakkına sahip değilken seçimden hemen önce rastgele düzenlenen bir çekilişle nüfusun belli bir oranı sayısınca vatandaş seçmen olmak üzere belirlenerek eğitime alınırlar. Eğitim sürecinin sonunda bilinçlenen bu seçmenler artık oy kullanma işlemini gerçekleştirirler.
- *Epistokratik Veto (Epistocratic Veto):* Demokratik süreçlerin sonunda kabul edilen bütün yasaların, konu ile ilgili uzmanlardan oluşan epistokratik bir yapı tarafından veto edilebildiği sistemdir. Örneğin anayasa mahkemelerinin anayasayı çiğneyen yasaları iptal edebilmesi gibi bir çeşit ekonomi uzmanları kurulu da vergi kanununda yapılacak değişikliği veto etme hakkına sahip olabilir.

[346] Brennan, *Against Democracy*, s. 14.

- *Ağırlıklı Oylama (Weighted Voting / Government By Simulated Oracle):* Bu sistemde tüm vatandaşlar oy kullanabilir ancak öncesinde temel siyasi bilgilerden oluşan bir sınava girmek zorundadır. Sınav sonrasında seçmenlerin nesnel olarak ölçülen siyasi bilgi seviyelerine göre de kullanacakları oylarının ağırlığı (değeri) belirlenir.[347]

Brennan, bahsi geçen yöntemlerden özellikle birini teklif etmek yerine demokrasiye bu şekilde epistokratik bir müdahalenin gerekliliğinden bahseder.[348] Burada önemli olan masum bireylerin, cahil ve liyakatsiz seçmenlerin zararından korunmasıdır. Bu amaçla bilgili kişiler siyasette daha belirleyici bir konuma getirilirken diğerlerinin etkisi olabildiğince azaltılmalıdır. Zaten çoğu seçmen, siyasal haklarının ortadan kaldırılmasını umursamayacak derecede siyasete karşı kayıtsızdır.[349]

Epistokrasi modeline karşı yapılabilecek eleştirilerin başında bu modelin demokrasiye karşı üstünlüğü konusunda yeterince güçlü delillerin öne sürülemediği iddiası gelebilir. Siyasi tarih boyunca somut bir örnek uygulaması olmayan modelin hipotetik başarısını kabul etmek için ortada bir neden yoktur. Politik kararların aynı zamanda etik ve ahlaki kararlar anlamına geldiği[350] hatırlandığında epistokratik yönetimin daha başarılı olacağı yönündeki ön kabulü anlamak daha da zorlaşmaktadır.

İkinci olarak seçmenlerin oy kullanırken bilgi eksikliği olduğu düşüncesine hak verilse dahi doğru politik kararlar almak için ne tür bilgiye sahip olunması gerektiği konusu yeterince açıklığa kavuşturulmamıştır. Oy kullanma hakkının sınavla kazanılması sınavın içeriği konusunda bir takım soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir. Sadece siyaset, ekonomi ve genel kültür konularından oluşan bir sınav eleştiri konusu yapılmakta ve zaman içinde siyasal yeterlilik için gerekli bilgilerin değişebileceği ifade edilmektedir.[351] Ayrıca sınav veya hangi yöntemle olursa olsun yönetim faaliyetinden tamamen veya kısmen dışlanması öngörülen büyük vatandaş kitlelerinin bu durumu nasıl kanıksayacağı da merak konusudur. Politik katılım oranlarındaki düşüklüğe bakarak bu durumun sorun teşkil etmeyeceğini varsaymak

[347] Brennan, *The Right To Vote*.; Brennan, *Against Democracy*, s. 15.
[348] Kalkan, "Demokrasinin Liberteryen", s. 18.
[349] Brennan, *Against Democracy*, s. 4.
[350] Dahl, *Demokrasi Üzerine,* s. 84.
[351] Zengin, "Epistokrasinin Analizi", s. 16.

hatalı olacaktır çünkü bir hakkı kullanmaktan imtina etmek ile o hakkın elden alınmasına göz yummak aynı şey değildir.

Bir diğer eleştiri noktası bu tür sistemlerde toplum içerisindeki bazı sosyo-ekonomik sınıfların lehine kararlar alınması olasılığının mevcudiyetidir. Çünkü politik bilginin dağılımı da sosyo-ekonomik koşullar ile doğru orantılıdır. Kimi sınıf ve kültürel grupların eğitim seviyelerinin düşüklüğünün tarihsel eşitsizliklerden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Brennan'a göre 20. yüzyılda eşit oy hakkının verilmesi bu grupların eğitim seviyesini yükseltmeye yaramamıştır.[352] Dünya genelinde zenginler fakirlerden, erkekler kadınlardan, beyazlar siyahlardan daha iyi eğitimli ve daha bilgilidir. O halde epistokrasi ile siyasal güç de bu grupların elinde yoğunlaşacaktır. Fakat Brennan, bu durumun bir sorun yaratacağı düşüncesine katılmaz. O'na göre beyazların en cahil yüzde 75'inin politikadan dışlanması ya da gücünün azaltılması, fakir siyahi kadınlar için demokrasiden çok daha iyi sonuçlar doğurabilir.[353] Öte yandan nasıl ki kimseye sadece sınıf, etnik köken, cinsiyet gibi özellikleri nedeniyle doktorluk lisansı verilerek hastalara bakmasına izin verilmiyorsa yetkin olmayan kişilere bu özellikleri nedeniyle siyasal haklar da verilmemelidir. [354] Yapılması gereken siyasal haklar verilmeden önce bu kişilerin de belirli bir eğitim seviyesine getirilmesi ve bu yönde teşvik edilmesidir.

Sonuç olarak bu çalışmada siyasal etki ve gücün tüm topluma eşit olarak yayılması anlamında ele alınan politik eşitlik olgusu modern liberal demokrasilerin en temel meşruiyet kaynağıdır. Zira seçim yoluyla değiştirilebilir bir iktidar, insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması, hukukun üstünlüğü, şeffaflık, hesap verebilirlik gibi demokratik ilkelerin hayat bulması için politik eşitliğin mümkün olduğunca tüm topluma yayılması gerekmektedir. Ne var ki dünya genelinde demokrasi ve politik eşitliğin ölçümü adına yapılan çalışmalar, negatif haklar olarak, hukuksal açıdan, eşit politik haklar yaygınlaşsa da bunların kullanımının istenen düzeyde olmadığı ve siyasal kayıtsızlık davranışının yüksek oranlara vardığını göstermektedir. Politik eşitlik ile diğer eşitlik türleri ve özellikle de ekonomik eşitlik arasındaki ilişki göz önüne alındığında durumun neden böyle olduğu açık olarak

[352] Brennan, *Against Democracy*, s. 132-135; Kalkan, "Demokrasinin Liberteryen", s. 18.
[353] Brennan, *The Right To Vote.*
[354] Brennan, *Against Democracy*, s. 213.

anlaşılmaktadır: Toplum içindeki varlıklı kesimler politik etki ve güce sahip olmak için gereken servet, bilgi, boş zaman, sosyal ilişkiler gibi maddi ve manevi tüm imkânlara sahipken orta ve alt sınıflar genel olarak bunlardan yoksundur. Bu durumda politik hakların tüm topluma eşit olarak verilmiş olması anlamını yitirmektedir. Çünkü herkese aynı ölçüde sesini duyurma hakkını veren demokrasi, bireyin sesini duyurma imkânlarından yoksun olmasını onun kendi problemi olarak görmektedir.

Eşitlik, adalet, insan hak ve özgürlükleri gibi kavramlarla özdeşleşmiş olan demokrasi modelinin, insanlığın deneyimlediği *en iyi* siyasal düzen olarak kabul edilse dahi, söz konusu değerleri gerçekleştirmede ne derecede başarılı olduğu tartışmalı bir konudur. O halde demokrasiyi geliştirme veya alternatiflerini arama ihtiyacı gün yüzüne çıkmaktadır. Bu hususta Platon'dan günümüze kadar pek çok düşünürün halk kitlelerinin kötü kararlar alacağı endişesinin ürünü olan epistokrasi modeli, ön yargılar bir kenara bırakılarak, insanlığın modern dönem demokratik kazanımları ışığında demokrasinin sonraki aşaması olarak üzerine düşünülmeyi hak eden bir olgudur. Zira kendisinden önceki yönetim sistemleri gibi demokrasinin de evrilerek daha iyi bir noktaya gelmesi, siyasal düşünceler tarihi içerisindeki diyalektik gelişimin tezahürü olarak görülmelidir. Bu gelişimin önünde durmak, tartışılmasını dahi engelleyerek kavramları tabu haline getirmek, kendisinden daha iyi bir alternatifinin bulunmasına rağmen demokrasinin vazgeçilmez olduğunu düşünmek dogmatik bir zihniyetin göstergesidir.[355] Toplumsal kararlarının belirlenmesi için hangi yöntemin kullanılması gerektiğinden ziyade yöntemlerin geliştirilme nedeni olan sonuçların ön plana alınması halinde bu sorun kendi kendine çözülecektir.

[355] Zengin, "Epistokrasinin Analizi", s. 11.

SONUÇ

Eşitlik kavramı, siyasal düşünceler tarihi boyunca en çok tartışılagelen konulardan biri olmuştur. Politik sistemlerin ve ideolojilerin birbirinden farklılaşmasında belirleyici unsurlardan biri olan eşitlik olgusunun, üzerinde mutabık kalınan bir tanımı söz konusu değildir. En geniş anlamıyla şeylerin özdeşliğini, aynılığını ifade eden kavram siyaset teorisi çerçevesinde adalet kavramı ile ilişkilendirilerek insanların değer, hak ve özgürlük gibi açılardan eşitliğini vurgulamak için kullanılmaktadır. İlk çağlardan beri insanlar arasında var olan eşitsizlik durumu, 18. yüzyıldan itibaren yaşanan düşünsel değişim ve bu değişimi takip eden büyük toplumsal olaylar neticesinde desteğini ciddi ölçüde kaybederek doğal bir görüngü olmaktan çıkmıştır. Modern dünyada artık tartışma konusu insanların eşit olup olmaması hakkında değil, eşitlik postulatının kime, nasıl ve ne şekilde uygulanacağıdır.

Eşitliğin kime, nasıl ve ne şekilde uygulanacağı sorusuna verilen farklı yanıtlar, siyasal ideolojilerin ve dünya görüşlerinin de birbirinden ayrıldığı temel noktalardan birini oluşturmanın yanı sıra kavramın türlere ayrılarak derinlemesine incelenmesine de olanak tanımaktadır. Bu türlerden biri olan varlıksal veya özsel eşitlik, insanların sadece insan olmalarından dolayı sahip oldukları değer bakımından eşitliği yönündeki en temel düşüncedir. Doğal haklar teorilerinde yer alan varlıksal eşitlik olgusu pratik karşılığını en somut haliyle yasalar önünde eşitlik ilkesinde bulmaktadır. Bir diğer tür olarak fırsat eşitliği, toplumsal değer ve zenginliklerin elde edilmesinin belli ve şeffaf kurallara bağlanarak herkese eşit fırsatlar sunulması anlamında liberal retoriğin gözde eşitlik türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Liyakat ilkesi adıyla da anılan bu kavram benzer yetenektekilerin eşitliği sonucunu doğurmaktadır. Fırsat eşitliği ile herkese açılmış değer ve zenginlik yarışında herkesin aynı çizgiden başlaması için dezavantajlı kişilerin durumunun düzeltilmesini amaçlayan şartlarda eşitlik kavramı da ayrı bir tür olarak değerlendirilebilmektedir. Eşitlik türleri arasında en tartışmalı olanı ise sosyal ve ekonomik eşitliği en üst seviyeye çıkarmayı amaçlayan sonuç eşitliğidir. Radikal sol ideolojilere göre sonuç eşitliği olmaksızın diğer eşitlik türlerinin de bir anlamı yoktur.

Eşitlik konusu içerisinde spesifik bir başlık olarak politik eşitlik kavramı ise insanların politik hak ve özgürlükleri bakımından eşitliğini konu alır. Devlet yönetiminde kimin ne derecede etkili olacağı politik eşitlik yorumlarına göre belirlenir. Elitist teorilere göre yönetme hak ve bilgisinin tüm insanlarda değil de soy, cinsiyet, kültür vb. ilkelere göre küçük bir azınlık grubunda olduğu kabul edilmektedir. Siyasi kararların esasında yetenek veya bilimsel bilgi gerektirmeyen etik kararlar olduğu savunusundaki düşünürlere göre ise insanların insan olmak bakımından eşit değerde olduğu kabul edildiğine göre politik haklar açısından da herkes eşit olmalıdır. Bu düşünürler için reşit olmama veya akli dengesizlik gibi istisnai durumlar dışında kimse yönetime katılma hakkından mahrum bırakılmamalıdır.

Tarihsel süreçte gelişen yurttaşlık olgusu bireyleri, toplumsal iktidarların nesnesi konumundan –kimilerince sadece söylemde öyle olduğu iddia edilse de- siyasal iktidarın sahipliği noktasına getirmiştir. 20. yüzyılda "bir adam-bir oy" mottosunun kanıksanarak yaygınlaşması, devletin sahiplerinin, kendi yöneticilerini seçme eşitliği hususunda önemli bir yol kat edildiğinin göstergesidir. Demokrasi ile özdeşleşen politik eşitlik görüngüsünün bu şekilde genel kabul görmesi antik dönemlerden günümüze değin uzanan çetin eşitlik-eşitsizlik mücadeleleri sonucunda gerçekleşmiştir.

Yerleşik hayata geçiş ve neolitik devrim, insanlık tarihinin en önemli gelişmeleri arasında sayılmaktadır. Doğanın bir parçası olarak avcı-toplayıcılıktan, doğayı etkin bir şekilde dönüştürmeye başlayarak tarımsal üretime geçmek insan için beslenme çaba ve alışkanlıklarının değişmesinden çok daha öte anlamlara gelmektedir. Verimli bir üretim adına toprakların tarıma açılması, sulama için gerekli kanal ve setlerin yapılması gibi çok sayıda insanın koordine çalışması gerekliliği iş bölümünü zorunlu kılarak toplumun yönetenler ile yönetilenler olarak ikiye bölünmesine neden olmuştur. Yerleşik hayata ilk geçen topluluklarda bu yeni üretim yöntemleri sınıflaşma ve tabakalaşmayı ortaya çıkarırken yağmacı gruplardan korunma ihtiyacının doğurduğu sürekli askeri birimlerin varlığı da bu süreci desteklemiş ve böylece eşitsizlik kurumsallaşmaya başlamıştır. Yerleşik hayatın yaygınlaşmasıyla birlikte küçük kent devletleri çoğalırken uzun mesafeler arası ticaret gelişmiş, karmaşıklaşan toplum yapısına tüccarlar ve en temel haklardan dahi yoksun olan köleler gibi yeni sınıflar eklenmiştir. Bu noktada gerekçeleri farklı da olsa insanların ekonomik

durumlarındaki değişimlerin siyasi hak taleplerine dönüştüğü gözlemlenmektedir. Kendini iyiden iyiye hissettiren güç temerküzünün nimetlerinden pay almak isteyen, ticaretin zenginleştirdiği kesimler ile her geçen gün yoksullaşmakta olan geçinme kaygısındaki alt sınıflar benzer bir noktaya vararak kendileri için siyasi hak taleplerinde bulunmaya başlamışlardır.

Antik Çağ düşünürleri de eşitlik talepleri eksenindeki bu toplumsal sınıf çatışmalarına fikirleriyle katılmış, modern ideolojilere zemin oluşturacak düşünceleri geliştirmişlerdir. Organizmacı toplum anlayışı ile eşitsizlikçi görüşün ilk önemli temsilcilerinden sayılan Pythagoras'ı Herakleitos, Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi önemli isimler takip ederken Protagoras, Antiphon, Antisthenes, Diogenes gibi düşünürler de eşitlik fikrine yakın görüşler dile getirmişlerdir. Antik Yunan sitelerinin çöküşü, ekonomisi büyük ölçüde köle emeğine dayalı Roma İmparatorluğu ve ardından skolastik felsefenin yükselişi ile eşitlik tartışmaları uzunca bir süre için askıya alınsa da insanlığın bu kadim tartışma konusu, 16. yüzyıl toplum sözleşmesi kuramcılarından çağdaş felsefecilere kadar pek çok isim tarafından sürekli yeniden alevlendirilmiştir. 18. yüzyılda Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ile Fransız ihtilali sonrası yayınlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, insanların eşitliğinin tescillendiği belgeler olarak etkilerini günümüze dek sürdürmüştür. Toplumsal olaylar ve ayaklanmalar ile geçen uzun yılların ardından 20. yüzyıl ile birlikte gerek özsel gerek politik eşitlik yolunda önemli adımlar atılmıştır.

Tüm insanların değer olarak eşit olduğu ve yönetme yeteneğinin herkeste eşit olarak bulunduğunun kabul edilmesi doğal olarak yönetme erkine herkesin ortak edilmesi gereğini doğurmaktadır. Kendi kurumlarını ve meşruiyetini eşitlik fikrinden alan tek rejim olan demokrasi, modern çağda en çok kabul gören politik sistemdir. Demokratik eşitlik kavramı çerçevesinde istisnalar hariç tüm yetişkinler eşit olarak oy kullanma, konuşma ve gösteri yapma, kanunlara uygun olarak örgütlenme ve dini ibadetlerini yapma veya yapmama konusunda eşit haklara sahip olmalıdır. Pek çok modern düşünür demokrasi ile eşitliği özdeş kavramlar olarak değerlendirecek seviyede bu rejime önem atfetmektedir. Onlara göre demokrasinin tüm kurum ve uygulamalarının varlık sebebi eşitliği sağlamak ve onu güvence altına almaktır. Demokrasi ve eşitlik düşüncelerinden böylesine umutla bahseden düşünürlere karşı olarak elitist teori savunucuları toplum içindeki ekonomik ve sosyo-politik eşitsizlikler

gereği hangi ideoloji veya rejim söz konusu olursa olsun hiçbir zaman için gerçek anlamda bir politik eşitlikten söz edilemeyeceğini savunmaktadırlar. Mevcut eşitsizliklerin yarattığı elit-halk ayrımı üzerinde duran düşünürler ekonomik veya statü gereği üstün olan kişi ve gruplar var oldukça demokrasilerde bile bunların toplumsal karar süreçlerinde toplumun diğer kesimlerinden çok daha fazla etkili olacağını iddia etmektedirler.

Son yıllarda yapılan araştırmalar gerçekten de toplumun varlıklı kesimlerinin siyasi etki bakımından her geçen gün daha da güçlenmekte olduğunu göstermektedir. Kamusal işler ile uğraşabilmek için gerekli olan maddi olanaklar, boş zaman ve sosyal çevre gibi unsurlara erişimi olan varlıklılar gerek aktif siyaset gerek lobi faaliyetleri ile toplumsal kararlara yön verebilirken teoride onlar ile eşit politik haklara sahip ama gerekli olanaklardan yoksun kesimler genellikle seçim dönemlerinde sandıktaki bir oydan daha fazla etkiye sahip olamamaktadır. Politik arenada seslerini duyuramayan ve gerçekte temsil edilmediklerini düşünen vatandaşlar radikal politikalara sahip partilere meyledebilmekte bu da otoriterleşme ile birlikte eşitliğin daha da azalması tehlikesini barındırmaktadır.

Bazı sosyal bilimciler, faşist rejimlerin yıkıldığı II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde felsefi ve insani bir değer olarak politik eşitlikteki azalma veya artışın tespiti konusunda nesnel yöntemler bulmaya, demokrasinin daha net ve onu ölçülebilir kılacak bir tanımını yapmaya çalışmışlardır. Amerikalı siyaset bilimci Robert A. Dahl'ın öncülük ettiği bu çalışmalarda temel olarak adil ve özgür seçimler, ifade özgürlüğü, çoğulculuk, şeffaflık, rekabet yoğunluğu, yürütmenin sınırları gibi ölçütler belirlenerek tipolojiler oluşturma çabalarına girişilmiştir. Farklı kurum ve kuruluşlarca düzenli olarak yayınlanan raporlar sayesinde politik eşitlik ve demokrasi konusunda ülkelerin birbirleriyle ve kendi geçmiş dönemleri ile kıyaslanabilmesi imkânı doğmaktadır.

Demokrasi ölçümü çalışmaları bizlere politik eşitlik idealinin ne kadar gerçekleşebildiği konusunda fikir verirken özellikle demokratik ölçütler açısından üst seviye ülke vatandaşlarının siyasal katılım davranışları da toplumun genelinin ne derecede politik eşitlik talebinde bulunduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Siyasal katılım sadece seçim zamanları oy vermekten ibaret olmayıp siyasal olaylar

hakkında bilgi alarak gelişmeleri takip etmek, politik faaliyetlerde bulunmak, karar mekanizmalarına etki etmeye çalışmak gibi vatandaşların siyasi sistemle ilgili tüm ilişkilerini kapsayan bir olgudur. Kimi yazarlar yasadışı politik eylemleri bile bu kategoriye dâhil etmektedirler.

Vatandaşların siyasal katılım derecelerini belirlemek için çeşitli sınıflandırmalara gidilmiştir. Dahl, katılım derecelerini politik olaylar hakkında haberdar olmadan ibaret ilgi, politikaya önem verme, olaylar ile sorunlar hakkında araştırma yaparak bilgi sahibi olma ve siyasete aktif katılarak eylemde bulunma olmak üzere dört boyutta incelemiştir. Nie ve Verba ise vatandaşları siyasal sürece hiç katılmayanlar, sadece oy kullananlar, sınırlı katılımcılar, topluluk düzeyinde katılımcılar, kampanyacılar ve aktif görev alanlar şeklinde ayırmaktadır. Milbrath söz konusu sınıflandırmayı bireyler yerine faaliyetler üzerinden yaparak katılım seviyesini düşükten yoğuna doğru olmak üzere gözlemci/izleyici/sempatizan faaliyetler, geçiş eylemleri ve gladyatör faaliyetler olarak üç sınıfa indirgemektedir.

Vatandaşların siyasal katılımı konusunda genel olarak sosyo-ekonomik, kültürel, çevresel ve politik faktörler etki etmektedir. Özellikle cinsiyet, eğitim, meslek, gelir durumu gibi etmenler bireylere siyaset ile ilgilenmeleri için ihtiyaç duydukları maddi ve manevi olanakları sağlama konusunda belirleyici olmaktadır. Daha iyi sosyo-ekonomik şartlara sahip kişilerin toplumsal duyarlılığının arttığı ve siyasal faaliyetlere diğerlerinden daha fazla iştirak ettikleri ifade edilmektedir. Buna göre yapılan çalışmalar yüksek eğitim, yüksek gelir seviyesi, orta yaş, erkek olmak gibi özelliklerin politik katılımı artırdığı; düşük eğitim, yoksulluk, gençlik, yaşlılık, kadın olmak gibi özelliklerin ise katılım davranışında çeşit ve yoğunluğu düşürdüğüne işaret etmektedir.

Siyasal katılımın zıt kutbunda, demokrasinin tüm vatandaşlara yüklediği siyasal ödevlere karşı kayıtsız olma anlamındaki siyasal kayıtsızlık yer almaktadır. Siyasal kayıtsızlık davranışının da tıpkı katılımda olduğu gibi bireysel, toplumsal ve sosyo-ekonomik nedenleri söz konusu olabilir. Farklılıklara saygı duyulan, vatandaşların geleneksel yapılardan ziyade birey olarak ön planda olduğu toplumlarda gerek nitelik gerekse nicelik açısından yüksek seviyede politik katılım, otoriter ve

hiyerarşik değerlerin önemsendiği toplumlarda ise kanıksanmış, yaygın bir siyasal kayıtsızlık davranışı beklenmektedir.

Modern çağın geniş coğrafyalarda yaşayan büyük nüfuslara sahip uluslarına demokrasiyi mümkün kılan temsili sistem de vatandaşları siyasal kayıtsızlığa götüren etmenler arasındadır. Toplumsal karar ve problemlerin sorumluluğunun temsilcilere yüklenmesi vatandaşları siyasal olgulardan uzaklaştırabilmektedir. Özellikle çoğunlukçu rejimlerde azınlıkta kalan kesimler, kendi iradelerinin yönetim faaliyetinde hiçbir etkisi olmadığı düşüncesi ile siyasete karşı yabancılaşabilmekte, çoğunluk içerisinde yer alanlar ise ülkelerinin gidişatından duydukları memnuniyet nedeniyle ilgisizleşebilmektedir. Son dönemlerde, daha gelişmiş demokrasilere sahip olduğu kabul edilen ülkelerde de özellikle seçimlere katılma oranlarındaki düşüş ile göze çarpan siyasal kayıtsızlık davranışında belirgin bir artış olduğu dile getirilmektedir. Kimi uzmanlara göre bu durumun en önemli nedeni söz konusu toplumların refah seviyesindeki yükselmedir. Gelir dağılımının adil gerçekleştiği toplumlarda zenginleşen vatandaşların politikadan uzaklaşarak bireyci ve hedonist bir yaşam tarzına meylettiği iddia edilmektedir. Diğer bir görüşe göreyse çoğulcu demokrasilerde vatandaşların siyasete yönelik ilgisi azalmanın aksine artış eğilimindedir. Ne var ki geleneksel katılım yöntemlerini etkisiz bulmaya başlayan vatandaşlar somut sorunlar hakkında sokak gösterileri ve protesto hareketleri gibi hızlı şekilde sonuç almaya yönelik siyasal faaliyetlere yönelmeye başlamışlardır. Mevcut katılım yöntemlerinin yetersizliğine inanan bazı sosyal bilimciler de liberal demokrasiyi politik eşitliği yeterince gerçekleştirememekle suçlayarak kendi radikal demokrasi modellerini geliştirmişlerdir.

Radikal demokrasi, 20. yüzyılın politik konjonktürü çerçevesinde geliştirilen, demokrasinin henüz bitmemiş, kapsayıcı, devamlılığı olan ve dönüşlü bir süreç olduğu fikrinden hareketle eşitlik ve özgürlüğün radikal bir şekilde genişletilmesini savunan görüşün ürünüdür. Mevcut sistemin eksikliklerine ve aksayan yönlerine dikkat çeken radikal demokratlar, liberal demokrasiye karşı birtakım eleştirilerde bulunmuşlardır. Demokrasinin gerçek anlamıyla işleyebilmesi adına olması gereken tartışma koşullarının sağlanamaması, yöneticiler ile bireyler arasındaki kopukluk, toplumda dezavantajlı konumda bulunan grupların yönetimde etkili olamaması gibi konularda yoğunlaşan eleştirileriyle düşünürler kendi demokrasi modellerini ortaya

çıkarmışlardır. Birden fazla radikal demokrasi teorisi söz konusu olsa da bunlar da müzakereci ve çatışmacı demokrasi teorileri şeklinde sınıflandırılabilir.

Jürgen Habermas'ın çalışmaları temelinde inşa edilen müzakereci demokrasi modeli, liberal demokrasinin eşitlik ve özgürlük değerlerinin pratikte gerçekleştirilebilmesi adına toplumsal müzakere sürecini savunan görüştür. Habermas, iletişimsel eylem teorisinde politik karar ve eylemlerin meşruiyetini toplumsal müzakereye bağlayarak eşit ve özgür vatandaşların bir araya gelmeleriyle uzlaşmaya varabilecekleri bir eylem biçimi kurgulamaktadır. Vatandaşların temsilcileri aracılığıyla değil bizzat kendilerinin katıldığı müzakere süreçleri kapsayıcı, eşitlikçi, özgürlükçü ve şeffaf olmalıdır. Bu amaçla vatandaş jürileri, vatandaş birlikleri, serbest alanlar, uzlaşma konferansları, müzakereci anketler, müzakereci forumlar gibi bazı müzakere yöntemleri geliştirilmiştir. Toplantı süreleri, katılımcıların seçilme biçimi ve sayısı gibi özelliklerle birbirinden ayrılan bu müzakere yöntemlerinin tamamı toplumsal kararlarda uzlaşmaya varabilmeleri için vatandaşların tartışma konusu hakkında bilgilendirilmelerinin ardından diğerlerinin de düşüncelerini dikkate alarak görüşlerini ifade etmelerini amaçlamaktadır. Toplumsal kararların temsilcilere bırakılmayıp tüm toplumun uzlaşma kültürü çerçevesinde bu süreçlere dâhil edilmesi politik eşitliğin yanı sıra toplumsal huzur ve barışı da geliştirerek demokrasinin ideal yönetim ve toplum modeline yaklaşılmasını sağlayacaktır.

Müzakereci demokrasinin temelinde yer alan müzakere yöntemleri kimilerince gerçekçi bulunmayarak birtakım eleştirilere konu olmuştur. Müzakerelerin nerede, nasıl, kimler arasında yapılacağı, vatandaşların bu çalışmalara etkin katılımının ve müzakere ortamında eşitliklerinin nasıl sağlanacağı gibi konularda yoğunlaşan eleştirilere verilen yanıtlar tatmin edici bulunmamaktadır. Söz konusu sorunlar çözülmeden, istenen müzakere ortamının gerçekleştirilemeyeceği ve bu şartlarda düzenlenecek olan müzakere platformlarının vatandaşlar arasında uzlaşma sağlamak yerine çatışmayı daha da körükleyeceği uyarıları yapılmaktadır. Ayrıca özellikle çatışmacı demokrasi taraftarlarının vurguladıkları üzere uzlaşmanın bir konu hakkındaki diğer tüm seçenekleri dışlayarak çoğulculuğun kısıtlanmasına neden olacağı düşüncesi müzakereci modele yöneltilen bir diğer eleştiri noktası olarak göze çarpmaktadır.

Çatışmacı (agonistik) demokrasi, 1980'lerden itibaren Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau tarafından geliştirilen bir radikal demokrasi modelidir. Kapitalizm desteklenmeksizin politik eşitlik, bireysel özgürlük ve hukuk devleti gibi ilkelerin savunulabileceği görüşündeki yazarlara göre aslında demokratik olmayan modern demokrasilerin demokratikleştirilmesi gerekmektedir. Bu amaçla toplumsal sorunların çözüm yolu olarak uzlaşma yerine ehlileştirilmiş çatışma önerilmektedir. Carl Schmitt'in izinden giderek siyasal kavramını dost-düşman ayrımı şeklinde tanımlayan Mouffe için toplumsal uzlaşma, siyaseti gereksiz kılarak demokrasiyi ortadan kaldırmaktadır. Çoğulculuğun gerçek anlamı anlaşmazlıkların ve farklılıkların tanınarak varlıklarını sürdürmelerini sağlamaktır. Demokrasinin çoğulculuğu gerçekleştirememesi farklı nedenlerle azınlıkta kalan grupları siyaset dışı yollara itebilmekte ve toplumsal barışı tehdit etmektedir.

Çatışmacı kuramın en ayırt edici özelliği çok parçalı özne tanımlaması ve çoğulculuk ilkesinde yoğunlaşan vurgudur. Diğer modeller uzlaşma adına farklılıkların ortadan kaldırılması veya aynılaştırılması gibi çeşitli yöntemlerle homojenleştirilmiş bir toplumsal yapı öngörürken çatışmacı demokrasi söz konusu farklılıkların eşdeğerlik zinciri çerçevesinde birlikte yaşaması gerektiğini savunur. Ne var ki kimi yazarlar tarafından kuram çerçevesinde farklılıklardan doğan antagonizmaların neden ve ne şekilde agonizme dönüşeceği ve bunun gerçekleşmemesi halinde ne olacağı sorularına tatmin edici yanıtlar verilmediği üzerinde durulmaktadır. Üstelik toplumsal çatışmaların tarihsel bağlamından koparılarak doğal ve meşru kabul edilmesi, barış ve huzur içindeki bir toplum yerine herkesin herkesle soğuk savaşını kalıcı hale getirmektedir. Agonistik demokrasi, kendi paradigması içerisinde kullandığı kavramların içini dolduramadığı, eşitlik ve özgürlük gibi etik-politik değerlerin gerçekleşmesi adına somut öneriler sunmadığı gibi gerekçeler nedeniyle liberal veya müzakereci modellerden farklı bir proje olamayacağı yönünde eleştiriler almaktadır.

Radikal demokratlar, modern demokrasinin en önemli sorununun politik eşitliği yeterince gerçekleştirememiş olması düşüncesindeyken kimi düşünürler de asıl sorunun politik eşitlik idealinin kendisi olduğu kanaatindedir. Demokrasiyi politik eşitlik olgusunun ortaya çıkardığı sorunlar bağlamında eleştiren gruplardan biri kamu tercihi teorisyenleridir. İktisat, hukuk ve siyaset bilimi alanlarının kesişim noktasında

yer alan kamu tercihi teorisi, 1929 ekonomik buhranının ardından geniş kesimlerce kabul edilen klasik liberal ekonomi modelinin başarısızlığı düşüncesine karşı olarak devletin başarısızlığı iddiası çerçevesinde oluşmuş bir düşünce akımıdır. Teorinin mimarlarına göre küresel çapta yaşanan bu dramatik ekonomik krizde suçlanması gereken piyasa değil siyaset ve bürokrasinin başarısızlığıdır. Genel olarak ekonomik sorunların kökeninde, piyasanın teoride olması gerektiği gibi serbest bırakılmayarak birtakım düzenleyici kurumlar ile sürekli müdahale konusu yapılması, kamu kaynaklarının kullanımında büyük ekonomik israflara neden olunması, kamu hizmetlerinin sunumu ile kamu görevlilerinin atamalarında kayırmacılık ve nepotizm gibi faktörler yattığı iddia edilmektedir.

Kamu tercihi teorisi metodolojik bireycilik, rasyonalite ve maximand (fayda maksimizasyonu) ile politik mübadele varsayımı ilkelerini temel almaktadır. Metodolojik bireycilik ilkesinde toplumsal kararların alınmasında belirleyici olanın bireylerin tercihleri olduğu kabul edilir. Zira kolektif oluşumların bireyler gibi tercih ve faaliyette bulunması mümkün değildir. O halde incelenmesi gereken tercih ve eylemlerin gerçek sahipleri olan politikacı, bürokrat, seçmen ve benzeri rollerdeki tekil öznelerdir. Bireyler de siyasal faaliyetlerde bulunurken ekonomik faaliyetlerdekine benzer şekilde rasyonel egoist davranış modeli sergilemektedir. Seçimlerde iki aday arasında tercih yapmak aslında pazarda elma ile portakallar arasında tercih yapmak ile aynı şeydir. Akılcı varlıklar olan bireylerin kendisine en büyük miktarda fayda sağlayacağını düşündüğü seçeneğe yönelmesi rasyonalite ve maximand ilkesini oluşturmaktadır. Kamu yararı, toplumsal çıkar gibi söylemler en iyimser ihtimalle romantizm içeren fakat insanın özü ile uyuşmayan sahte değerlerdir. Gerçek dünyada bireyler kendilerine en büyük faydayı sağlayacağını düşündüğü politikacıları seçmekte, politikacılar kendilerine en çok oyu kazandıracak programları takip etmekte, bürokratlar kendi kurumlarının bütçe ve nüfuzlarını artırmaya çalışmakta, baskı grupları mevzuat hükümlerinin kendilerine avantaj getirecek şekilde düzenlenmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Şahsi çıkarlarının peşinde olan tüm bu bireyler politika arenasında son derece kompleks bir mübadele süreci yürütmektedirler. Bu çerçevede politik mübadele piyasasında toplumun tüm unsurlarının fayda maksimizasyonu peşinde koşması adaletsizliğe, eşitsizliğe, siyasal ve toplumsal yozlaşmaya, popülist politikalara, kaynakların verimsiz kullanımına

hülasa liberal demokratik sistemin başarısızlığına neden olmaktadır. Böylece çalışmalarında iktisattan hareket ederek siyaset bilimi alanına giren kamu tercihi teorisyenlerinin modern demokrasilere yönelik eleştirileri demokratik oylamanın imkânsızlığı, rasyonel cehalet ve rasyonel irrasyonellik, logrolling ve oy ticareti, rant kollama ve politik miyopluk başlıkları altında incelenebilir.

Demokratik oylamanın imkânsızlığı düşüncesi Nobel ödüllü ekonomist Kenneth Arrow'un 1950'li yıllardaki çalışmalarına dayanmaktadır. Kurama göre adil ve demokratik bir oylama için elzem olan ilkeler çiğnenmeksizin bireylerin bir seçenekler kümesinden yaptığı tercihler ile toplumsal tercih sıralamasına ulaşılması mümkün değildir. İkiden fazla seçeneğin olduğu oylama sistemlerinde diğerlerine göre daha fazla oy alan seçenek -aslında bireylerin çoğunluğunun onu istememesine rağmen- kazanabilmektedir. Seçeneklerden birinin ortadan kalması veya yenisinin eklenmesi ise sıklıkla sonucu değiştirecek ölçüde etkiye sahip olarak ilgisiz alternatiflerin bağımsızlığı ilkesini çiğnemektedir. Arrow'un çalışması kolektif yapıların bireyler gibi karar veremeyeceğini ve dolayısıyla mevcut demokratik oylama yöntemlerinin tutarsızlığını göstermektedir. Sonuç olarak demokratik değerlere uygun bir toplumsal karar alma metodunun mümkün olamayacağına ulaşması nedeniyle bu görüş imkânsızlık teoremi adıyla anılmaktadır.

Rasyonel cehalet ise bireylerin tercihte bulunmaları gereken bir konu hakkında bilgi edinme maliyetinin söz konusu tercih sonucu elde edecekleri faydadan daha büyük olması dolayısıyla o konu hakkında bilinçli olarak bilgisiz kalmalarına işaret etmektedir. Referandum veya yöneticilerin belirlenmesi için yapılan seçimlerde de bu durum bireyin tek bir oyunun sonuca ve elbette kendi refahını artırmaya yapacağı etkiyi, doğru seçeneği bulmak adına harcanacak maddi, manevi ve alternatif maliyetlere değmeyecek ölçüde küçük bulması nedeniyle bilgisiz kalmayı tercih etmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Rasyonel cehalet olgusu seçmenlerin kararlarında yetersiz bilgi ile büyük oranda kendi -veya kendisine dayatılmış olan- önyargılarına göre hareket etmesine neden olmaktadır. Kimi politikacı ve çıkar grupları tarafından aldatılan rasyonel cahil seçmenler, kendilerine zarar verecek politikaları destekleyerek irrasyonel davranmaktadır. Günümüz demokrasilerinin beklenen sonucu rasyonel irrasyonelliktir.

Kamu tercihi teorisyenlerinin demokrasiye yönelttikleri bir diğer eleştiri konusu oy ticareti ve bunun yarattığı sorunlar hakkındadır. Oy ticareti, kamusal kararların politikacı, bürokrat ve vatandaşlar arasındaki arz-talep dengesini sağlamak adına gerçekleştirilen mübadele şeklinde tanımlanabilir. Politikacıların kendi seçmeninin en çok hoşuna gidecek seçeneklere yönelmesinden partiler arası pazarlıklara kadar pek çok siyasal eylem bu başlık altında değerlendirilmektedir. Oy ticareti, karar ve hizmetlerin sunumunda toplumsal fayda yerine bireysel çıkarların ön plana çıkarak kaynakların verimsiz kullanımı, bütçe sorunları ve daha da kötüsü politik yozlaşmaya neden olmaktadır.

Politik yozlaşmanın en belirgin ve ekonomilere en büyük tahribatı veren sonucu rant kollama davranışının yaygınlaşmasıdır. Devletin müdahalesi ile suni olarak yaratılan rantlar, kimi baskı ve çıkar grupları, sermaye sahipleri veya politikacıların bizzat kendileri ile yakınları tarafından ele geçirilmektedir. Böylece politik güç haksız kazançlara sebebiyet vermekte, kamu kaynakları talan edilmekte ve ekonomik dengeler telafisi güç şekilde bozulabilmektedir. Günümüzde pek çok demokraside rant kollama faaliyetleri o derece önem kazanmıştır ki bazı politikacılar salt bireysel çıkarları uğruna devletin güç ve imkânlarını kullanmak adına siyasi hayata atılmaktadır.

Popülist politikalar, oy ticareti, rant kollama faaliyetleri gibi ekonomiyi olumsuz etkileyen uygulamalar bireysel veya kitlesel açıdan kısa vadede elde edilecek faydalar için geleceğin feda edilmesi yani politik miyopluk anlamına gelmektedir. Tekrar seçilmek isteyen iktidar partilerinin ücretlerde artış, vergi indirimleri, tarımsal sübvansiyonlar gibi siyasalarla albenisini artırmaya çalışması, uygulanmakta olan genişletici politikaların sağladığı yüksek büyüme, düşük işsizlik oranı gibi olumlu göstergelerle propaganda yapmaya çalışabilmektedir. Seçmenler tarafından da olumlu karşılanan tüm bu uygulamaların yaratacağı enflasyon, bütçe açığı gibi sorunlar ise seçim sonrasına bırakılmakta, bozulan bu verilerin düzeltilmesi yine kaynakların verimsiz kullanımına ve vatandaşların refahında görece azalmaya neden olmaktadır.

Kamu tercihi teorisyenlerinin büyük kısmı demokrasiyi rafa kaldırılması gereken işe yaramaz bir sistem olarak görmemekle beraber onun geliştirilerek çıkarcı bireylerden korunması gerektiğini ifade etmektedirler. Bu amaçla anayasal iktisat

teorisi çerçevesinde bir nevi *Leviathan* olan devletin güç ve yetkilerinin olabildiğince sınırlandırılması gerektiğini savunmaktadırlar.

Modern liberteryenler arasında politik eşitliği tümüyle reddeden elitistler de bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Jason Brennan, liberal demokrasinin hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, bireysel özgürlükler gibi kurum ve değerlerini kabul ederken eşit oy hakkına tamamen karşı çıkmaktadır. Brennan, seçme ve seçilme hakkının sadece bireyin kendisiyle değil tüm toplumla ilgili olmasından dolayı temel hak ve özgürlükler kapsamında değerlendirilemeyeceği ve kısıtlanmasının hak ihlali anlamına gelmeyeceğini ifade etmektedir. Esasen politik haklar doktorluk yapma hakkı, trafikte araba sürme hakkı gibi kişinin başkalarına zarar verme ihtimalini doğuran, ancak bir eğitim ve sınavlarda başarı gösterdikten sonra kazanılan lisans belgesi ile kullanılabilen haklardan farksızdır. Ehliyetsiz kişilerin bu işleri yapmasına izin vermek nasıl doktorluk için sağlık sorunlarına, şoförlük için trafik kazalarına neden olursa demokrasilerde de bilgisiz kişilere verilen siyasi haklar kötü yönetime sebep olmaktadır. Brennan'ın elitizm savunusunun anahtarı da işte tam olarak buradadır. Ona göre bilgili ve yetenekli insanlar toplumu yönetmeyi diğer insanlardan daha fazla hak etmezler fakat toplum kötü yönetilmemeyi hak etmektedir. Zira yaptığı tipolojide de vatandaşları siyaset ile hiç ilgilenmeyen hobbitler, bilgisi kısıtlı olduğu halde irrasyonel şekilde partizanlaşan holiganlar ve siyasete bilimsel yaklaşan vulcanlara ayırırken toplumun çoğunluğunu hobbitler ile holiganlar arasına yerleştirmesiyle mantıksal olarak politik eşitliğin her zaman için kötü yönetime neden olacağını öngörmektedir.

Brennan, demokrasinin prosedürel yaklaşımla savunulmasına da karşı çıkmaktadır. Ona göre demokrasilerin meşruiyeti çoğunluğun kararının göz önüne alınmasında değil, diğer rejimlere nazaran daha adil sonuçlar üretmesinden ileri gelmektedir. O halde demokrasi, Olimpos'un zirvelerine layık, kutsanması gereken bir değer değil, sadece ihtiyacımızı gideren bir araçtır. Brennan'a göre bu araç, daha iyi ve işlevli olan bir başkasıyla yani epistokrasi ile değiştirilmelidir.

Bilgi düzeyi yüksek kişilerin yönetimi anlamına gelen epistokrasi, demokrasinin yıkımı değil fakat kısmen daraltılmasıdır. Pek çok ülkede kısıtlı bireyler, reşit olmayanlar ve hükümlüler gibi siyasal haklardan mahrum bırakılan kesimler

olduğu düşünüldüğünde demokrasilerin mevcut durumda zaten bir çeşit zayıflatılmış epistokrasi olduğu iddia edilebilir. Brennan'a göre masum vatandaşların cahil seçmenden korunması için yapılması gereken epistokratik bir müdahaledir. Bu amaçla bazı epistokratik karar alma yöntemlerini teklif etmektedir. Bunlardan ilki oy hakkının sadece bilgililere verilerek sınırlandırılması veya herkese oy hakkı verilirken bilgili kişilere birden fazla oy hakkı verilmesidir. Yine oy hakkı herkese verilirken temel siyasi bilgiler hakkında yapılacak bir sınav ile oyların değerinin farklılaştırılması da söz konusu olabilir. Kimsenin oy hakkı olmadığı bir durumda rastgele düzenlenen kura ile seçilen vatandaşların eğitime alınarak bu eğitim sonucu oy kullanması veya daha basit olarak mevcut demokrasiye anayasa mahkemeleri örneğinde olduğu gibi her alan için, epistokratik veto yetkisine sahip uzman kişilerden müteşekkil kurullar oluşturulması da teklifler arasındadır.

Bu çalışmada değinilen tartışmalar ışığında politik eşitlik kısaca politik etki ve gücün tüm topluma eşit şekilde dağıtılması olarak tanımlanabilir. Diğer eşitlik türleriyle olan asimetrik ilişkisi ve tüm toplumlarda çeşitli gerekçelerle çoğunluğun siyasal kayıtsızlık davranışına meyletmesi nedeniyle günümüzde demokrasi ile özdeş kabul edilen politik eşitliğin aslında bir ideal durumdan çok bir ütopyayı ifade ettiği sonucuna ulaşılabilir. Epistokratik modelin tarihte somut bir örnek uygulaması bulunmazken dünya genelinde de özellikle 20. yüzyıldan itibaren azınlık yönetimlerine karşı mesafeli bir duruş sergilenerek demokrasi ve politik eşitlik bağlamında büyük bir mesafe kat edilmiştir. Lakin burada sona ermeyen tartışmalar, antik çağlardan beri örneklerine rastlandığı gibi politik eşitliğin meşruiyetini ve faydalarını sorgulayanlar ile mevcut durumda eşitliğin gerçekleşmediği iddiasıyla daha fazla eşitlik talep eden gruplar arasında devam etmektedir. Bazı düşünürlere göre günümüz toplumlarının siyasal hayatındaki yapısal sorunların kökeni politik eşitlik olgusunun bizatihi kendisindeyken diğerlerine göre eşitliğin gerçek dünyadaki pratik karşılığının yetersizliğidir. Politik eşitliğin kısıtlanması ile onun yaygınlaştırılması düşünceleri aynı sorunlara karşı önerilen iki zıt çözüm yolu olarak göze çarpmaktadır. Her iki görüşün ortak paydasında ise modern liberal demokrasi projesinin insanlığa vaat ettiği eşitlik ve özgürlük idealleri çerçevesinde barış, huzur ve refah içindeki toplum hayalini hayata geçirmede başarısız olduğu kabulü yatmaktadır.

İnsanlığın kadim tartışma konularından olan politik eşitliğe dair bu birbirine tamamen zıt yorumlar meselenin ne derece sofistike bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Politik eşitliğin günümüz demokrasilerinde ne kadar gerçekleştiği veya gerçekleşebilir olduğu bir yana ona ulaşmanın son tahlilde müspet mi yoksa menfi mi sonuçlar doğuracağı hususu dahi çözüme kavuşturulamamıştır. İnsanlığın siyasal yapıları icadından bugüne kadar geçen binlerce yıllık deneyim de halen bu soruların cevabını vermeye yetmemekte ve bundan sonra izlenmesi gereken hedef konusunda uzlaşma sağlanamamaktadır. Yine de süregelen bu tartışmalar günümüzde yaşanan politik sorunların çözümünün yanı sıra gelecek için de etik-politik değerler arasında dengenin sağlandığı daha iyi bir siyasal düzen ve onunla uyumlu bir siyasal toplumun yaratılması adına önem arz etmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, hiçbir siyasal rejim, sistem, düşünce kutsallaştırılmadan veya önyargı ile yadsınmadan, her birinin faydaları kadar sakıncaları da göz önüne alınarak objektif bir yaklaşımla *en iyinin* aranmaya devam edilmesidir.

KAYNAKÇA

ACAR-SAVRAN Gülnur, "Özel/Kamusal, Yerel/Evrensel: İkilikleri Aşan Bir Feminizme Doğru", *Praksis*, 8 (2002): 255-306.

ACEMOĞLU Daron, NAIDU S., RESTREPO P. ve ROBINSON J, "Democracy, Redistribution, and Inequality", *Handbook of Income Distribution 2*, 2015: 1885–1996.

ACEMOĞLU Daron ve ROBINSON James A, *Ulusların Düşüşü Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri*, Çev., Faruk Rasim Velioğlu. İstanbul: Doğan Yayıncılık, 2013.

AĞAOĞULLARI Mehmet Ali ve KÖKER Levent, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara: İmge Kitabevi, 2004.

AKKOL Mümtaz Levent, "Jürgen Habermas'ın İletişimsel Eylem Kuramı ve Kamusal Alan Kavramının Analizi", *PÜ SBÜ Dergisi*, 37 (2019): 171-180.

AKTAN Coşkun Can, "Siyasal Patoloji ve Siyasal Yozlaşma", *Yeni Türkiye*, (Mart-Nisan 1997): 1063-1077.

AKTAN Coşkun Can, *Logrolling, İttifak Ve Oy Ticareti: Kamu Tercihi Perspektifinden Siyasal Aktörler Arasında Menfaat Alış Verişi*, https://www.researchgate.net/publication/335365280, 15.11.2021.

ALİEFENDİOĞLU Yılmaz, "Temsili Demokrasinin Seçim Ayağı", *TBB Dergisi*, 60 (2005): 71-96.

ALTINKÖK Serhat, "Müzakereci Demokrasi ve Uygulama Yöntemi Olarak Vatandaş Jürileri Yaklaşımı", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, (2016): 1-39.

ARMOUR Audrey, "The Citizens' Jury Model of Public Participation: A Critical Evaluation", *Fairness and Competence in Citizen Participation*, Ed., O. Renn, T. Webler ve P. Wiedemen. Dordrecht: Springer, 1995: 175-188.

ARROW Kenneth, "A Difficulty in the Concept of Social Welfare", Journal of Political Economy, 58/4 (1950): 328-346.

ALMOND Gabriel A. ve VERBA Sidney, *The Civic Culture, Political Attitudes And Democracy in Five Nations*, New Jersey: Princeton University Press, 1963.

ALTAN Cemal, "Eğitim-Siyasal Eğilim İlişkisi: Mersin Örneği", *CÜ İİBF Dergisi*, 12/1 (2011): 313-329.

ARİSTOTELES, *Atinalıların Devleti*, Çev., Ari Çokona, İstanbul: Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, 2019.

ARİSTOTELES, *Nikomakhos'a Etik,* Çev., Saffet Babür, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997.

ARİSTOTELES, *Politika*, Çev., Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.

ARNHART Larry, *Platon'dan Pinker'a Siyasi Düşünceler Tarihi*, Çev., Ahmet Kemal Bayram - Muhammet Erdal Okutan, Ankara: Adres Yayınları, 2018.

ARSLAN Ahmet, *İlk Çağ Felsefe Tarihi 2 Sofistlerden Platon'a*, İstanbul: İBÜ Yayınları, 2019.

ARSLAN Ahmet, *İlk Çağ Felsefe Tarihi 3 Aristoteles*, İstanbul: İBÜ Yayınları, 2018.

ARSLAN Mutlu, "Elit Teorisinin Doğuşu ve Kitle Korkusu", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 13/50 (Bahar 2015): 76-95.

ASHFORD Nigel, *Özgür Toplumun İlkeleri*, Çev., Can Madenci, Ankara: Liberte Yayınları, 2009.

ASLAN Mehmet ve KAYA Gazanfer, "1980 Sonrası Türkiye'de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları", *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5/1 (2004): 213-223.

BALTACI Cemal, *"*Demokrasilerde Eşitlik İlkesi*", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 1/1 (1996): 199-211.

BARRY Norman P, *Modern Siyaset Teorisi*, Çev., Mustafa Erdoğan - Yusuf Şahin, Ankara: Liberte Yayınları, 2004.

BATI Uğur, "Liberal Demokrasinin Dönüşümü ya da Post- Marksist Teorinin Zafiyeti: Radikal Demokrasi Projesinin Eleştirisi", *Akademik Bakış Dergisi*, 22 (2010): 1-20.

BAYKAL Deniz, *Siyasal Katılma Bir Davranış İncelemesi*, Ankara: AÜ SBF Yayınları, 1970.

BAYRAM Cihat, "Ronald Dworkin'in Eşitlik Düşüncesi", *Yüksek Lisans Tezi*, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019.

BAYRAM Murat, "Amerika Siyaset Felsefesinde adalet, Eşitlik Ve Özgürlük Sorunu John Rawls Ve Ronald Dworkin Modeli", *BUSBED*, 7/13 (2017): 313-322.

BENHABİB Seyla, "Toward a Deliberative Model of Democratic Legitimacy", *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of Political*, Ed., Seyla Benhabib, Princeton: Princeton University Press, 1996: 67-94.

BELL Daniel, *İdeolojinin Sonu Ellilerdeki Siyasi Fikirlerin Tükenişine Dair*, Çev., Volkan Hacıoğlu, Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013.

BERLİN Isaiah, "Equality", *Concepts and Categories: Philosophical Essays*, London: The Hogarth Press, 1978: 81-102.

BOISVERT Raymond D, *John Dewey; Rethinking Our Time*, New York: State Universty of New York Press, 1998.

BRENNAN Jason, "The Right To Vote Should Be Restricted To Those With Knowledge", https://aeon.co/ideas/the-right-to-vote-should-be-restricted-to-those-with-knowledge, 23.11.2021.

BRENNAN Jason, *Against Democracy,* New Jersey: Princeton University Press, 2016.

BUCHANAN James M, "Social Choice, Democracy, and Free Markets", *Journal of Political Economy*, 62 (1954): 114–123.

BUCHANAN James M, "The Constitution of Economic Policy", *The American Economic Review*, 77/3 (1987): 243-250.

BUCHANAN James M, *Economics, Between Predictive Science and Moral Philosophy*, College Station: Texas A-M University Press, 1987.

BUCHANAN James M, "Market Failure And Political Failure", *The Cato Journal*, 8/1 (1988): 1-13.

BUCHANAN James M, *Explorations Into Constitutional Economics*, Compiled by Robert D. Tollison and Viktor J. Vanberg, Texas A&M University Press, 1989.

BUCHANAN James M, "Politics Without Romance: A Sketch of Positive Public Choice Theory and Its Normative Implications", *The Theory of Public Choise II*, Ed. James M. Buchanan ve Robert D. Tallison, The University of Michigan Press, 2009.

BULUT Mehmet, "1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş", *Bilig*, 26 (2003): 77-101.

BULUT Nihat, "Demokrasiyi İdeal Anlamına Yaklaştırma Çabası Olarak Radikal Demokrasi", *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 7 (2003): 41-68.

CAPLAN Bryan, *The Myth of the Rational Voter Why Democracies Choose Bad Policies*, New Jersey: Princeton University Press, 2006.

CEVİZCİ Ahmet, *Felsefe Ansiklopedisi 5. Cilt*, Ankara: Ebabil Yayıncılık, 2007.

CEVİZCİ Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2010.

CEVİZCİ Ahmet, *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 2017.

CICATIELLO Lorenzo, ERCOLANO Salvatore ve GAETA Guiseppe, "Income Distribution And Political Participation: A Multilevel Analysis", *Empirica*, 42/2 (2015): 447-479.

CICERO, *On The Commonwaelth And On The Laws*, Ed., James E. G. Zetzel, New York: Cambridge University Press, 1999.

ÇUKURÇAYIR Mehmet Akif, *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*, Ankara: Yargı Yayınevi, 2000.

DAHL Robert Alan, *Modern Political Analysis*, New Jersey: Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1963.

DAHL Robert Alan, *Polyarchy Participation and Opposition*, London: Yale University Press, 1971.

DAHL Robert Alan, *Democracy and Its Critics*, New Haven and London: Yale University Press, 1989.

DAHL Robert Alan, *Siyasi Eşitlik Üzerine*, Çev., A. Emre Zeybekoğlu, Ankara: Dost Kitabevi, 2006.

DAHL Robert Alan, *Demokrasi Üzerine*, Çev., Betül Kadıoğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2019.

DEAN Dwight G, "Powerlessness and Political Apathy", *Social Science*, 40/4 (1965): 208–213.

DEMİR Fatih, "Kamu Politikası Oluşturma Sürecinde Müzakerenin Rolü ve Kamu Politikası Sürecinin Demokratikleştirilmesi", *Kamu Politika Süreci: Teorik Perspektifler*, Ed., Alican Kaptı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011: 195-224.

DEMİR Ömer, "Siyasete Yön Veren Rasyonel Cahil Seçmenler", *Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Dergisi,* 1/1 (2009): 1-10.

DEMİR Nesrin, "Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları", *Ege Akademik Bakış*, 10/2 (2010): 597-611.

DİLBER Fadime, "Siyasal Katılıma Etki Eden Psikolojik Faktörler Ve Seçmen Tercihine Etkisi: Karaman Seçmenleri Üzerine Bir Alan Araştırması", *Akademik Bakış Dergisi*, 35 (2013): 1-21.

DUVERGER Maurice, *Halksız Demokrasi*, Çev. İsmail Özüt, İstanbul: Dördüncü Yayınevi, 1969.

DUVERGER Maurice, *Siyasi Partiler*, Çev. Ergun Özbudun, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1974.

DUVERGER Maurice, *Seçimle Gelen Krallar*, Çev., Necati Erkurt, İstanbul: Kelebek Yayınları, 1986.

DÜNYA, "İşte Cumhurbaşkanı Adaylarına Yapılan Bağışlar", https://www.dunya.com/gundem/iste-cumhurbaskani-adaylarina-yapilan-bagislar-haberi-422051, 07.08.2021.

EKİNCİ Özgül, “Jacques Ranciere’de Hiyerarşilerin Yıkımı ve Yeni Bir Eşitlik Okuması”, *Doktora Tezi*. Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019.

ELLIOTT John E, “Joseph A. Schumpeter and The Theory of Democracy”, *Review of Social Economy,* 52/4 (1994):280–300.

ENCYCLOPAEDIA BIRTANNICA,“Procrustes”, https://www.britannica.com/topic/Procrustes, 12.03.2021.

ERAT Veysel ve KAÇER Fevzi, "Siyasal Yapım Sürecinde Müzakereci Yaklaşımlar", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 1 (2014): 57-75.

ERDOĞAN Mustafa, “Adalet ve Eşitlik”, *Muhafazakar Düşünce,* 4/15 (Kış 2008): 9-22.

EROĞUL Cem, *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı*, Ankara: İmge Kitabevi, 1999.

ERTUGAY Fatih, “Potestas ve Populus Arasındaki Mesafe Daralırken Auctoritas’ı Yeniden Ele Almak”, *Muhafazakar Düşünce*, 8/31 (2012): 199-222.

ERTUGAY Fatih, “Medeniyetin İnşasında ‘Epistemik Topluluklar’- Üstünlük İddiası ve Sömürü İlişkisi: Antik Yunan Üzerinden Bir Değerlendirme”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20/1 (2016): 27-43.

FISHKIN James S. ve LUSKIN Robert C, “Experimenting with a Democratic Ideal: Deliberative Polling and Public Opinion”, *Acta Politica*, 40/3 (2005): 284-298.

FRANCE Anatole, *Kırmızı Zambak*, Çev., Bahar Güven, İzmir: İlya İzmir Yayınevi, 2008.

FREEDOM HOUSE, “Freedom in the World Research Methodology”, https://freedomhouse.org/reports/freedom-world/freedom-world-research-methodology, 15.08.2021.

FREEDOM HOUSE, “About Us”, https://freedomhouse.org/about-us, 07.07.2021.

FUKUYAMA Francis, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çev., Zülfü Dicleli, İstanbul: Gün Yayınları, 1999.

GIANNONE Diego, “Political and Ideological Aspects in the Measurement Of Democracy: The Freedom House Case”, *Democratization,* 17/1 (2010): 68-97.

GÖKÇİMEN Semra, “Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi”, *Yasama Dergisi*, 10 (2008): 5-59.

GÖZE Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul: Beta Basım Yayım, 2020.

GREİFF Pablo De, “Deliberative Democracy and Group Representation”, *Social Theory and Practice,* 26/3 (Fall 2000): 397-415.

GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK, “Eşitlik”, Erişim 16 Eylül, 2021, https://sozluk.gov.tr

GÜNDEM Fırat, *Türkiye’de Seçmen Davranışlarının Belirleyenleri: Mekânsal Ekonometrik Bir Yaklaşım*, https://www.researchgate.net/publication/322211241, 18.10.2021.

HANÇERLİOĞLU Orhan, “Eşitçilik”, *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar Cilt II (E-I),* İstanbul: Remzi Kitabevi, 1977.

HAYEK Friedrich A, *The Mirage of Social Justice*, Chicago: University of Chicago Press, 1978.

HEPAKSAZ Engin, “Kamu Tercihi Ve Anayasal İktisat Teorisi Perspektifinden Anayasal Mali Reform”, *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 44/514 (2007): 89-109.

HERAKLEITOS, *Fragmanlar*, Çev., C. Cengiz Çevik, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020.

HERMAN Edward S. ve CHOMSKY Noam, *Rızanın İmalatı Kitle Medyasının Ekonomi Politiği*, Çev., Ender Abadoğlu, İstanbul: BGST Yayınları, 2012.

HEYWOOD Andrew, *Siyaset Teorisine Giriş*, Çev., Hızır Murat Köse, İstanbul: Küre Yayınları, 2014.

HUNTİNGTON Samuel P. ve DOMINGEZ Jorge I, *Siyasal Gelişme*, Çev., Ergun Özbudun, Ankara: Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1975.

HUNTİNGTON Samuel P, *Üçüncü Dalga Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma*, Çev., Ergun Özbudun, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993.

HÜLÜR Banu, "Siyasal Kayıtsızlık ve Medya", *SBARD*, 26/2 (2015): 43-60.

HÜRRİYET GAZETESİ, "ABD'de 56 Akil Adam'ın İmzaladığı Belge 237 Yaşında", https://www.hurriyet.com.tr/gundem/abd-de-56-akil-adamin-imzaladigi-belge-237-yasinda-23652637, 23.05.2021.

HOBBES Thomas, *Leviathan*, Çev., Semih Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.

HOBBES Thomas, *The Elements Of Law: Natural and Politic*, Ed., Ferdinand Tonnies, London: Cambridge University Press, 1928.

İNCE Murat, "Çağdaş Siyaset Felsefesinde Agonistik Politika", *Doktora Tezi*. Gazi Üniversitesi. 2012.

İZMİR Fatih, "Demokrasi ve Siyasi Katılım İlişkisi", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 8 (2020): 273-281.

KAHRAMAN Hasan Bülent, "Siyasal Partilerin Gelir Kaynakları", http://www.radikal.com.tr/yazarlar/hbulent-kahraman/siyasal-partilerin-gelir-kaynaklari-633846/, 07.08.2021.

KAHRAMAN Hasan Bülent, "Demokrasi Öldü Mü, Yoksa Yeniden Mi Doğuyor?", https://www.sabah.com.tr/yazarlar/kahraman/2016/11/16/demokrasi-oldu-mu-yoksa-yeniden-mi-doguyor, 23.11.2021.

KALAYCIOĞLU Ersin, *Siyasal Katılmanın Anatomisi*, https://bilimakademisi.org/siyasal-katilmanin-anatomisi-ersin-kalaycioglu/, 18.08.2021.

KALAYCIOĞLU Ersin, "Türkiye'de Siyasal Katılma ve Siyasal Kültür", *Türkiye'de Siyasal Yaşam: Dün, Bugün, Yarın,* Der., Mehmet Kabasakal, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016: 183-215.

KALKAN Buğra, "Demokrasinin Liberteryen Eleştirisinin Eleştirisi: Caplan ve Brennan Örneği", *Liberal Düşünce Dergisi*, 86 (2017): 7-22.

KAM Cindy D. ve PALMER Carl, "Reconsidering the Effets of Education on Political Participation", *The Journal of Politics*, 70/3 (2008): 612-631.

KANATLI Mehmet, “Chantal Mouffe’un Radikal Demokrasi Projesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *TESAM Akademi Dergisi,* 1 (2014): 115-135.

KANCA Osman Cenk, “Politik Konjonktür Dalgalanmaları: Kuram ve Türkiye Örneği”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 48/557 (2011): 35-50.

KARAGÖL Veysel, “Demokrasinin İktisadi-Politik Analizi: Eleştirel Bir Yaklaşım”, *İktisat ve Toplum,* 99 (2019): 33-37.

KARAKOÇ Rıfat ve ÖZDEN Miray, "Demokrasi Anlayışında Yeni Bir Yaklaşım: Müzakereci Demokrasi", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 22 (2020): 579-598.

KAPANİ Münci, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara: AÜHF Yayınları, 1981.

KAPANİ Münci, *Politika Bilimine Giriş*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2006.

KAVUŞ Seçil, “Demorkasi ve Taşra”, *Ankara Barosu Dergisi,* 1 (2013): 285-318.

KENAR Barış, “Türkiye’de Seçim Harcamaları ve Ekonomiye Etkisi”, *Yüksek Lisans Tezi*. Sakarya Üniversitesi, 2008.

KIŞLALI Ahmet Taner, *Siyaset Bilimi*, Ankara: İmge Kitabevi, 2000.

KIŞLALI Ahmet Taner, *Siyasal Sistemler: Siyasal Çatışma ve Uzlaşma,* Ankara: İmge Kitabevi, 2010.

KIZILBOĞA Ruveyda, “Kamu Tercihi ve Anayasal İktisat Teorilerinin Değerlendirilmesi”, *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2012): 91-109.

KODAMAN Bayram, “Liberal Demokrasinin Zemini”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (2011): 1-6.

KUL Gizem Esra ve YÜKSEL Cihan, “İktisat İle Siyaset Bilimini Birleştiren İki Farklı Sistematik Yaklaşım: Kamu Tercihi Teorisi Ve Bağımlı Gelişme Teorisi”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16/3 (2018): 89-104.

KUTLUER İlhan, “Eşitlik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/musavat--esitlik, 16.09.2021.

LACLAU Ernesto ve MOUFFE Chantal, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, Çev., Ahmet Kardam - Doğan Şahiner, İstanbul: Birikim Yayınları, 1992.

LACLAU Ernesto ve MOUFFE Chantal, "Amasız Fakatsız Marksizm Sonrası", Çev., Ahmet Kardam, *Gelecek Dergisi,* 5 (1992): 9-39.

LİPSER Seymour Martin, "Robert Michels, Demokrasi ve Oligarşinin Tunç Kanunu", Çev., Toker Dereli, *Çalışma ve Toplum*, 4 (2008): 11-38.

LİPSON Leslie, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, Çev., Tuncer Karamustafaoğlu, Ankara: AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, 1978.

LEFEBVRE Henri, *Sosyalist Dünya Görüşü Marksizm*, Çev., G. Doğan Görsev, İstanbul: Yordam Kitap, 2007.

LEWİS Robert S, "Citizen Leagues: Free Spaces of Deliberative Democracy", *National Civic Review,* 83/4 (1994): 469-478.

LOCKE John, *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme Bay Robert Filmer ve Yandaşlarının Yanlış İlke ve Temellerinin Keşfi ve Yıkılışı*, Çev., Fahri Bakırcı, Ankara: Kırlangıç Yayınevi, 2007.

LOCK John, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme*, Çev., Fahri Bakırcı, Ankara: Ebabil Yayınları, 2012.

LYOTARD Jean-François, *Postmodern Durum*, Çev., İsmet Birkan, Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2019.

MARX Karl ve ENGELS Friedrich, *Komünist Parti Manifestosu,* Çev., Atilla Tuygan, İstanbul: Yar Yayınları, 2015.

MCNEILL William H, *Dünya Tarihi*, Çev., Alaeddin Şenel, Ankara: İmge Kitabevi, 2004.

MICHELS Robert, *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*, Canada: Batoche Books Kitchener, 2001.

MILL John Stuart, *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler*, Çev., Özgüç Orhan, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2017.

MITCHELL William C, " Virginia, Rochester, And Bloomington: Twenty-Five Years Of Public Choice And Political Science", *Public Choice,* 56 (1988): 101-119.

MOSCA Gaetano, *The Ruling Class*, Translation by Hannah D. Kahn, New York and London: McGraw-Hill Book Company, 1939.

MOUFFE Chantal, "Democratic Politics Today". *Dimensions of Radical Democracy: Pluralism, Citizenship, Community*, Ed., Chantal Mouffe, London: Verso, 1992: 1-14.

MOUFFE Chantal, *Demokratik Paradoks*, Çev., A. Cevdet Aşkın, Ankara: Epos Yayınları, 2009.

MOUFFE Chantal, *Siyasal Üzerine*, Çev., Mehmet Ratip, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2010.

MOUFFE Chantal, *Siyasetin Dönüşü*, Çev., Fahri Bakırcı - Ali Çolak, Ankara: Epos Yayınları, 2010.

MOUFFE Chantal, *Dünyayı Politik Düşünmek Agonistik Siyaset*, Çev., Murat Bozluolcay, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

NTV, "2020 ABD başkanlık seçimleri için Donald Trump ve Joe Biden'ın yaptığı harcamalar tarihi rekor kırdı", https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/2020-abd-baskanliksecimleri-icin-donald-trump-ve-joe-bidenin-yaptigi-harcamalar-tarihi-rekor-kirdi., 07.08.2021.

ÖRTLEK Muhammet ve TEKELİOĞLU Serhat, "Türkiye'de Siyaset ve Kadın", *Sosyal ve Beşeri Bilimler*, 5/2 (2013): 278-287.

ÖZALP Osman Nuri, "Türkiye Demokrasilerin Neresinde? Demokrasi Tiplemeleri Işığında Türkiye Örneğine Yeni Bir Bakış Denemesi", *Journal of Istanbul University Law Faculty*, 66 (2011): 129-162.

ÖZBUDUN Ergun, *Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975.

ÖZDEMİR Eylem, "Liberal Demokrasi Eleştirileri ve Radikal Demokrasi Teorisi", *Sosyal Bilimler Dergisi,* 30 (2018): 125-138.

ÖZER Mehmet Akif ve KARTAL Meryem, "Kamu Tercihi ve Yönetimde Karar Verme: Teorik Bir Değerlendirme", *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10/26 (2021):45-74.

ÖZKAN Sezal Çınar, "Radikal Demokrasi Projesi ve Müzakereci Demokrasi", *Yönetim Bilimleri Dergisi,* 15/30 (2017): 231-252.

ÖZKAYNAR Kürşad, ALTUNIŞIK Remzi ve YOLCU Tarık, "Facebook ve Twitter Kullanıcılarının Siyasal Katılım Eğilimlerinin İncelenmesi Üzerine Bir Araştırma", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi,* 5 (2017): 97-109.

ÖZTÜRK Nazım, "Anayasal İktisat Çerçevesinde Demokrasiyi Yozlaştıran Etmenler", *Amme İdaresi Dergisi*, 37/3 (2004): 17-35.

PALMER Robert Roswell, *The Age of The Demokcratic Revolution a Political History of Europe and America 1760-1800*, New Jersey: Princeton University Press, 2014.

PAPATYA Gürcan, "Dergi Kapakları Stratejibilim İzleği Olabilir mi?: The Economist Dergisi'ne dair Bir Çözümleme Denemesi", *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8/1 (2022): 5-33.

PARETO Vilfredo, *The Mind And Society 4*, New York: Harcourt, Brace and Company, 1935.

PARETO Vilfredo, *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü Kuramsal Bir Sosyoloji Uygulaması*, Çev., Merve Zeynep Doğan, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013.

PLATON, *Devlet*, Çev., Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cingöz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.

PLATON, "Gorgias", *Diyaloglar*, Haz., Mustafa Bayka, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.

PLATON, *Protagoras*, Çev., Furkan Akderin, İstanbul: Say Yayınları, 2014.

PLATON, *Yasalar*, Çev., Candan Şentuna - Saffet Babür, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007.

POWELL G. Bingham, *Çağdaş Demokrasiler: Katılma, İstikrar, Şiddet*, Çev., Mehmet Turhan, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1990.

QUINTELIER Ellen, "Differences in Political Participation between Young and Old People", *Contemporary Politics*, 13/2 (2007): 165-180.

RANCIERE Jacques, *Demokrasi Nefreti*, Çev., Utku Özkamas, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

RAWLS John, "Justice as Fairness: Political not Metaphysical", *Philosophy and Public Affairs*, 14/3 (1985): 223-251.

ROUSSEAU Jean-Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, Çev., Vedat Günyol, İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2013.

ROUSSEAU Jean-Jacques, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Hakkında Nutuk*, Çev., Atakan Altınörs, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2019.

RUSSEL Keith P, FRASER John and FREY Bruno S, "Political Participation and Income Level: An Exchange", *Public Choice,* 13 (1972): 113-122.

SAHLINS Marshall, *Batı'nın İnsan Doğası Yanılsaması*, Çev., Emine Ayhan - Zeynep Demirsü, İstanbul: Bgst Yayınları, 2012.

SARAÇOĞLU Metin, "Kamu Yararı ve Rant Kollama Faaliyetlerinin Ekonomik Analizi", *Kamu İş Dergisi,* 5/2 (2000): 81-98.

SARIBAY Ali Yaşar, *Demokrasinin Sosyolojisi*, Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013.

SARP Çağatay, "Pareto'yu Okumak Mantıklı Olmayan Davranış Ve Seçkinler Teorisi*", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2 (2013): 91-113.

SARTORI Giovanni, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çev. Tunçer Karamustafaoğlu - Mehmet Turhan, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993.

SARTORI Giovanni, *Demokrasi Kuramı*, Çev., Deniz Baykal, Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği.

SCHMIDT Manfred G, *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, Çev., M. Emin Köktaş, Ankara: Vadi Yayınları, 2002.

SCHMITT Carl, *Parlamenter Demokrasinin Krizi*, Çev., A. Emre Zeybekoğlu, Ankara: Dost Kitabevi, 2017.

SCHNEIDER Laura, "Media Freedom Indices – What They Tell Us, What They Don't", *Deutshe Welle Akademie*, 2014 .

SCHULTZ Kenneth A, "The Politics of the Political Business Cycle", *British Journal of Political Sciense*, 25/1 (Jan., 1995): 79-99.

SEVİNÇ Hüseyin, "Yunan'ın Çağdaşı Uygarlıklarda Toplumsal Gelişmeler, Siyasal ve Dinsel Düşünüş", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/34 (2014): 232-251.

SİRKİN Gerald, "The Anotomy Of Public Choice Failure". *Economics Of Public Choice*, Ed., R.D.Leiter ve G.Sirkin, New York: College Of City University Of New York, 1975.

SİTEMBÖLÜKBAŞI Şaban, "Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi", *Akdeniz İİBF Dergisi,* 10 (2005): 139-162.

SMİTH Graham ve WALES Corinne, "Citizens' Juries and Deliberative Democracy", *Political Studies,* 48/1 (2000): 51–65.

ŞENEL Alaeddin, *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne*, Ankara: AÜ SBF Yayınları, 1970.

ŞENEL Alaeddin, "Eşitlik Eşitsizlik Üstüne Tarihimsi Gezintiler-Felsefimsi Esintiler", *Toplum ve Hekim*, 13/2 (1998): 83-90.

ŞİMŞİR Esra, "Liberal Demokrasinin Demokratikleştirilmesinde Alternatif Usuller: Müzakereci Demokrasi Kuramları ve Sınırlılıkları", *Demokrasi Platformu,* 3/10 (2007): 119-138.

TANPINAR Ahmet Hamdi, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2005.

TASKER Peter, “The Flawed 'Science' Behind Democracy Rankings”, Erişim, 8 Temmuz, 2022. https://asia.nikkei.com/NAR/Articles/Peter-Tasker-The-flawed-science-behind-democracy-rankings.

TAŞAR M. Okan, “Rant Kollama ve Ekonomik Kalkınma”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7 (1999): 349-378.

TATAR Taner, *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul: Turan Yayıncılık, 1997.

THE ECONOMIST, “Democracy Index 2020 In Sickness And in Health?”, https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020, 14.08.2021.

THE ECONOMIST, “About Us”, https://www.economistgroup.com/about-us., 08.08.2021.

THE ECONOMIST, “One For The Opposition”, https://www.economist.com/leaders/2011/06/02/one-for-the-opposition., 08.08.2021.

THE NATİONAL ISSUES FORUMS INSTİTUTE, “The National Issues Forums Institute”, https://www.nifi.org/en/about, 18.01.2022.

TOCQUEVILLE Alexis de, *Amerika’da Demokrasi*, Çev., Seçkin Sertdemir Özdemir, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

TOPUZ Senem Kurt, “Ülkelerin Küreselleşme Demokrasi ve Ekonomik Büyüklük Göstergeleri ile Cinsiyet Temelli Gelişme Endeksi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18/3 (2016): 779-799.

TULLOCK Gordon, “Public Choice”. *The New Palgrave Dictionary of Economics*, London: Palgrave Macmillan, 2008:1-8.

TUNÇ Hasan, “Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12/1 (2008): 1113-1132.

TOURAIN Alain, *Demokrasi Nedir?*, Çev., Olcay Kunal, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2015.

TURNER Bryan, *Eşitlik*, Çev., Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost Kitabevi, 1997.

TUTUI Viorel, “Democratic Deliberation Procedures: Theoretical and Practical Issues”, *Argumentum: Journal of the Seminar of Discursive Logic, Argumentation Theory and Rhetoric,* 9/1 (2011): 121-134.

TÜİK, “Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2020”, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404, 08.08.2021.

UNDP, “2020 Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi”, http://hdr.undp.org/en/2020-MPI, 08.08.2021.

URHAN Veli, “Siyaset Felsefesinde Adalet, Eşitlik, Özgürlük”, *Kaygı*, 26 (2016):103-119.

USTA Sefa ve AKINCI Abdülvahap, "Müzakereci Demokrasilerde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü", *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi,* 8 (2012): 83-98.

ÜNAL Serdar, "Düşük Maliyetli Alternatif Siyasal Katılım Biçimi: ‘90 Sonrası Genç Kuşağın Siyasal Kayıtsızlığı Mit mi Gerçek mi?", *TESAM Akademi Dergisi*, 5 (2018): 249-296.

ÜSTÜNER Fahriye, “Radikal Demokrasi: Liberalizm mi, demokrasi mi? Evet, lütfen!”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 34 (2007): 313-336.

VEENDAAL Wouter P, “Democracy in Microstates: Why Smallness Does not Produce a Democratic Political System”, *Democratization,* 22/1 (2013): 92-112.

VERBA Sidney ve NİE Norman H, *Participation in America Political Democracy and Social Equality*, New York: Harper & Row, 1972.

WEATHERFORD M. Stephen ve MCDONNELL Lorraine M, “Deliberation with a Purpose: Reconnecting Communities and Schools”, *Deliberation, Participation and Democracy: Can the People Govern?*, Ed., S. Rosenberg, New York: Palgrave Macmillan, 2007: 184-210.

WILLET Thomas D. ve KEIL Manfred W, “Political Business Cycles”, *The Encyclopedia of Public Choice Volume 2, Ed*., Charles K. Rowley ve Friedrich Schneider, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2004: 411-415.

YEŞİLKAYA Nazan, “John Rawls Ve Robert Nozıck’in Adalet Üzerine Düşünceleri”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 /1 (Bahar 2020): 480-496.

YÜCEKÖK Ahmet, *Siyaset’in Toplumsal Tabanı (Siyaset Sosyolojisi)*, Ankara: AÜ SBF Yayınları, 1987.

ZABUNOĞLU Gökçe, “Bir Radikal Demokrasi Teorisi Olarak Müzakereci Demokrasi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 66/4 (2017): 795-817.

ZAKARIA Fareed, “The Rise Of The Illiberal Democracy”, *Foreign Affairs*, 76/6 (1997): 22-43.

ZENGİN Mehmet Ali, “Epistokrasinn Analizi ve Demokrasiye Katkıları”, *TAAD*, 11/43 (Temmuz 2020): 1-21.